

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KA U MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • SĀNUALI 2017

Liahona

**'I he Fakatu'amelie,
'Ofa mo e Vīsone: Palesiteni
Gordon B. Hinckley, p. 22**

Ko e A'u ki he 'Elito 'o e
Fai ha Ngaahi Fehu'í, p. 14

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: Ko e
Fuofua 'Ilo ki he Tamaí mo e 'Aló, p. 16

Ka ke Tu'u Toko Taha,
Fili ke ke Lototo'a, p. 28

Ko e faitaa'i e momeniti ko 'eni' e he tangata faitā Siasi ko George Edward Anderson, 'i he 1907. 'Okú ne fakafehoanaki mai e 'áho kotoa mo e meá fakalangí ta'engata na'e hoko 'i he vao'ákau tapu ofi mai: ko e 'Uluaki Mata-mea-hā-mai' 'i he Vao'ákau Tapu ofi ki Palemaila, Niu 'loake, na'e lotu 'a e ki'i talavou ta'ú 14 ko Siosefa Sāmitá ke ne 'ilo'i pe ko e fē 'a e Siasi te ne kau ki ai pea na'e tali ia 'áki ha 'áahi mei he 'Otua ko e Tamai mo e Aló.

Faitā 'i he angalelei 'a e Church History Library

4

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Fakataumu'a ki Loto Mālie
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ko e Taumu'a 'o e Fine'ofá

'I HE TAKAFÍ
'I Mu'a: Faitā 'e George Frey. 'I loto he takafi mu'a: Faitā 'e George Edward Anderson; 'i he angalelei 'a e Church History Library.

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 16 Ngaahi fakakaukau mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o e kau'aki mo e Tamaí pea mo e 'Aló
Fai 'e Norman W. Gardner
Koe'uhí ko hono toe fakahaa'i mai he Fakafoki mai 'o e Ongoongo-lelei ha ngaahi mo'oni ne mole, 'oku tokoni ai 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke fakaloloto ange 'etau mahino ki he Tamaí pea mo e 'Aló.
- 22 Gordon B. Hinckley: Ko ha Palōfita 'o e Fakatu'amelié mo e Visoné
Fai 'e Andrew D. Olsen
Ná'e hoko 'a Gordon B. Hinckley ko e palesiteni 'ofeina hono 15 'o e Siasí, pea ná'a ne taki 'i he fa'ifa'i-taki'anga 'o e fakatu'amelié, 'ofá mo e visone ki he kaha'ú.

- 28 Lototo'a 'i He'etau Fakamo'oni ki he Fakamo'uí
Fai 'e 'Eletā Christoffel Golden
'Oku hanga 'e he ngaahi momentiti faingata'á 'o tala ko hai kitautolu.
- 34 'I he Me'a Kotoa pē 'Okú ke Ma'ú, Ke ke Ma'u mo e Mahinó
Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson
'E hoko mai 'a e 'ilo mo'oni 'i he mahino kiate kitautolu 'a e fengā-ue'aki fakataha 'a e akó mo e lotú, tukupā ke ngāue pea mo e falala ki he 'Eikí.

NGAAHI TAFÁ'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2016
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: 'Oku Tau Tui 'e Fakafonu 'e he Siasí 'a e Māmaní
- 12 Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: 'Oku ou Fie Nofa Fakataha mo Koe 'o Ta'engata!
Fai 'e Leongina Adamés de Ubrí
- 14 Ko e Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'uí: Ko Hono Fakafehu'ia 'Etau Ngaahi Fehu'i Fealēlea'aki
Fai 'e Ted Barnes
- 40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko ha Ngāue ki ha Palōfita Mo'ui
Fai 'e Palesiteni Hugh B. Brown

44

- 44 Ngaahi Tefito'i Mo'oni Fakaepalofita 'o e Faivelengá**
 Fai 'e 'Eletā C. Scott Grow
'E lava ke tokoni'i koe 'e he ngaahi fili mo e tukupā 'okú ke fai he taimi ní ke ke kei faivelenga ai pē he kaha'ú.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'ení. Tokoni: Ko e fē feitu'u 'okú ke tū ulu-tui 'o lotu ai?

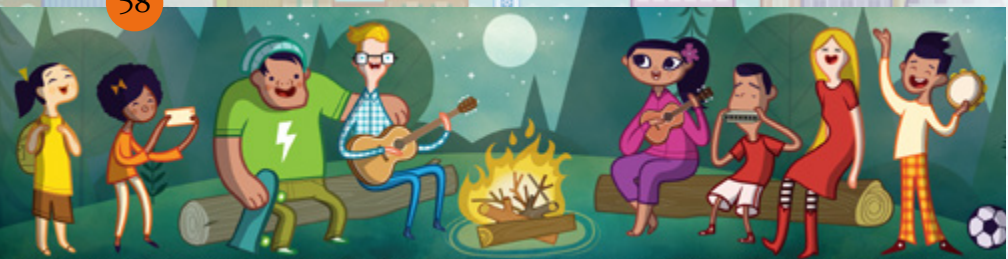
- 50 Kaveinga 'o e Mutualé ki he 2017: Sēmisi 1:5-6**
 Fai 'e Stephen W. Owen mo Bonnie L. Oscarson
- 53 Pousitā: Fehu'i**
- 54 Tala'ofa 'e Nima 'o e Lotú**
 Fai 'e Carlisa Cramer
Ko e lotú 'oku mahulu hake ia 'i he fetu'utaki pē mo 'etau Tamai Hēvaní. Ko ha ngaahi tāpuaki 'eni 'e ni'ihī 'okú ne 'omi.
- 56 Fehu'i 'e Nima ke Fai 'i Ho'o Ongoi Hangē 'Oku 'Ikai Tali Mai Ho'o Lotú**
 Fai 'e Margaret Willden
'E lava pē ke faingata'a e taimi 'okú te ongo'i ai hangē 'oku 'ikai tali mai 'ete ngaahi lotú, ka 'e tokoni hono fai 'o ha fanga ki'i fehu'i ke tau fakakaukau ai 'i ha founga fo'ou.
- 58 Hiva Kaveinga 'o e Mutualé: Kole ki he 'Otuá**
 Fai 'e Nik Day
- 61 'Otu Lea ki he 'Otu Lea: Sēmisi 1:5-6**
- 62 Ngaahi Momeniti Fakasilesitiale**
 Fai 'e Hollie Megan Laura Hunter
'I he ngaahi momeniti pehení, hangē 'oku 'ikai fu'u mama'o 'a langí.
- 63 Ko 'Etau Tafa'aki**
- 64 Ngaahi Tali mei he kau Taki 'o e Siasí: Founga Hono Vahevahe Atu 'o e Ongongolelei**
 Fai 'e 'Eletā M. Russell Ballard
- 65 'Ai Hangatonu**
Faingata'a ke fakamolemole'i? Fefa'uhi mo e Kulukia-tamakí (loto mafasiá)?

76

- 66 Saati Laukonga ki he Hisitōlia 'o e Siasí: Ko Hono Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei**
- 69 Ngaahi Tali mei ha 'Aposetolo: 'E Tali Mai Ma'u pē nai 'e he Tamai Hēvaní 'eku Ngaahi Lotú?**
 Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks
- 70 Ko 'Etau Pēsí**
- 71 Ko e Tohi 'i he Funga Laupapá**
 Fai 'e 'Eletā Walter F. González
'I he'eku kumi ha tohi lelei ke u laú, ne u ma'u hake e Tohi 'a Molomoná pea na'á ne liliu 'eku mo'uí.
- 72 Mo'ui Taa'u 'a Mini-Sune**
 Fai 'e Kelly Hunsaker
'E lava fēfē 'a Mini-Sune 'o hū ki he fale lotú kapau 'oku 'uli mo pīponu?
- 74 'Oua Na'a Ngalo ke Lotua 'a 'Ēliki**
 Fai 'e Julie Cornelius-Huang
Na'e loto mamahi 'a Keli he 'ikai toe fie 'alu hono tuonga'ané ki he lotú, ka na'á ne ako ai ha lēsoni mahu'inga fekau'aki mo e lotú.
- 76 Ngaahi Talanoa 'o Sísuú: 'Oku 'Ofa 'a Sísū 'Iate Au**
 Fai 'e Kim Webb Reid
- 79 Peesi Valivalí: Ko e Fānau Au 'a ha Ongomātu'a Fakalangi**

58

SĀNUALI 2017 VOLUME 41 FIKA 1
LIAHONA 14441 900

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā:

Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

'Ētita: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie
Kau 'Ētivaisa: Brian K. Ashton, Jean B. Bingham, LeGrand R. Curtis Jr., Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopicshke, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: Peter F. Evans

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan Seitz

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Bethany Bartholomew, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Anne Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Rachel Smith, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahā 'i o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahatahā 'i o e Makasini:

Glen Adair, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy K. Vellinga

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Kaungā 'Ētita

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u oku TOP \$3.60. Ko e tua-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'Iunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōl.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempoutia, Pulkūālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafangofua), Koloasia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitonia, Fisi, Finilani, Falanisē, Siamane, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Maseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlanti, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Hāamoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalani, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tonga, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. (Oku kehekehe pē 'a e tuo lahi hono pulusi, 'o fakatata mo e lea fakafonua.)

© 2017 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totongi fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelika.

Fakamatala ma'u mafai pulusi: Tukuhehe 'o ha toki fakahā atu, 'e lava 'e he nihi fakafaitu'itū 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakāonga'i fakatāutaha oku 'ikai fakakomēsiale (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). 'E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual oku fakaha'i atu hono fakatapatupai 'i he tafa'aki oku hā ai e tokotaha oku 'āna 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fehu'i faka'utaki mo e ma'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: January 2017 Vol. 41 No. 1. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiafi Fakafāмили 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i 'i he efiafi fakafāмили 'i 'apí. Ko ha sippinga 'eni 'e ua.

"Lototo'a 'i He'etau Fakamo'oni ki he Fakamo'ui," peesi 28: Ko e talanoa 'a

Eletā Golden ki he founa te tau fehanga-hangai ai mo e faingataā ka ko e ngaahi momeniti mahu'inga ia 'o 'etau mo'ui. Te mou lava 'o fakatāta'a ha ngaahi tūkunga 'oku fehanga-hangai ai ha kau mēmipa 'o e fāmilí mo ha fili faingata'a. Hangē ko 'eni, te mou lava 'o talaange ki hao kaungāme'a he kalasi he 'ikai ke ke tali ke ne kākā 'o hiki ho'o homuekā, pe kole ki hao kaungāme'a ke ne faka'aonga'i ha lea 'oku lelei. Talanoa ki he founa 'e lava ke ke teuteu ai ke

fakatapulaki ha fakamo'oni mālohi ki he Fakamo'ui, kimu'a pea hoko ha me'a pehē.

"E tali ma'u pē nai 'e he Tamai Hēvani 'eku ngaahi lotu'?" peesi 69: Ko e hā ha

founa kuó ke mamata ai ki hono tali ho'o ngaahi lotu'? Mahalo te ke vahevahe ha ngaahi 'usia makehe na'e tali ai 'e he 'Eiki ho'o ngaahi lotu', 'o tatau pē pe na'e tali 'i he founa ne ke 'amanaki pe 'ikai amanaki ki ai. Fakakaukau ke mou fefakalotolahi'aki ke mou tohi 'i ho'omou tohinoā ha ngaahi founa makehe kuo tali ai 'e he 'Eiki ho'omou ngaahi lotu' mo ne tāpuekina kimoutolu.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETÍ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he **languages.lds.org**. 'Oku lava ke ma'u ha hiki le'ó 'o e ngaahi talanoa 'i he *Liahona* 'i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali pea mo e faka-Sipeini **liahona.lds.org**. Te ke lava foki 'o 'āahi ki he **facebook.com/liahona.magazine** ke mamata mo vahevahe 'a e ngaahi pōpoaki fakalaumālie (ma'u atu 'i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukali pea mo e faka-Sipeini).

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i 'e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e talanoa.

Ako folofolá, 34, 43, 66, 71

Fakamolemolé, 54, 65

Fakamo'oni, 22, 28, 44, 64

Fine'ofá, 7

Hā'ele 'Anga Ua Mai, 10

Hisitōlia fakafāмили, 41, 63

Hisitōlia 'o e Siasi, 10, 16,

28, 34, 66

Kau palōfitá, 22, 80

Ko hoto mahu'inga

fakatāutahá, 72

Kulukia-tamakí, 65

Laumālie Māoni'oni, 42,

54, 62, 64, 74

Lotú, 34, 42, 50, 53, 54,

56, 58, 61, 71, 74

Ngaahi Fāмили Ta'engatá,

12, 41, 44, 63, 79

Ngaahi fehu'i, 14, 56, 58

Ngaahi Fekau, 4, 28, 76

Ngaahi Fuakavá, 44

Ngaahi me'a oku

fakamu'omu'a, 43, 44

Ngaahi Temipalé, 12, 22,

44, 62, 63, 70

Ngāue fakafaipekau, 10,

34, 63, 64, 71

Nonga, 54, 62

'Ofá, 4, 22, 76

Ponokalafi, 44

Siosefa Sāmita, 10, 16,

28, 34, 66, 71, 80

Sīsū Kalaisi, 4, 16, 28, 34,

70, 76

Talangofuá, 44, 61

Tau'atāina ke Filí, 44, 74

Toe Fakafoki Mai 'o e

Ongongolelei, 16, 66

Tohi 'a Molomoná, 71

Tokāteline mo e Ngaahi

Fuakava, 16, 66

Tolu'i 'Otuá, 16

Tu'i, 12, 22, 34, 44, 50, 53,

58, 61, 72, 80

Tu'unga fakaefefiné, 40

**Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

Fakataumu'a

KI LOTO MĀLIE

Ne u toki mamata kimu'i ni ki ha falukunga kakai ne fai 'enu fana ngahau. 'I he'eku sió pē, na'e mahino kiate au kapau 'okú ke fie taukei 'i he kaufaná mo e ngahaú, 'e fie ma'u ha taimi lahi ki ai pea toutou fakahoko.

'Oku 'ikai ke u tui te ke lava 'o tupukoso hake pē ha'o ongoongoa he fana ngahaú kapau te ke fana pē ki he holi'si pea tā e ngaahi fo'i tāketi ke takatakai'i 'e ngaahi fo'i ngahaú. Kuo pau ke ke ako ke 'ilo'i e tāketi pea fana'i ke tau lelei ai.

Ko Hono Valivali'i 'o e Tāketi

Mahalo 'e ngali fakaoli 'a e 'uluaki fana kae toki tā valivali'i 'a e tāketi, ka ko e taimi 'e ni'ihiki ko e me'a ia 'oku tau fai 'i he ngaahi tūkunga 'o e mo'u'i.

'I he'etau hoko ko ha kāingalotu 'o e Siasí, 'oku tau fa'a hehema ai he taimi 'e ni'ihiki ke tau ofi ki he ngaahi polokalama 'a e Siasí, ngaahi me'a 'oku hokó kae pehē ki he ngaahi tokāteline 'oku ngali mālie, mahu'inga pea mo fakafiefia kiate kitautolú. 'Oku 'ahi'ahi'i kitautolu ke tau tā valivali'i ia ko ha ngaahi fo'i tāketi, pea tau tui ai 'oku tau fakataumu'a ki he uho 'o e ongoongolelei.

'Oku faingofua hono fai 'eni.

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí, kuo tau ma'u ai ha na'ina'i fisifisimu'a pea mo ha ue'i fakalaumālie mei he kau palōfita 'a e 'Otuá. 'Oku tau ma'u foki mo ha fakahinohino pea mo ha fakamahino mei ha ngaahi tohi kehekehe, ngaahi tohi tu'utu'uní pea mo e ngaahi tohi lēsoni 'a e Siasí. 'E lava ke faingofua pē 'etau fili ha tefito he ongoongolelei 'oku tau manako ai, pea taa'i leva ha fo'i tāketi ai, pea tau 'ai leva ke pehē kuo tau 'ilo'i e uho pe ko e 'elito 'o e ongoongolelei.

Fakamahino 'e he Fakamo'u'i

'Oku 'ikai ko ha palopalema 'eni ia 'oku makehe ki hotau kuongá. 'I he kuonga mu'á, na'e fakamoleki 'e he kau taki fakalotú ha taimi lahi 'i hono fakafa'ahinga,

fakatu'utu'unga pea mo tālanga'i pe ko e fē 'i he ngaahi fekau 'e laungeaú na'e mahu'inga tahá.

'I ha 'aho 'e taha, na'e feinga ai ha ni'ihiki ko ha kau taukei fakalotu, ke nau fakahalaia'i 'a e Fakamo'u'i. Na'a nau fehu'i ke fai Ha'ane tali ki ha me'a ne tokosi'i ha ni'ihiki te nau tui tatau ki ai.

Ne nau fehu'i kiate Ia, "Eiki, ko e fekau fē 'i he fonó 'oku lahi?"

'Oku tau 'ilo kotoa e tali 'a Sisuú: "Ke ke 'ofa [ki he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālie kotoa, mo ho'o mo'u'i kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé.

"Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau ai 'a e fonó kotoa mo e kau palōfita."¹

Fakatokanga'i lelei ange 'a e sētesi faka'osi: "Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau ai 'a e fonó kotoa mo e kau palōfita."

Na'e 'ikai ngata pē hono faka'ali'ali mai 'e he Fakamo'u'i kiate kitautolu 'a e me'a ke tau tokanga ki a'i, ka na'á Ne toe talamai mo e me'a ke tāketi'i.

Ko Hono Fana'i ke Tau he Tāketi

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, 'oku tau fua-kava ai ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí. 'Oku kau foki he fuakava ko iá 'a e mahino te tau faifeinga ke 'ilo kau ki he 'Otuá, 'ofa 'iate Ia, fakatupulaki 'etau tui kiate Iá, faka'apa'apa kiate Ia, 'a'eva 'i Hono halá pea tu'u ta'eue'ia ko ha kau fakamo'oni kiate Ia.

Ko e lahi ange 'etau ako kau ki he 'Otuá mo ongo'i 'Ene 'ofa kiate kitautolú, ko e lahi ange ia 'etau 'ilo ko e feilaulau ta'efakangatangata 'a Sisū Kalaisí, ko ha me'a 'ofa fakalangi ia mei he 'Otuá. Pea 'oku fakalotoa kitautolu 'e he 'ofa 'a e 'Otuá ke tau 'a'eva 'i he hala 'o e fakatomala mo'oní,

'a ia te ne tataki kitautolu ki he mana 'o e fakamolemolé. 'Oku hanga 'e he founɡá ni 'o fakatupunga 'etau ma'u ha 'ofa mo ha manava'ofa lahi ange ki he ni'ihí 'oku tau feohí. Te tau ako ke tau sio 'o fakalaka atu he hingoa 'oku ui 'aki e kakaí. Te tau matu'uaki e 'ahi-'ahi ke tukuaki'i pe fakamaau'i e ni'ihí kehé 'i he'enu faiangahalá, ngaahi tōnounou, vaivaí, tui fakapolitikalé, tui fakalotú, tangata'ifonua pe ko e lanu honau kilí.

Te tau sio ki he tokotaha kotoa pē te tau fetaulaki mo iá ko e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní—ko hotau toko-ua pe tuofefine.

Te tau tokoni ki he ni'ihí kehé 'i he loto mahino mo e 'ofa—'o a'u kiate kinautolu 'oku 'ikai faingofua ke tau 'ofa aí. Te tau tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié.²

Pea te tau 'ilo 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau loto mamahi pe ko fe'ia e

uho 'o e ongoongoleléi 'oku tonu 'etau tāketi'i.

Ko e ongo fekau ma'ongo'ongá 'a e tāketi. Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau ai 'a e fonó kotoa mo e kau palōfitá.³ 'I he'etau tali 'ení, 'e nofo leva e me'a lelei kotoa pē ki hono tūkunga totonú.

Kapau ko 'etau tefito'i tokangá, fakakaukaú mo e feingá 'oku fakatefito ia 'i hono fakatupulaki 'etau

'ofa ki he 'Otua Māfimaí mo 'etau fietokoni ki he ni'ihí kehé, ta te tau 'ilo kuo tau ma'u e tāketi totonú pea 'oku tonu leva e me'a 'oku tau tāketi'i—ke tau hoko ko ha kau ākongā mo'oni 'a Sisū Kalaisi. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 22:36–40.
2. Vakai, Mōsaia 18:9.
3. Vakai, Mātiu 22:40.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Kimu'a peá ke vahevahe 'a e pōpoaki ni, 'e lava ke mou hiva'i 'a e "Ko 'e 'Ofa 'a e Fakamo'uí" (*Ngaahi Himí*, fika 56). Peá ke fakakaukau ke fakalotolahii e ni'ihí 'okú mo 'áahi ki ai ke nau fakakaukauloto ki he "ngaahi tāketi" 'i he'enu mo'uí. Te mou lava 'o alea'i ha ngaahi founɡa ke fakapapau'i ai 'oku tataki ma'u pē 'enu ngaahi tō'ongá 'e he ongo fekau ma'ongo'onga 'e uá—ke "'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá" pea mo e "'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé" (vakai, Mātiu 22:37, 39). Mahalo te ke fie vahevahe ha ngaahi founɡa tukupau kuo fakatefito ai ho'o mo'uí 'ia Kalaisi peá ke vahevahe ange ho'o fakamo'oni ki he founɡa kuo faitāpuekina ai ho'o mo'uí.

‘E Lava ‘e he Malimalí ‘o Fai ha Liliu

Ko hono fakamahinoi mai ‘e Palesiteni Utchdorf ha ongo taumu’a ‘e ua ‘oku totonu ke tau ngāuei: ko e ‘ofa ki he ‘Otuá pea mo e ‘ofa ki hotau kāingá. Ka ko e taimi ‘e níihi ‘oku faingata’a pē ia ke ‘ofa he níihi kehé. ‘I he kotoa ho’o mo’uí, mahalo ‘e ‘i ai ha ngaahi taimi te ke faingata’aia ai ke feohi mo e níihi kehé—mahalo na’e fakamahahi koe ‘e ha taha pe na’e faingata’a ke ke fetu’utaki pe vālelei mo ha taha. ‘I he ngaahi momeniti ko ‘ení, feinga ke ke manatu’i ha ‘ofa na’a ke ongo’i mei ho kaungāme’a, fāmīli, Tamai Hēvaní pea mo Sisū Kalaisi. Manatu’i ‘a e fiefia ne ke ongo’i he ngaahi tū’unga ko iá pea ke feinga ke ke fakakaukauloto atu fēfē kapau ‘e ma’u ‘e he taha kotoa pē ha faingamālie ke ne ongo’i ai ha ‘ofa pehē. Manatu’i ko e tokotaha kotoa pē ko ha ‘ofefine pe foha ‘o e ‘Otuá pea ‘oku taau ke ne ma’u ‘Ene ‘ofá mo ho’o ‘ofá.

Fakakaukau ki ha tokotaha pau ‘i ho’o mo’uí ‘oku faingata’a ke mo vālelei. Fakakau ia ‘i ho’o ngaahi lotú pea ke kole ki

he Tamai Hēvaní ke ne fakaava ho lotó kiate kinautolu. He ‘ikai hano taimi kuó ke kamata vakai kiate kinautolu ‘o hangē ko ‘Ene vakai kiate kinautolú: ko e taha ‘o ‘Ene fānaú ‘oku taau ke ‘ofá.

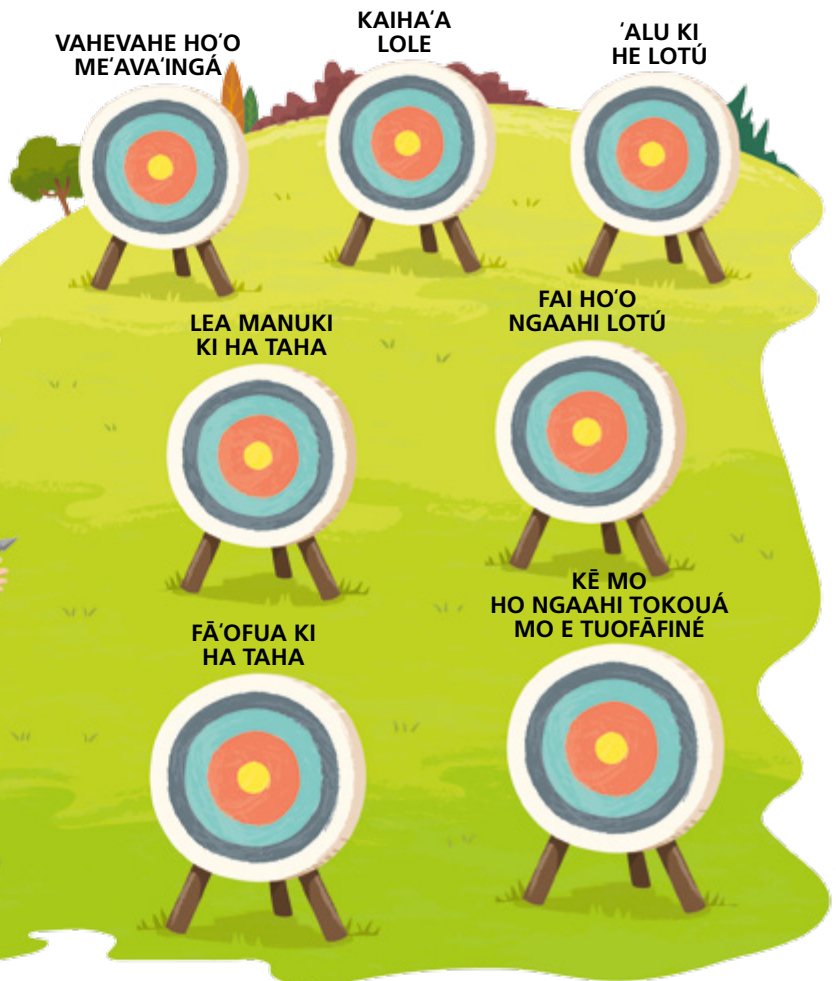
Hili ho’o lotú, fai leva ha me’a lelei ma’anautolu! Mahalo te ke fakaafe’i kinautolu ki ha ‘ekitiviti ‘a e Mutualé pe ko e ‘eva mo hao kaungāme’a. Fakahā ange ho’o fie tokoni ki he’ene homueká. Pea na’a mo ha’o fo’i fakalea “mālō e lelei” ange pē mo malimali ki ai. ‘E lava ‘e he fanga kii me’a íki ‘o fai ha fu’u liliu lahi . . . ‘i ho’omo mo’uí fakatou’osi!

FĀNAÚ

Tau Lelei!

Ko e fakamatala ‘a Palesiteni Utchdorf ‘oku hangē e ongoongoleleí ko ha akoako fana ngahaú. ‘Oku fie ma’u ke tau fakataumu’a ki he ngaahi me’a ‘oku mahú’inga tahá. Ko e ongo fekau mahú’inga tahá ko e ‘ofa ki he ‘Otuá pea mo e ‘ofa ki hotau kaungā’apí. Kapau ‘e tuku-taha ‘etau tokangá he ongo me’a ni, ‘e tau lelei ‘etau faná he taimi kotoa pē!

Tā ha fo’i ngahau ‘i he ngaahi fo’i tāketi ‘oku tokoni ke fakahaa’i ‘etau ‘ofa ki he ‘Otuá mo e níihi kehé. Tā ha fo’i X ‘i he ngaahi fo’i tāketi ‘oku ‘ikai ko ha ngaahi me’a lelei ke faí.

Ko e Taumu'a 'o e Fine'ofá

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea fekumi ki ha ue'i fakalaumālie ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé.

Na'e pehē 'e Linitā K. Peatoni ko e Palesiteni Lahi 'o e Fine'ofá, ko e taumu'a 'o e Fine'ofá ke "teuteu'i e kau fafiné ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engatá".¹ 'Oku fakafou 'i he tuí, fāmīlī mo e fakafiemālié 'etau kau atu ki hotau "fatongia mahu'inga 'i he ngāue."²

Na'e pehē 'e Kalo M. Sitiveni ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá, ko e Fine'ofá "ko ha ngāue fakatu'a-sino mo fakalaumālie ia." "Ko e me'a 'eni na'e fai 'e he kau fafine 'i he kuonga 'o e Fakamo'uí pea ko e me'a ia 'oku tau hokohoko atu hono fai."³

'I he'etau vakai ki he fefine Samēlia 'i he ve'e vaikelí, na'á ne tuku 'ene hiná kae lele 'o tala ki he ní'ihī kehé ko Sīsuú ko ha palōfita (vakai, Sione 4:6–42), pe kia Fipē na'e tokoni loto fiefia ki he ní'ihī kehé 'i he'ene mo'uí (vakai, Loma 16:1–2), 'oku tau mamata ki he ngaahi sīpinga 'a ha kau fafine 'i he

kuonga 'o e Fakamo'uí, ne nau kau longomo'uí atu he ha'u kia Kalaisí. Ko Ia 'okú Ne fakaava mai e matapā ki he mo'ui ta'engatá (vakai, Sione 3:16).

'I he'etau vakai ki hotau ngaahi tokoua paionia 'i Nāvū, 'Ilinoisī, ne nau fakataha mai ki he 'api 'o Sela Kimipoló he 1842 ke fokotu'u 'enua houalotú, 'oku tau vakai ai ki he palani 'a e 'Otuá ke fokotu'u e Fine'ofá pea 'omi ia ke fenāpasi mo e lakanga fakataula'eikí. Hili hono tohi 'e 'Īlisa R. Sinou 'a e konisitūtoné, na'e vakai 'i ia 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'á ne 'ilo'i na'e te'eki ai ke kakato hono fokotu'u e Siasí kae 'oua leva kuo fokotu'utu'u mo e hou'eiki fafiné. Na'á ne pehē na'e tali 'e he 'Eikí 'enua feilaulá ka na'e 'i ai ha me'a ia 'e toe lelei ange. Na'á ne pehē, "Te u fokotu'u e hou'eiki fafiné 'i he malumalu 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he sīpinga 'o e lakanga fakataula'eikí."⁴

"Ko e Fine'ofá na'e 'ikai ko ha fo'i kulupu kakai fefine pē ia ne nau feinga ke fai lelei 'i he māmaní. Na'e kehe ia. Ko ha me'a ia na'e 'lelei ange' he na'e fokotu'u ia 'i he malumalu 'o e mafai lakanga fakataula'eikí. Na'e hoko 'a hono fokotu'ú ko ha sitepu mahu'inga ia 'i he mafola e ngāue 'a e 'Otuá 'i he māmaní."⁵

Ngaahi Potu Folofola mo e Fakamatala Makehe

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:2–3, 10; 88:73; reliefsociety.lds.org

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Linda K. Burton, 'i he Sarah Jane Weaver, "Relief Society Celebrates Birthday and More March 17," *Church News*, Mar. 13, 2015, news.lds.org.
2. Linda K. Burton, 'i he Weaver, "Relief Society Celebrates Birthday."
3. Carole M. Stephens, 'i he Weaver, "Relief Society Celebrates Birthday."
4. Siosefa Sāmita, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia Mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 44.
5. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá* 48.

Fakakaukau ki Heni

Ko e hā ha founa 'oku tokoni ai e Fine'ofá ke fakahoko 'e he hou'eiki fafiné e fatongia fakalangi kuo kotofa 'e he Tamai Hēvaní mā'anutolu mo tatakī kinautolu ki he mo'ui ta'engatá?

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2016

“*Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē*” (TEF 1:38).

'I ho'o toe fakamanatu e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'i he ngaahi makasini he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o ako mo hono faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimuitaha 'a e kau palōfita mo'uí mo e kau 'apostoló mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

ME'A MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Ko e Fakatomalá ko ha Me'a'ofa la 'a e 'Otuá Ma'atautolu

“**K**o e taha 'oku tau fa'a fanongo aí ko e 'ofa 'a e 'Otuá 'oku 'ikai faitu'unga.' Neongo 'ene mo'óni, ka 'oku 'ikai ke 'asi e fo'i lea ia ko e *faitu'unga* 'i he folofolá. . . .

“E 'ofa ma'u pē 'Otuá 'iate kitautolu, ka he 'ikai ke Ne lava 'o fakahaofi kitautolu 'i he'etau ngaahi angahalá. Manatu ki he ngaahi lea 'a 'Amuleki kia Sisolomé, he 'ikai fakahaofi 'e he Fakamo'uí Hono kakaí *i he'enu* ngaahi angahalaá, he ko e 'uhingá he “'oku 'ikai ke lava 'o ma'u 'e ha me'a ta'ema'a 'a e pule'anga 'o e langí' [Alamá 11:37] pe nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá. . . .

“Oku tau ako mei he Tohi 'a Molomoná ko e taumu'a 'o e mamahi 'a Kalaisí, 'a e tumutumu 'o hono fakaha'a 'i 'Ene 'ofá—ke “fakahoko 'a e finangalo 'alo'ofá, 'a ia 'okú ne ta'ofi 'a e fakamaau totonú, pea 'omi ai ha ngaahi founga ki he tangatá ke nau ma'u ai ha tui ke fakatomala.' [Alamá 34:15]. . . .

“Ko e Fakatomalá ko 'Ene me'a'ofa ia kiate kitautolu, na'e fakatau 'aki ha mahu'inga mamafa fau.”

'Eletá D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostoló 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Nofoma'u 'i He'eku 'Ofá,” *Liahona*, Nōvema 2016, 48.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

KO E PALANI 'O E FAKAMO'UÍ

“Ko e uho 'o e palaní [o e fakamo'uí] 'a hotau Fakamo'uí ko Sīsū Kalaisí. Na'e mei mole 'a e me'a kotoa pē, ka ne 'ikai 'Ene feilaulau fakalelei. Ka 'oku 'ikai fe'unga ia ke tau tui pē kiate la mo Hono misioná. 'Oku fie ma'u ke tau ngāue mo ako, fekumi mo lotu pea fakatomala mo fakalalaka. 'Oku fie ma'u ke tau 'ilo'i e ngaahi fono 'a e 'Otuá pea mo'uíaki kinautolu. 'Oku tau fie ma'u 'Ene ngaahi ouau fakamo'uí. Te tau ma'u 'a e mo'óni mo e fiefa'i ta'engata 'i he'etau fakahoko 'eni.

“Oku tau mon'ūia ke *ma'u* 'a e mo'óni. Kuo tau ma'u e fatongia ke *vahevahe* 'a e mo'óni. Tau *mo'ui* 'aki m'ua e mo'óni, ka tau lava 'o ma'u 'a ia kotoa kuo teuteu 'e he Tamaí ma'atautolú. 'Okú Ne fai e me'a kotoa pē ke tau lelei ai. Kuó ne fakahā mai, 'Ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá' [Mōsesē 1:39].

“Oku ou fakamo'óni 'aki hoku lotó kotoa pea 'i he loto fakatōkilalo mo'óni, ki he me'a'ofa ma'ongo'onga ko ia ko e palaní 'a 'etau Tamaí ma'atautolú. Ko e hala haohaoa pē 'e taha ki he nongá mo e fiefiá 'i he māmani ko 'eni pea mo e maama ka hoko maí.”

Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, “Ko e Hala Haohaoa ki he Fiefiá,” *Liahona*, Nōvema 2016, 80–81.

Fakalelei Ta'engata 'a Kalaisí

“O ku ma’u ‘e he Fakamo’uí, ‘a ia ko e ‘Eiki Faifakamo’uí, ‘a e mālohi ke liliu honau lotó mo ‘omi ha fiamālie ‘oku tu’uloá mei he mamahi ‘oku fakatupu ‘e he’etau angahalá. . . .

“ . . . Te [Ne] lava ‘o fakanonga mo fakamālohia kitautolu ‘i he’etau mamahi he ngaahi tō’onga ta’emā’oni’oni ‘a e ni’ihi kehé. . . .

“ . . . Te [Ne] lava ‘o fakanonga mo poupou’i kitautolu ‘i he’etau a’usia ‘a e mamahi “‘o e mo’oni’i me’a ‘o e mo’ui fakamatelié,’ hangē ko ha fakatamaki, puke faka’atamai, mahamahakí, mamahi fakaesino pea mo e maté. . . .

Ne [folofola] ‘a e Fakamo’uí: . . .

“ . . . Kapau te mou ha’u kiate au te mou ma’u ‘a e mo’ui ta’engatá. Vakai, ‘oku mafao atu hoku nima ‘o e ‘alo’ofá kiate kimoutolu, pea ko ia ia ‘e ha’ú, te u ma’u ia [3 Nifai 9:14].”

Carole M. Stephens, Tokoni ‘Uluaki ‘i he kau Palesitenisi Lahi ‘o e Fine’ofá, “Ko e ‘Eiki Faifakamo’uí?” *Liahona*, Nōvema. 2016, 10, 11, 12.

MĀLOHI KE LIJU, FAI E MICHAEL T. MALIM

“E mole ‘etau fiefiá ‘i ha fa’ahinga me’a pē te ne fakafepakí ‘a Kalaisi pe ko ‘Ene tokāteliné.”
Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Fiefiá mo e Mo’ui Fakalaumālié,” *Ensign*, Nōvema. 2016, 84.

Ha’u, ‘o Muimui ‘late Au.

Na’e poupou’i kitautolu ‘e he kau lea ‘e ni’ihi ke tau fakatupulaki e mo’ui faka-Kalaisí mo manatú’i e Fakamo’uí ‘i he’etau moi hū he ‘aho Sāpaté. Faka’aonga’i ho’o makasini ‘o Nōvema 2016 pe vakai ki he conference.lds.org ke lau ‘enau ngaahi leá.

- ‘E founga fēfē ha’aku akoako e ‘ofa faka-Kalaisí mo e ngāue tokoní? vakai ki he Robert D. Hales, “‘Ha’u, ‘o Muimui ‘late Au’ ‘o ‘Ofa mo Tokoni Faka-Kalisitiane,” 22.
- ‘E founga fēfē ‘eku hoko ko ha faiako faka’api lelei ange? —Vakai kia Jeffrey R. Holland, “Kau Fakafofonga ‘o e Siasí,” 61.
- ‘E founga fēfē ha’aku fakatupulaki ha moi hū loto fakamātoato ‘i he ‘aho Sāpaté? —Vakai Dean M. Davies, “Ko e Ngaahi Tāpuaki ‘o e Mōihuú,” 93.
- ‘E founga fēfē ‘eku ‘ai ke toe mahu’ingamālie ange ai hono ma’u e sākalamēnití? —Vakai Peter F. Meurs, “‘E Lava ke Tokoni’i Kitautolu ‘e he Sākalamēnití ke Tau Mā’oni’oni,” 85.

Ke lau, mamata pe fanongo ki he ngaahi lea ‘o e konifelenisi lahi, vakai ki he conference.lds.org.

'OKU TAU TUI 'E FAKAFONU 'E HE SIASÍ 'A E MĀMANÍ

Na'e toko ono pē kau mēmipa 'o e Siasí he taimi na'e fokotu'u ai he 1830 'i ha ki'i kolo 'i Niu 'Toke, USA. Talu mei ai mo e tupu 'a e Siasí 'o a'u hono tokolahí ki he kāingalotu 'e toko 15.5 miliona tupu pea mo ha ngaahi uooti mo ha 'ū kolo 'i ha ngaahi fonua 'e 150 tupu. Ko e tupulaki ko 'ení, ko hono fakakakato ia e kikite 'i he Fua-kava Motu'á 'e teka atu e Siasí 'o kápui e funga 'o e māmaní (vakai, Taniela 2:31–45). 'Oku fakatatau e Siasí —'a e pule'anga 'o e 'Otuá he māmaní—ko ha maka "na'e tā mei he mo'ungá ta'e kau ai ha nimá" (Taniela 2:45), 'o fakahaa'i ai ko ha ngāue faka'otua 'eni kae 'ikai ko ha ngāue 'a e tangata.

Neongo ai pē ka kápui 'e he Siasí ni 'a e māmaní, 'e kei toko si'i pē hono kāingalotú. Na'e tomu'a mamata 'a Nifai ki he me'á ni peá ne tohi ai 'o kau ki hotau kuongá 'o pehē, "Na'á ku mamata ki he siasi 'o e Lami 'a e 'Otuá, pea na'e tokosi'i" ko'e'uhí ko e faiangahala mo e ngaahi anga fakalieliá (1 Nifai 14:12). 'I he faka-ofi atu ki he Hā'ele'anga Ua mai 'a Sīsū Kalaisí, 'e toe fakautuutu ange ai e anga fakalieliá, pea "e faka'au ke hōloa 'a e manakoa 'o 'ete hoko ko ha mēmipa 'o e siasí."¹

Ka na'e tomu'a mamata foki 'a Nifai ia ko e "siasi 'o e Lamí, 'a ia ko e kau

mā'oni'oni 'a e 'Otuá, na'a nau 'i he funga 'o e māmaní foki" (1 Nifai 14:12) 'Oku lava ke ma'u 'a e ngaahi uōfi mo e ngaahi koló 'i he funga 'o e māmaní, pea 'oku liliu e konifelenisi lahí ki ha ngaahi lea fakafonua 'e 90 tupu, pea 'oku fe'unga mo ha kau faifekau taimi kakato 'e toko 75,000 'oku nau vahevahe atu e ongoongolelé 'i ha ngaahi misiona 'e 418. 'Oku mafola foki 'a e ongoongolelé 'i he funga 'o e māmaní 'o fakafou 'i he mītia fakasōsialé mo e ngaahi uepisaiti hangē ko e Mormon.org pea mo e LDS.org.

'Oku mahu'inga mo lahi e ngaahi feinga ko 'eni 'oku faí ka 'oku fa'a fai fakalongolongo pē. "Ko e mo'oni 'oku lahi mo faka'ofa 'a e ngāue ko 'eni 'a e 'Eikí, ka 'oku laka atu ia ki mu'a 'o 'ikai ke fakatokanga'i hono mahu'ingá 'e ha tokolahí 'o e kau taki fakapolitikale, fakafonua, mo fakaako 'o e māmaní. 'Oku tupulaki fakafo'i-tuitui mo fakafānili, fakalongolongo mo 'ikai fu'u fakatokanga'i 'a hono pōpoaki toputapú mo 'ene faitāpuekina e kakaí 'i he feitu'u kotoa pē."²

'Oku kei teka atu e maka na'e kikite 'i he kuonga mu'á, pea 'i he'etau fai hotau fatongíá, 'e hokohoko atu e mafola 'a e ongoongolelé 'o fakafonu 'a e māmaní kotoa (vakai, Taniela 2:31–45). ■

Ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e kaha'u 'o e Siasí, lau 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65; Gordon B. Hinckley, "Ko e Maka Na'e Tā Mei he Mo'ungá" (konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2007); L. Whitney Clayton, "E Hokosia 'a e Taimí" ('Okatopa. 2011 konifelenisi lahi).

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, "Stand as True Millennials," *Liahona*, Oct. 2016, 50.
2. L. Whitney Clayton, "E Hokosia 'a e Taimí," *Liahona*, Nōvema . 2011, 13.

KO E KAHA'U 'O E SIASÍ

"Ko ha kīi tokosi'i pē 'o e kau Lakanga Fakataula'eikí

'oku mou vakai ki ai he pōnī, ka 'e fakafonu 'e he Siasí ni 'a 'Amelika Tokelau mo 'Amelika Tonga—te ne fakafonu 'a e māmaní."

Ko e Palōfita ko Siosefa Sāmítá (1805–44), 'i ha fakataha lakanga fakataula'eikí 'i he 1834, 'i he Ngaahi Akonaki 'o e Kau Palesiteni 'a e Siasí: Siosefa Sāmítá (2007), 169.

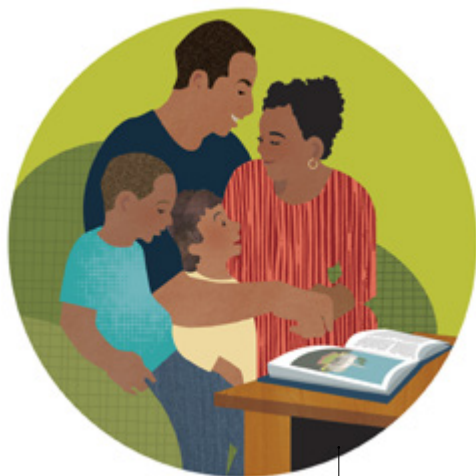
Ko e hā te tau lava 'o fai ke tokoni ki hono fakamafola 'o e ongoongolelei?

'Oku hanga 'e hono tauhi 'o e ngaahi fekaú pea mo hono fakamālohia 'étau ngaahi fakamo'oni, 'o 'omi kiate kitautolu ha fakava'e ke tokoni ki he mafola e ongoongolelei.

'Oku tokoni hono fakahoko hotau ngaahi uiu'í ke fakamālohia ai 'a e Siasí 'i hotau ngaahi feitu'ú.

'Oku hanga 'e hono ako'í e ongoongolelei ki hotau ngaahi fāmili, 'o fakamālohia kinautolu ke nau mó'ui faivelenga 'i ha māmani 'oku kehe me'a 'oku ako'í ange ai.

'E lava ke tau tokoni ke fakamafola e ongoongolelei 'i ha'atau talanoa pē ki ai mo e kakai.

Te tau lava 'o fakahoko 'i he tempalé 'a e ngaahi ouaú ma'anautolu náe pekia teeki ai ke nau fanongo ki he ongoongolelei 'i he mó'ui ni.

'OKU OU FIE NOFO FAKATAHA MO KOE 'O TA'ENGATA!

Fai 'e Leongina Adamés de Ubrí

Na'e tokoni ha tui 'a ha kii ta'ahine ta'u ono ke u toe ma'u foki 'eku tui.

I hoku ta'u 22, na'e hoko ha me'a ta'e amanekina: na'e mālōlō 'eku fa'e'e. Ko ha fefine tui lahi ia mo 'eku tamaí, pea ne na 'ohake au he ongo-ongoleleí. Hili 'ene mālōlō, na'e hiki 'eku tamaí mei homau fonuá ki he 'Iunaiteti Siteití. Ne fakalau atu e taimí, pea kamata ke u ongo'i tuēnoa he 'oku ou 'ulutefua. Na'e 'ikai kei mo'ui 'eku fa'e'e pea nofo mama'o 'eku tamaí; pea 'oku ou toki sio pē kiate ia 'i ha uike 'e tolu mei he ta'ú kakato.

Ko e fa'ahinga ongo ia ne fakautuutu ai 'eku kumi hūfanga ki hoku ngaahi "kaungāme'a" he akó pea mo e 'ōfisi ne u ngāue aí. Ne kamata māmālie pē ke u ma'u ha fiefia fakatāimi 'i he ngaahi me'a fakaemāmaní. Ne 'ikai ke u toe 'alu ki he lotú, pea kamata māmālie pē ke u māmālohi he siasí. Kimui ange aí, ne u mali mo ha talavou lelei, neongo na'e lelei 'ene ngaahi tefito'i mo'oní, ka na'e 'ikai ke ne 'ilo fekau'aki mo e ongoongoleleí. Ne 'i ai ha'ama fānau 'e toko tolu: ko Lia, 'Aisake mo 'Isime'eli.

I 'Okatopa 'o ha ta'u 'e taha, na'e ha'u ai 'eku tamaí ke 'a'ahi mai mo sio ki he pēpē fo'ou. Lolotonga 'ene 'a'ahi maí, na'e fehu'i ange 'e Lia ki he'ene kuitangata pe ko e hā 'oku

'ikai ai pē ke ha'u ia ha taimi mo 'ene kuifefiné. Na'e fakamatala'i ange 'e he'eku tamaí 'oku nofo 'ene Kuifefiné 'a'ana 'i ha feitu'u makehe 'o ofi ki he Tamai Hēvaní. 'I he mavahe pē 'eku tamaí, na'e lea le'olahi mai 'a Lia kiate au, "E Mami, 'oku ou fie 'alu ki he'eku Kuifefiné. 'Oku ou 'ilo 'okú ne 'i hēvaní, ka 'oku ou lotu ke tau nofo fakataha 'i ha 'aho—'a 'eku Kuifefiné mo e Kuitangata, Teti, 'Aisake, 'Isime'eli, mo koe pea mo au. 'Oku ou fie nofo fakataha mo kimoutolu 'o ta'engata! 'Oku ou loto ke tau

nofo ko ha fāmili 'i langi, 'o hangē ko ia 'oku tau fai hení ke mau lava 'o va'inga mo 'emau Kuifefiné!"

Ne u mo'utāfu'ua 'o 'ikai ke u 'ilo pe te u lea fēfē ange. Ne u ala atu ki hono fofonga faka'ofa'ofa mo hao-haoá, peá u hū leva ki hoku loki mohé. Ne u tū'ulutui 'o tangi halotulotu ke 'osi hoku lo'imatá. Ne u kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne fakamolemole'i au. 'Oku ou 'ilo ne u mavahe mei he hala te mau lava ai 'o nofo fakataha ko ha fāmili ta'engata. Kuó u tōnōnou 'i hoku fatongia ke

HA'I 'I HE LANGÍ

"Na'e folofola 'a e Fakamo'uí 'i He'ene ngāue fakafaifekau he māmaní kau ki he mālohi ke sila'i 'a e ngaahi fāmili 'i ha folofola kia Pita, ko 'Ene 'Aposetolo pulé, 'o Ne pehē, 'Pea ko ia kotoa pē te ke nono'o 'i māmaní, 'e nono'o ia 'i he langí; pea ko ia te ke veteki 'i māmaní, 'e veteki ia 'i he langí' (Mātiu 16:19).

"Ko e nāunau fakasilesitalé pē te tau lava ai 'o nofo ko e ngaahi fāmili 'o ta'engata. Te tau lava ai 'o nofo ko e ngaahi fāmili 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní pea mo e Fakamo'uí."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "E Lava ke Fakataha 'a e Fāmili 'o Ta'engata," Liahona, Sune 2015, 4.

tataki kinautolu 'i he hala totonú, pea kuo 'ikai ke u talanoa mo hoku malí ki he ongoongoleléi.

'I he'eku lava pē 'o tu'u ki 'olungá, ne u fetu'utaki ki ha taki 'o e Siasí, pea na'á ne fakafetu'utaki ai mo e kau 'eletā 'i hoku uōtí. 'I he pō hono hokó, na'a nau omi 'o ako'i hoku husepānití. Talu mei he pō ko iá mo e liliu 'emau mo'uí. 'I he taimi ní, 'oku ma'ulotu homau fāmilí he Sāpate kotoa pē. 'Oku 'i ai hoku uiui'i ke tokoni ki he kau fafine māmālohí. 'Oku mau teuteu atu foki ke hū ki he tempalé.

'Oku fa'a tataki kinautolu 'e he Laumālie 'o e 'Otuá 'o fakafou 'i ha ní'ihí 'oku ta'e'amanekina. Na'e hoko ia 'o fakafou 'i he'eku ki'i ta'ahine ta'u onó. 'Oku ou 'ilo'i he taimí ni 'i he'eku sila ko ia he tempalé, te u lava 'o nofo fakataha mo hoku fāmilí 'o ta'engata. ■
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'u 'i Santo Domingo, Dominican Republic

KO HONO FAKAFEHU'IA 'ETAU NGAahi FEHU'I FEALĒLEA'AKÍ

Fai 'e Ted Barnes

Potungāue 'a e Siasí ki he Lakanga Fakataula'eikí mo e Fāmilí

Fakakaukauloto angé 'okú ke ma'u-me'atokoni ho'atā mo hao kaungā-me'a 'o talanoa'i ha fo'i faiva ne mou sio ai. Pea fehu'i atu 'e hao kaungā-me'a, "Ko hai te ne lava 'o talamai ko e hā e konga mahu'inga taha 'i he fo'i faivá?"

Na'á ke puputu'u 'i he fehu'í, 'o ke ki'i fakakaukau pea ke fokotu'u ange mahalo ko e konga mahu'inga tahá 'a e konga faka'osí. 'Oku tali atu 'e he kaungāme'á, "Sai pē, mahalo ko ha tali lelei ia." "Ka 'oku 'ikai ko e me'a

ia ne u fakakaukau ki aí. Toe 'i ai ha taha? Tau fanongo angé ki ha taha 'oku te'eki ai ke ne fai ha tali."

He 'ikai te ke talanoa 'i he founga ko'ení ki ho ngaahi kaungāme'a, ka 'oku fa'a hoko ia 'i he ngaahi kalasi 'o e 'aho Sāpaté. 'I he'etau hoko ko e kau faiakó, ko e taimi 'e níhi 'oku tau lea'aki e ngaahi me'a 'i he fōtunga kehe 'e ngali ko e fetalanoa'aki fai-kehe mo ngalikehe kae 'ikai ke alea'i e ngaahi tefito'i mo'oni fakanatula mo fakafiemālié. 'Oku tau faka'amu ke ongo'i 'e he kalasí 'oku nau feohi mo hanau ngaahi kaungā-me'a, pea ke nau ongo'i fiemālie ke

vahevahe mai 'enau fakakaukau 'o fekau'aki mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku nau akó. 'E hanga 'e he fa'ahinga vahevahe ko íá, 'o fakaafe'i mai 'a e Laumālié mo fakatupulaki e me'a 'oku a'usia 'e he taha kotoa pē.

'Oku tau fakapapau'i fēfē 'e hanga 'e he'etau ngaahi fehu'í 'o tataki ha fealēlea'aki 'oku fakanatula lahi ange mo mahu'ingamālié? 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a ke fai mo 'ikai fai kuo tokoni ki he kau faiakó: 'Oua 'e fai e ngaahi fehu'i 'oku mahino e ngaahi tali ki aí. Fai e ngaahi fehu'i 'oku 'ikai taha pē 'a e tali ki aí. 'Oua 'e fai e ngaahi fehu'i 'oku fu'u fakatāutahá.

Mahalo na'a mahu'inga, kimu'a pea palani e ngaahi fehu'i ke fai 'i he kalasí, ke tau fehu'i loto 'eni: *Ko e hā koā 'oku ou fai ai e ngaahi fehu'i?*

Mahalo ko e fehu'i mahu'inga tahā 'a e fehu'i ko ia 'oku fehu'i loto pē 'e he kau faiakó kiate kinautolu kimu'a pea nau a'u ki he kalasí.

Ko e Hā 'Okú ke Fehu'i Aí?

'Oku 'i ai ha faikehekehe lahi 'i he ngaahi me'a 'okú ne fakalotoa 'etau ngaahi fehu'í. Hangē ko 'ení, 'oku tau fa'a fehu'i nai koe'uhí pē ke 'i ai ha me'a ke tau lea'aki, ka 'oku tau loto ke lea ai ha taha kehe he kalasí? 'Oku 'ikai foki totonu ke tau fai kotoa e leá, ka 'oku tau loto ke fakamahino'i ha me'a, ko ia 'oku tau fa'a fai leva ha fehu'i he 'oku tau 'ilo'i te ne 'omi e tali 'oku tau fiefanongo ki aí. 'Oku fa'a iku 'etau tūkunga fakakaukáu ki ha ngaahi fehu'i ka ko ha ngaahi fakamatala pē ia 'oku fakangalingali 'o hangē ko 'ení, "E tokoni fēfē ho'o faka'ehi'ehi mei he ponokālafí ke tauhi ai ho'o fakakaukáu ke ma'á?" pe "Oku mahu'inga nai ke tau lotu he 'aho kotoa?"

'Oku 'i ai ha ngaahi tūkunga 'oku fe'unga lelei ke fai ai ha ngaahi fehu'i ko e fakataumu'a ke 'omi ha tali pau. Te nau hanga 'o fakamamafa'i ha me'a mahu'inga pe tokoni ki he faiakó ke fakalalakaka ange ai e lēsoní. Ka ko e ngaahi fehu'i pehení, he 'ikai ke ne poupou'i 'e ia ha fealēla'aki mahu'inga.

I he tafa'aki 'e tahā, kapau 'oku tau fai ha ngaahi fehu'i koe'uhí 'oku tau fie 'ilo mo'oni pe ko e hā e me'a 'oku 'i he 'atamaí, lotó mo e mo'ui 'a e kalasí, 'e 'asi pē ia 'i he ngaahi fehu'i 'oku tau fai.

'Oku kau he ngaahi fehu'i 'okú ne fakaafe'i e kalasí ke nau fai ha fetalanoa'aki ongo mo'oni ki he lotó pea paotoloaki ai e ako fakalaumālié, 'a e

"Ko e hā ha me'a ne ke mahu'inga'ia ai 'i ho'o lau e potu folofolá ní?" pe "Ko e hā ha ngaahi a'usia kuó ne ako'i koe ke ke falala ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Eiki?" pe ko ha fa'ahinga fehu'i pē 'oku kamata 'aki e kupu'i lea, "Ko e hā ha'o fakakaukau. . . ?"

Fakakaukau'i e ngaahi sípinga ko 'eni:

- Na'e fehu'i 'e he Laumālié kia Nifái, "Ko e hā 'okú ke fie ma'ú?" (1 Nifai 11:10).
- Na'e fehu'i 'e he Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá, "Ka 'oku pehē 'e kimoutolu ko hai au?" (Mātiu 16:15).
- Pea pehē 'e Ia kia Ma'ata, "Ko au ko e toetu'ú mo e mo'uí: . . . 'Okú ke tui ki ai?" (Sione 11:25, 26).

Na'e hanga 'e he ngaahi fehu'i taki-taha ko 'ení 'o fakaafe'i ha taha ke ne vahevahe 'a e me'a 'i hono lotó. Pea na'e hoko ha a'usia fakalaumālie ongo mo'oni, 'i he me'a takitaha.

Ko e Ngaahi Fehu'i ko e Fakaha'a'i ia 'o ha 'Ofa

Pe te ke tui ki ai pe 'ikai, 'oku fakanatula pē ki he taha kotoa ke fai ha ngaahi fehu'i 'okú ne fakatupu ha fealēlea'aki—'o a'u ai pē ki he kakai 'oku nau pehē 'oku 'ikai ko ha kau faiako lelei kinautolú. 'Oku fakanatula pē ke tau fai ia he taimi kotoa pē 'oku tau fai ha fetalanoa'aki mahu'inga mo hatau kaungāme'a pe fāmīlī—pe ko ha talanoa 'i he kai ho'ataá fekau'aki

mo ha fo'i faiva manakoa. Ka ko e taimi ko ia 'oku tau tu'u ai 'i mu'a ha kau ako loto vekeveké, 'oku fakafokifā pē 'ene ngalo e me'a kotoa.

Mahalo ko e kongā e fanga ki'i faiva ki hono fai e ngaahi fehu'i fealēle'aki lelei, ko 'etau fakakaukau loto 'o pehē, "Te u 'eke fēfē 'eni kapau na'e 'ikai ke mau 'i ha loki-ako—kapau te mau tangutu pē 'i 'api 'o talanoa ki he ongoongolelei mo hotau kaungāme'á? Te u fakaafe'i fēfē kinautolu ke vahevahe mai 'enau ngaahi 'iló mo e ongo'í?" Ko e ako'í 'oku 'ikai *tatau* ia mo ha talanoa angamaheni pē mo e kaungāme'á, ka 'oku nau faitatau he me'a 'e taha: 'oku totonu ke faka'ai'ia ia 'e ha mahu'inga'ia he me'a tatau pē kae pehē ki ha 'ofa 'oku mo'oni.

Ko ia, 'oua te ke hoha'a koe pe 'oku te'eki ai ke ke taukei 'i hono fa'u ha ngaahi fehu'i 'oku fakalea lelei. Neongo kapau ko e me'a pē te ke lava 'o faí ko hono ako'i e kakaí, 'e hanga 'e he Laumālié 'o tataki koe, pea te ke faka'au ke toe lelei ange 'i hono 'ilo e me'a ke ke lea'akí. Na'e pehē 'e Paula, "Oku 'ikai faka'a'au 'o ngāta 'a e 'ofá" (1 Kolinitō 13:8), pea 'oku mo'oni ia ki he ki'i me'a faingofua ko ia ko hono fai 'e ha faiako ha fehu'i he kalasí. ■

Okú ke ako fekau'aki mo ha fa'ahinga fehu'i 'e ono 'i he "Fai ha Ngaahi Fehu'i 'Oku Ue'i Fakalaumālié," *Ko e Faiako 'i he Founga 'a e Fakamo'uí* (2016), 31–32, ma'u atu mei he **Faiako.Ids.org**.

NGAAHI FAKAKAUKAU MEI HE
TOKĀTELINE MO E NGAAHI
FUAKAVÁ ‘O FEKAU‘AKI MO E

Tamaí pea mo e ‘Aló

*‘Oku fakahaá‘i mai ‘e he tohi ko ‘eni ‘o e fakahaá,
ha ngaahi mo‘oni kuo mole fekau‘aki mo e Tolu‘i
‘Otuá pea mo e founga ‘e lava ke tau toe nofo ai
mo e Fakamo‘uí pea mo e Tamaí Hēvaní.*

Fai ‘e Norman W. Gardner

Seminelí mo e ‘Inisititiutí

Kuo ‘omi hono Toe Fakafoki mai ‘o e ongoongoleléi, ha ‘ilo lahi faufaua ange ki he māmaní ki he natula ‘o e Tolu‘i ‘Otuá mo ‘Enau ngaahi taumu‘á. ‘I he ‘ilo ko ‘ení, ‘oku toe tu‘ulaki ange ai ‘etau tui kiate Kinautolú pea mo ‘etau holi ke tauhi ‘Enau ngaahi fekaú.

Kae me‘atēpuú, ‘oku tokoni ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau ‘ilo fekau‘aki mo Sīsū Kalaisi he ‘okú ne ako‘i mai ha ngaahi mo‘oni mālohi fau fekau‘aki mo “Hono fakalangí, ko ‘Ene haohaoá, ko ‘Ene ‘ofá, mo Hono māfimaŋi huhu‘í” (talateu ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá). ‘Oku kau he tohi fakahā fakaeonopooni ko ‘ení e fakaafe ‘a e ‘Eikí ke “ako ‘iate au, pea fanongo ki he‘eku ngaahi leá” (T&F 19:23). ‘E lava ke toe loloto ange ai ‘etau mahino kiate Iá, hotau vā mo Iá, me‘a kuó Ne fai ke huhu‘i ai kitautolú pea mo e me‘a ‘okú Ne ‘amanaki mai ke tau faí.

Te tau lava 'o fanongo 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ki he le'ó 'o Sīsū Kalaisi.

Ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'oku 'ikai ko ha folofola ia 'o e kuongamu'á, ka 'oku 'i loto ai e ngaahi fakahā na'e fai kia Siosefa Sāmita mo e ni'ihī ne nau fetongi ia 'i hotau kuonga fakaeonopōnī. 'Oku onгона e le'ó fakalangi 'o Sīsū Kalaisi, He'ene folofola ko e fakafofonga 'o e Tamaí. ¹ 'Oku toutou lekooti 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá e le'ó 'o e folofola tonu 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'o lahi ange ia 'i hono fakataha'i e Fuakava Fo'ou, Tohi 'a Molomoná pea mo e Mata'i Tofe Mahu'ingá. ²

T&F 18:33–35 "Ko au, Sīsū Kalaisi, ko homou 'Eiki mo homou 'Otuá, kuó u lea'aki ia. Ko e ngaahi leá ni 'oku 'ikai mei ha kau tangata. . . , ka 'oku meiate au ia ; . . . he ko hoku le'ó 'oku lea 'aki ia kiate kimoutolú."

Ná'e máu 'e Siosefa Sāmita ha ngaahi fakahā lahi mei he Fakamo'ui.

KO E MAU FAKAHÁ 'A SIOSEFA SÁMITA KO E SII, 'A E DANIEL LEWIS

KO E HÁ 'A E 'EIKI 'I HE TEMPÁLE KETILANI, 'A E DEL PARSON

Ko e mamata 'a Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele kia Sīsū Kalaisi 'i he Tempale Ketilani.

'Oku 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha ngaahi fakamatala 'a kinautolu ne nau mamata ki he 'Otuá

Ko hono ola 'o e 'Uluaki Mata-me'a-hā-mai 'i he 1820, ko e ma'u ai 'e he talavou ko Siosefa Sāmitá ha 'ilo'i pau 'oku mo'ui e Tamaí mo e 'Aló. 'Oku hiki 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá foki ha ngaahi fakamatala makehe ki he taimi na'e mamata ai 'a e Palōfitá mo ha ni'ihī kehe ki he Tamaí mo e 'Aló 'i ha ngaahi me'a-hā-mai pe 'asi fakatāutaha kiate kinautolu. 'Oku hoko e ngaahi fakamatalá ni ko ha ngaahi fakamo'oni fakaeonopooni 'okú Na mo'ui pea na'á Na tataki 'a Hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei.

T&F 76:19–23 Na'e mātā e Tamaí mo e 'Aló 'i ha me'a-hā-mai 'i Fēpueli 1832.

T&F 137:1–3 Na'e mātā e Tamaí mo e 'Aló 'i ha me'a-hā-mai 'i Sānuali 1836.

T&F 110:2–4 Na'e hā mai 'a Sihova māfimafi, 'a ia ko Sīsū Kalaisi, 'i 'Epeleli 1836.

'Oku tokoni 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau 'ilo fekau'aki mo e 'Otuá ko e Tamaí

Na'e ako'i mai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o pehē: "Ko e taimi 'oku mahino ai 'a e 'ulungāanga 'o e 'Otuá, pea tau 'ilo e founa ke tau fakataufolofola ai kiate Iá, 'oku kamata leva ke Ne fakaava 'a e langí kiate kitautolu. . . . 'I he taimi 'oku tau mateuteu ai ke ha'u kiate Iá, 'okú Ne mateuteu foki ke hā'ele mai kiate kitautolu."³ 'Oku tokoni 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau toe ofi ange ai ki he Tamaí Hēvaní, 'i he'etau akonaki 'o fekau'aki mo Hono natulá, 'ulungāanga pea mo e ngaahi taumu'á.

T&F 20:12, 17-18 'Oku 'ikai hano ngata'anga 'o e 'Otuá pea 'oku 'ikai feliliuaki ia.

T&F 76:20, 23 'Oku sino mavahevahe mo kehekehe pē 'a e Tamaí mo e 'Aló.

T&F 93:3-5 'Oku taha pē 'a e Tamaí mo e 'Aló.

T&F 130:22 'Oku ma'u 'e he Tamaí mo e 'Aló 'a e sino 'o e kakano mo e hui.

T&F 138:3-4 'Oku 'ofa e Tamaí Hēvaní 'i He'ene fānau ko ia ná'á Ne tuku mai ai Hono 'Aló ke fakahaofi e fa'ahinga 'o e tangatá.

Na'e mamata 'a Sitiveni ki he Tamaí mo e 'Aló lolotonga hono tolomaka'i iá.

FAKAKIKI IWEI HE MOSES SEEING JEHOVAH, TĀ E JOSEPH BRICKEY

Na'e folofola 'a Sihova (Sisū Kalaisi) kia Mōse, ko e mata ki he mata.

'Oku tokoni 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau 'ilo fekau'aki mo Sisū Kalaisi

Ko Sisū Kalaisi 'a e 'Uluaki Fānau 'i he fānau fakalaumālie kotoa 'a e Tamaí Hēvaní. 'I he maama fakalaumālie, na'e ma'u ai 'e Sisū 'a e 'ilo mo e mālohi kotoa pē ke fakafofonga'i 'a e Tamaí 'i hono Fakatupu 'o e ngaahi māmaní. 'Oku fakafou 'i he mālohi fakalangi 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisi, 'a 'Ene hoko ko e tupu'anga 'o e māmá mo e mo'uí ki He'ene ngaahi fakatupú kotoa. 'Oku hanga 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o fakama'ala'ala mai ha kongā lahi 'o Hono ngaahi fatongia 'i he palani 'a e Tamaí.

T&F 93:21 Ko Sisū Kalaisi 'a e 'Uluaki Fānau 'i he fānau fakalaumālie kotoa 'a e 'Otuá.

T&F 38:1-3 Na'e ma'u 'e Sisū Kalaisi e 'ilo mo e mālohi kotoa kimu'a pea fa'u e māmaní.

T&F 76:24 Na'e fakafofonga'i 'e Sisū Kalaisi 'a e Tamaí 'i hono Fakatupu 'o e ngaahi māmaní.

T&F 88:6-13 Ko Sisū Kalaisi 'a e tupu'anga 'o e māmá mo e mo'uí ki He'ene ngaahi fakatupú kotoa.

T&F 45:11; 136:21, 22 Ko Sisū Kalaisi 'a e Sihova ma'ongo'onga 'o e Fuakava Motu'á.

T&F 43:34 Ko Sisū Kalaisi 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní.

T&F 18:11-13; 20:21-25 Na'e mamahi 'a Sisū Kalaisi pea tutuki, pekia peá Ne toetu'u.

T&F 29:10-12 Kuo tala'ofa mai 'a Sisū Kalaisi 'e toe foki mai ki he māmaní 'i he mālohi mo e nāunau.

Tu'unga i ha fakahā fakaeonopooni, 'e lava ke tau 'ilo ai ki he founga ke tau hoko lahi ange ki he Tamaí pea mo e 'Aló.

'Oku tokoni 'a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau 'ilo e me'a 'oku finangalo 'a e Tamaí mo e 'Aló ke tau faí.

'Oku hanga 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o fakamahino mai e 'uhinga e mo'ui ta'engatá, 'o mahulu hake ia 'i ha toe fa'ahinga tohi folofola: 'a ia ko e toe foki ia 'o nofo mo e Tamaí pea mo e 'Aló, ma'u kotoa e ngaahi me'a 'oku 'a e Tamaí pea hoko 'o hangē ko Kinauá. 'Okú ne fakahā mai foki e founga ne malava ai 'e Sīsū Kalaisi 'o fakafou 'i He'ene Fakaleléi, pea ke tau faí 'a e me'a 'oku fie ma'u ke fai ke fakakakato e ngaahi fie ma'u kuó Ne fokotu'ú. 'Ikai ngata aí, 'oku tau ako 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e 'uhinga ke muimui ki he sīpinga 'a Sīsū Kalaisí, pea hangē ko kitautolú, na'e 'ikai ma'u faka-'angataha 'e Sīsū Kalaisi 'a hono fonú, ka 'i he 'alo'ofa ki he 'alo'ofa kae 'oua kuó ne ma'u kotoa e mālohi mo e nāunau.

T&F 1:32; 19:16-19; 58:42-43; 95:1-2 'Oku foaki 'e he Fakamo'uí ha fakamolemole ki he nīihi 'oku fakatomalá.

T&F 20:37, 41, 72-74; vakai foki, **33:11** 'Oku hanga 'e he Toluí 'Otuá 'o fakaafe'i e nīihi 'oku tuí ke nau papitaiso pea ma'u e Laumālie Mā'oni'oni.

T&F 84:19-21 'Oku fakafōtunga mai e mālohi 'o e anga faka-'Otuá 'i he ngaahi ouau 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí.

T&F 93:12-14, 16-17 Na'e ma'u 'e Sīsū Kalaisi e 'alo'ofa ki he 'alo'ofa kae 'oua kuó Ne ma'u kotoa hono fonú.

T&F 20:30-31 'Oku foaki 'e he Fakamo'uí ha 'alo'ofa ki he nīihi 'oku 'ofa mo tauhi kiate lá.

T&F 35:2; 50:40-43 Te tau lava 'o hoko 'o taha mo e Tama pea mo e 'Aló.

T&F 93:19-20 Te tau lava 'o ma'u e nāunau mo hono fonu 'o e Tamaí.

'Oku 'omi 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha sīpinga ki hono ma'u 'o ha 'ilo fakalaumālié

Makehe mei he akonaki mo fakamo'oni kau ki he Tamaí pea mo e 'Aló, 'oku 'omi 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ha sīpinga ke ma'u 'aki 'a e 'ilo fakalaumālie fekau'aki mo e kau mēmipa 'o e Tolu'i 'Otuá 'o fakafou 'i he tokoni 'a e Laumālie Mā'oní'oní: ako e folofola 'a e 'Eikí, kole ki he Tamai Hēvaní ha loto mahinó pea mo fakahaa'i 'o e tui kia Sisū Kalaisí 'i he talangofua ki He'ene ngaahi fekaú.

'Oku tala'ofa mai e māmá mo e mo'oní ki he ni'ihí 'oku mo'ui 'o fakatatau mo e folofola 'a e 'Eikí. 'Oku mahu'inga ke tau 'ilo e fakaikiiki ki he natula 'o e Tolu'i 'Otuá mo 'Enau ngaahi taumu'á. 'E lava ke taki e 'ilo ko 'ení ki he fekumi faivelenga ki ha mahino fakalaumālie pea mo ha fakapapau'i 'o e mo'oní. 'Oku hanga 'e he 'iló ni 'o fakapapau'i mai 'oku 'afio'i fakatāutaha kitautolu 'e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, pea 'okú Na 'ofa 'iate kitautolu, pea 'okú Na finangalo ke tāpuekina kitautolu 'aki e mo'ui ta'engatá.

T&F 6:5; 76:5-10, 114-118 'Oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tau kolea ha 'ilo pea 'okú Ne tala'ofa te Ne vahevahe mai ia.

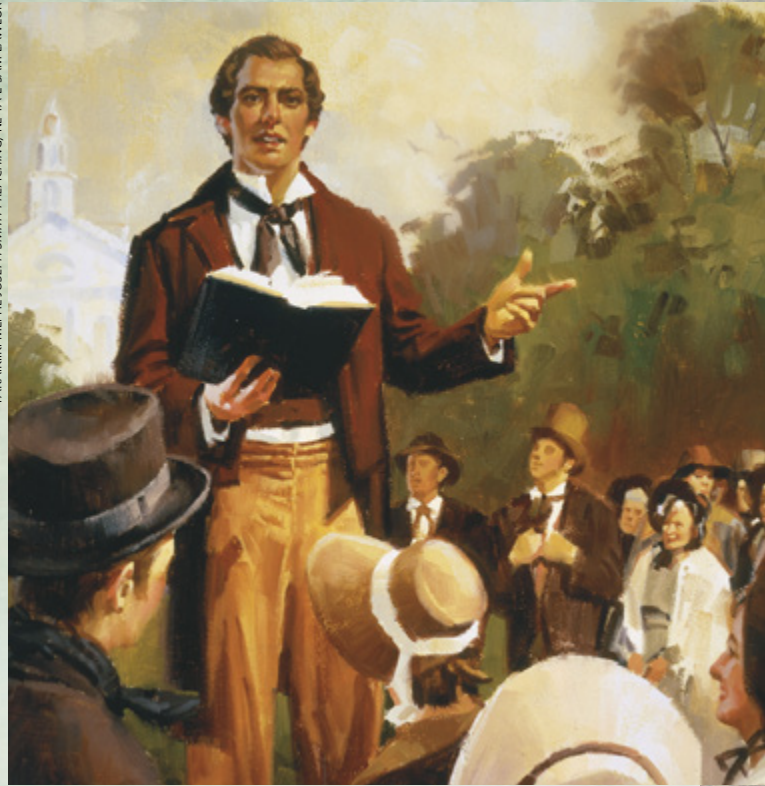
T&F 84:43-48 'Oku ako'i kitautolu 'e he Tamai he taimi 'oku tau muimui faivelenga ai ki He'ene folofolá.

T&F 88:118 Fekumi ki he 'iló 'i he ako pea 'i he tui.

'E lava 'e he akó mo e lotú 'o fakaava e matapā ki he 'ilo fakalaumālié.

FAKAIKIKI MEI HE JOSEPH SMITH PREACHING. NE TĀ E SAM LAWLOR

Na'e fakahā mai 'e Siosefa Sāmita e 'ulungāanga mo e ngaahi taumu'a 'a e Tamai pea mo e 'Aló.

Fakamā'opo'opó

'Oku tokoni e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ke tau toe ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo pē Taha Na'e Fakatupu ko Sisū Kalaisí, 'i He'ene fakahaa'i mai Hona 'ulungāangá mo 'Ena ngaahi taumu'á. Na'e fakanou-nou'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e 'uhinga te tau lava ai 'o falala mo fakafalala ki he 'Otuá: "Ko e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá 'oku ma'ongo'onga, kilukilua mo Ene 'ofá, ta'e ngata Hono potó, pea ta'e fakangatangata Hono mālohí; ko ia, 'oku 'i ai ha 'uhinga ke fiefia mo nēkeneka 'a e Kāingalotú 'ko e 'Otuá ni ko hotau 'Otuá 'o laui-kuonga pea ta'engata' (Ngaahi Saame 48:14)."⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Na'e fakamatala 'a Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita (1876-1972) 'o pēhē: "Ko e fakahā kotoa pē talu mei he hingá kuo fakafou mai ia 'ia Sisū Kalaisi, 'a ia ko Sihova ia 'o e Fuakava Motu'á. 'I he folofolá kotoa, ko e taimi kotoa pē 'oku fakamatala ai ki he 'Otuá mo e feitu'u na'á ne hā aí, ko Sihova ia. . . . Kuo te'eki ai teitei ngāue fakahangan-tonu pe fakafo'ituitui mai 'a e Tamaí mo e tangatá, talu mei he hingá, pea kuo te'eki ai pē ke Ne hā tuku kehe pē ke fakafe'iloaki mai mo fakamo'oni ki he 'Aló" (*Doctrines of Salvation*, fakatahataha'i 'e Bruce R. McConkie, 3 vols. [1954-56], 1:27).
2. Vakai, Gordon B. Hollbrook, "The Voice of Jesus Christ in the Doctrine and Covenants," *Ensign*, Sept. 2013, 40, 45 (note 2).
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 54-55.
4. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 45.

GORDON B. HINCKLEY:

KO HA PALŌFITA 'O E FAKATU'AMELIÉ MO E VĪSONÉ

*Tho'omou ako e Ngaahi Akonaki
'a e Kau Palesitani 'o e Siasí:
Kōtoni B. Hingikelī 'i he lakanga
fakataula'eikí mo e Fine'ofá
he ta'u ní, te mou ako ai mei
ha palōfita na'e ta'etūkua 'ene
ongo'i fakatu'amelié, 'ofá mo
e tokateu ki he kaha'ú.*

Na'e fā'e'le'i 'a Kōtoni B. Hingikeli 'i he 'aho 23 'o Sune 1910, kia Bryant Stringham Hinckley pea mo Ada Bitner Hinckley. Na'ā ne mali mo Marjorie Pay 'i he Temipale Sōleki 'i he 'aho 29 'o 'Epeleli 1937, pea ko ha mātu'a kinaua 'o ha fānau 'e toko nima. Na'ā ne hoko ko e Palesitani hono 15 'o e Siasī mei he 'aho 12 'o Mā'asi 1995, ki he 'aho 27 'o Samuāli 2008.

Tā 'e Andrew D. Olsen

Potungāue ki he Ngaahi Ngāue Faipulusi 'a e Siasī

Na'e tohi 'e Palesitani Kōtoni B. Hingikeli 'i he'ene tohinoā 'i hono ta'u 82 'o pehē, "Na'e pau ke u tō ha 'ulu'akau he fa'ahita'u failau kotoa pē." "Mahalo kuó u fai ia 'i he ta'u 'e 50 ne toki 'osí. . . . 'Oku 'i ai ha me'a faka-'ofo'ofa fekau'aki mo ha fu'u 'akau. 'Oku kamata ia ko ha ki'i fu'u 'akau si'isi'i pea tupulaki ia he ngaahi fa'ahita'ú. 'Oku lava ai ha fakamalumalu mei he la'ā 'o e fa'ahita'u māfaná. 'Okú ne laku mai ha fua 'oku ifo. 'Oku hokohoko atu 'ene fai e fakatupu ivi (photosynthesis). . . . Ko e fu'u 'akau ko e taha ia 'o e ngaahi fakatupu fakafofo mo'oni 'a e 'Otuā Mafimafi."¹

Na'e hoko atu e tō 'akau 'a Palesitani Hingikelii ki hono ta'u 90 tupú. Ne lahi ha ngaahi founga ne 'asi ai 'ene manako tō 'akau 'i he'ene ngāue fakalotú 'i he'ene hoko ko ha 'Aposetolo pea mo ha Palesitani 'o e Siasī. 'I he taimi na'e tō 'akau aí, ko ha fakahaa'i ia 'o e fakatu'amelie, ko ha 'ulungāanga na'e tuifto ai 'a 'ene ngaahi akonakí pea mo 'ene fengāue'aki mo e ni'ihī kehé. Na'ā ne tanumaki e

fu'u 'akau takitaha, 'o tatau mo ia na'ā ne fai ki he tokotaha takitaha. Pea na'ā ne vakai atu ki he kaha'ú, 'o ne mamata ki he tu'unga 'e a'u ki ai e 'ulu'akau ko iá—'o hangē pē ko 'ene mamata ki he tu'unga ta'engata 'e lava ke a'usia 'e he tokotaha takitaha kae pehē ki he kaha'ú faka'e'i'eiki 'o e ngāue 'a e 'Otuā.

"'Oku Tau Ma'u e 'UHINGA KOTOA PĒ KE TAU FAKATU'AMELIE AI"

"Ko ha taha fakatu'amelie au!" ko e lea ia ne fa'a fai 'e Palesitani Hingikeli. "Ko 'eku tau-tapá ke tuku 'etau fakasio e afaá ka tau anuanu he fiefiá 'i he la'ā."² Na'e mahulu hake 'ene ongo'i fakatu'amelie 'i he'ene ongo'i fiamalie peē, neongo na'ā ne tanumaki ia. Ko e tupu'anga tau-potu taha 'o 'ene fakatu'amelié—'a e tupu'anga ko ia na'a liliu ke hoko ko ha mālohí—ko 'ene tui ki he 'Otuā mo 'ene fakamo'oni ki he palani 'a e 'Otuā ki he fiefia mo e fakamo'ui 'a 'Ene fānaú.

Na'e hāsino e ongo'i fakatu'amelie 'a Palesitani Hingikelii, 'i he'ene tui mālohi ki he me'a ko e "e ola lelei e me'a kotoa."³ Na'e pehē 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani, ko e kupu'i lea ko iá, mahalo ko e "kupu'i lea ia 'a Palesitani Hingikeli 'oku lahi taha hono toutou takua ki he fāmili, kaungāme'á mo e kaungā-ngāué. Te ne talaatu, 'Feinga pē'. 'Ai ke ke tui. 'Ai ke ke fiefia. 'Oua 'e loto fo'i. 'E ola lelei e me'a kotoa."⁴

Ka na'e 'ikai fakataumu'a e pōpoakí ni ki he ni'ihī kehé pē. Na'e pehē 'e Palesitani Hingikeli ki ha ha'ofanga, "Ko e lea ia 'oku ou fai kiate au he pongipongi kotoa pē.

“Kapau te ke fai ho lelei tahá, ‘e ola lelei e me‘a kotoa. Falala ki he ‘Otuá, pea laka atu kimu‘a ‘i he tui mo falala ki he kaha‘ú. He ‘ikai li‘aki kitautolu ‘e he ‘Eikí.”⁵

Na‘e hanga ‘e he ongo‘i fakatu‘amelie ‘a Palesitani Hingikelí, ‘o pou pou‘i ia ke ne lava‘i e ngaahi faingata‘á, ongo‘i ta‘efe‘ungá, pea mo e ngaahi mafasia na‘á ne lōmekina iá. Pea na‘á ne taukave‘i ‘ene tui “‘e ola lelei e me‘a kotoá,” ‘o a‘u ki he taimi na‘á ne a‘usia ai ha ngaahi fakafe‘atungia, mo e ta‘efiemalie, loto mamahi mo e ongo‘i tuēnoa.

Ka ‘i he ongo‘i fakatu‘amelie ‘a Palesitani Hingikelí, na‘e ‘ikai ke ne fakasi‘ia e ngaahi palopalemá. Na‘á ne pehē: “Kuó u mātā ha me‘a lahi ‘i he māmaní. . . . Kuó u ‘i ha ngaahi feitu‘u ne fai ai ha tau pea kei toka e ongo‘i tāufehi‘á he loto ‘o e kakaí. Kuó u mātā e masiva ‘ango‘angó ‘i ha ngaahi fonua lahi. . . . Kuó u mātā mo e loto hoha‘a he holofa e tu‘unga angama‘a hotau sosaietí.

“Ka ‘oku ou kei fakatu‘amelie pē. ‘Oku ou ma‘u ha tui mahinongofua mo molumalu ‘e ikuna ‘a e totonú pea ‘e tu‘uloa ‘a e mo‘oní.”⁶

Lolotonga hano faka‘eke‘eke ‘o Palesitani Hingikelí ‘e ha faiongo-ongo mei he *New York Times* ‘o Nāvū, ‘Ilinoisi, USA, na‘á ne fakamatala ai ki he ngaahi faingata‘á mo e ngaahi palopalemá, kae pehē ki he‘ene manako he hisitōlia ‘o e Siasí ke ako‘i ‘aki e ongo‘i fakatu‘amelie:

“Oku tau ma‘u e ‘uhinga kotoa pē ke tau fakatu‘amelie ai. . . . Vakai atu ki Nāvū. Vakai ki he langa kuo nau fai heni he ta‘u ‘e fitu pea nau mavahé. Ko e hā na‘a nau fai? Na‘a nau tokoto hifo ‘o mate? ‘Ikai! Na‘a nau ngāue! Na‘a nau hikifononga ki he fa‘ahi ‘e taha ‘o e konitinēnití ‘o nau liliu e kelekele ‘o ha toafa mamate ke matala ko e lose. Kuo tupulaki e siasí he fakava‘e ko ‘ení, ‘o hoko ko ha kautaha ma‘ongo‘onga fakaemāmani lahi ‘okú ne faitokonia e mo‘ui ‘a ha kakai ‘i ha ngaahi pule‘anga ‘e 140 tupu. He ‘ikai pea he ‘ikai te ke lava ‘o langa ha me‘a he fakatu‘atamakí mo e fakaangá. ‘Okú ke vakai atu ‘i he fakatu‘amelie, ngāue ‘i he tui, pea ‘e hoko e ngaahi me‘a lahi.”⁷

Na‘e hanga foki ‘e he mo‘ui fakatu‘amelie ‘a Palesitani Hingikelí ‘o takiekina ‘ene poto he huá—ko ha‘ane ki‘i tō‘onga na‘e fakamānako ki he nī‘ihi kehé. Na‘á ne nofo

ha taimi mo ha palesitani fakasiteiki na‘e nofo hono fāmilí ‘i ha faleako motu‘a ne nau liliu ko ha ‘api nofo‘anga. Na‘e hoko ha lokiako he pō ko iá ko e loki mohe ‘o Palesitani Hingikelí. ‘I he konifelenisi fakasiteikí he ‘aho hono hokó, na‘á ne pehē ai, “Kuo tā tu‘o lahi ‘eku mohe ‘i lokiako kimu‘a—ka na‘e te‘eki ai ha taimi te u mohe mohenga ai.”⁸

“Kuo Pau ke Tau Tokanga Ma‘u pē ki he Fakafo‘ituituí”

‘I he fuofua lea konifelenisi lahi ‘a Kōtoni B. Hingikelí ko e Palesitani ‘o e Siasí, na‘e lahi ai ‘ene fakamatala ki he tupulaki ‘a e Siasí. “Oku tau hoko ko ha sosaieti fakaemāmani- lahi.” Na‘á ne hiki leva ke fakamamafa‘i e tefito‘i mo‘oni mahu‘inga ko ‘ení: “Kuo pau ke tō ma‘u pē ‘etau tokangá mo e hoha‘á ki he fakafo‘ituituí. . . .

. . . . ‘Oku tau talanoa mata‘ifika, ka kuo pau ke tukutaha ‘etau ngāue kotoa ki he fakatupulaki ‘o e fakafo‘ituituí.”⁹

‘I he kei hoko ‘a Palesitani Hingikelí ko ha mēmipa ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, na‘á ne folau ai ki ha ngaahi feitu‘u mama‘o ‘i he māmaní, kau ai ha ngaahi feitu‘u ne fai ai e taú, ke ne tokoni fakafo‘ituitui ki he kakaí. Na‘e ‘ikai ha kakai ia ‘e fu‘u mama‘o pe fu‘u si‘isi‘i ke ma‘u ‘ene tokangá. Na‘e hokohoko atu

‘ene fougá ni he‘ene hoko ko e Palesitani ‘o e Siasí, ‘o ne folaua ha maile ‘e laui miliona tupu ki ha ngaahi pule‘anga ‘e 60 tupu, taimi ‘e nī‘ihi ke fakataha mo ha falukunga kakai tokolahí, pea taimi ‘e nī‘ihi ko ha falukunga kakai toko si‘i pē.

‘I he 1996, na‘e folau ai ‘a Palesitani mo Sisitā Hingikelí ki ha ngaahi pule‘anga ‘e valu ‘i ‘Ēsia mo e Pasifikí. Na‘á na kamata ‘i Siapani peá na folau vave holo ai, ‘o na fe‘iloaki mo ha kakai ‘e lau mano ne nau fakafonu e ngaahi feitu‘u fai‘anga fakataha kotoa pē. Na‘e pehē ‘e Palesitani Hingikelí lolotonga ‘ene ‘i Kōlea Tokelaú, “Ko ha ngaahi a‘usia fakamāfana mo‘oni ‘eni kiate au. ‘Oku ou mātā ha ngaahi me‘a ne ‘ikai ke u teitei ‘amanaki ‘e hoko he‘eku fuofua ‘i heni he 1960.”¹⁰ Na‘á ne fakatapui e Temipale Hong Kong China he‘ene folau ko ‘ení.

Na‘e afe faka‘osi ‘ene folau ‘i he ‘Otu Filipainí. Hili ha lea ‘a Palesitani Hingikelí ki ha kakai ‘e toko 35,000 ‘i Manila, na‘á ne tohi ‘o pehē, “Ne u tu‘u hake ‘o ta‘ata‘alo

kiate kinautolu 'i he ongo'i loto 'ofa mo'oni. Ne mau mavahe mai pē mo e tangí." Na'á ne foki kimu'a he 'aho ko iá ki he feitu'u na'á ne fai ai ha lotu fakatapui he 1961 kae kamata e ngāue fakafaifekau 'i he 'Otu Filipainí. Na'á ne manatu 'o pehē, "Ko e mēmipa Filipaini pē 'e toko taha ne mau lava 'o ma'ú. Kuo tupu e Siasí mei he fo'i mēmipa 'e toko taha ko iá 'o a'u ki ha kāingalotu 'e toko 300,000 tupu."¹¹

'I he kamata e folau 'a e ongomātu'a Hingikelí ke na fokí, ne na 'ilo ai 'e toe 'utu e vakapuná 'i he motu ko Saipení. Ne fehu'i ange 'e Palesiteni Hingikelí pe 'oku 'i ai ha kau faifekau 'i Saipeni pea na'e tali ange 'oku 'i ai ha níihi tokosi'i pē. Neongo na'á ne 'i he faka'osinga 'o e folau kuó ne ongosia, ka na'á ne fie fe'iloaki mo e kau faifekau ko iá: "Ne u kole ange pe 'e lava ke tala kiate kinautolu te mau tū'uta atu ki Saipeni 'i he taimi 7:00 p.m. nai pea te mau feinga ke mau hū ki tu'a 'i he mala'e vakapuná ke fe'iloaki mo kinautolu."

Hili ha ngaahi houa lahi mei ai, ne fakafuofua ki ha kau faifekau 'e toko 10 mo ha kāingalotu 'o e Siasí 'e toko 60 ne nau 'i ai ke fe'iloaki mo e ongomātu'a Hingikelí. Na'e tohi 'e Palesiteni Hingikelí 'o pehē, "Ne nau fā'ofua kiate kimaua. "Ne nau hounga'ia mo'oni ke mamata kiate kimaua pea ne ma hounga'ia ke sio kiate kinautolu. Ko ha ki'i taimi nounou pē na'e lava ke mau feohi aí he ko e ki'i tu'u taimi nounou pē 'a e vaká ia ke 'utu. Ne ma tuku hanau tāpuaki peá ma foki ki he vakapuná."¹²

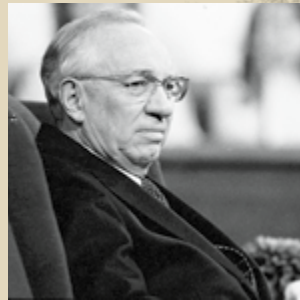
Ko ha sīpinga angamaheni 'e taha 'o e 'ofa 'a Palesiteni Hingikelí ki he fakafo'ituituí, na'e hoko ia 'i he sipoti 'Olimipiki Fa'ahita'u Momokó 'i he 2002 ne fai 'i Sōleki Siti, 'Tutaá. Na'á ne meimei fakataha he 'aho kotoa mo ha kau palesiteni, kau 'amipasioa mo ha kau fakafofonga fakapule'anga kehe. 'I he 'aho 'e taha, kimu'a pea fai 'ene fakataha mo e palesiteni 'o Siamané, na'á ne fe'iloaki mo ha finemui ta'u 13 'i hono 'aho fā'eleí. Na'á ne tohi 'o pehē, "Na'e puke e ki'i ta'ahiné 'i he vai hono totó, ko ha puke fakatu'utāmaki mo'oni." "Ne fakafiefia 'ema talanoá. . . Ne u talaange te mau manatu'ia he'ema ngaahi lotú."¹³

Na'e 'ofa makehe 'a Palesiteni Hingikelí 'i he fānau mo e to'u tupu 'o e Siasí pea nau ma'u e ongo tatau kiate ia. Hili ha fanongo ha finemui 'i ha'ane lea 'i Palāsila, na'á ne pehē: "Ne u ongo'i mo'oni e Laumālie 'o e 'Otuá. 'I he faka'osi'osi 'e Palesiteni Hingikelí 'ene leá, na'á ne pehē mai, 'Te mou lava 'o mavahe mei heni, foki ki 'api pea ngalo e me'a kotoa kuó u lea'akí, kae 'oua mu'a na'a teitei ngalo 'oku ou 'ofa 'iate kimoutolu.' He 'ikai teitei ngalo e ngaahi lea ko iá."¹⁴

Na'e hoko e uaifi 'o Palesiteni Hingikelí, ko Māselié, ko

ha hoa ngāue pea na'á ne takiekina 'ene tokanga ki he fakafo'ituituí. Na'á ne tohi 'o pehē: "Hangē 'oku 'ofeina ia 'e he taha kotoa pē 'okú ne 'ilo iá he 'okú ne tokanga mo'oni ki he kakaí. 'Okú ne tokanga ki he'enua ngaahi palopalemá mo 'enua fie ma'ú. 'Oku ou monū'ia fau ke u ma'u ha hoa pehē."¹⁵

Hili e tupu hake 'ena fānau 'e toko nimá 'o lalahí, na'e

Fakataha fiefia 'a Palesiteni Hingikelí mo hono uaifi, Māselie, mo e kāingalotu; 'i Hongo Kongo, Siaina; ne kau atu 'i he konifelenisi lahi.

fā'a folau fakataha holo leva e ongomātu'a Hingikelí pea na'e fa'a tokoni 'ofa 'a Sisitā Hingikelí ki he kakaí he funga 'o e māmaní. 'I he'ene fetaulaki mo e kau faifekau, na'á ne fa'a telefoni ki he'enua ngaahi mātu'á he'ene foki ki 'apí pea ne nau 'ohovale ai. Na'e lelei 'aupito foki 'ene fetu'utaki mo ha ha'ofanga kakai tokolahí. Na'e tohi 'e Palesiteni Hingikelí hili ha konifelenisi fakavahelahi, "Okú ne 'ilo'i ['e Masí] e me'a ke ne lea'aki ke fiefia mo tokoni'i ai e kakaí. "Oku malanga hamau tokolahi ka 'oku talanoa pē finé ni ia mo kinautolu."¹⁶

'I he me'afaka'eiki 'o Palesiteni Hingikelí, na'e fakanonou'i ai 'e ha taha 'o hono ongo tokoní ko Palesiteni Henelí B. 'Aealingi, ha níihi 'o 'ene ngaahi lavame'á. Na'á ne vakai'i leva e ngaahi lavame'a kotoa ko 'ení peá ne 'ilo'i ha me'a 'oku nau faitatau ai:

"Ke tāpuekina ma'u pē 'a e fakafo'ituituí 'aki ha faingamālie. Pea na'e fakakaukau ma'u pē kiate kinautolu 'oku sí'i ke ma'u ha faingamālié, 'a e tokotaha angamaheni 'oku

fāifeinga ke fekuki mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui faka-
'ahó pea mo e pole 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o
Sisū Kalaisí. Kuo laka hake 'i he tu' o tahá 'ene tāta'a 'i mai
hoku fatafatá 'aki hono fo'i tuhú 'i ha'aku fai ha fokotu'u
peá ne pehē mai, 'Hene, 'okú ke manatu 'i koá 'a e tokotaha
'oku faingata'a 'iá?"¹⁷

**'Olungá: Palesiteni Hingikeli
'i he Temipale Boston
Massachusetts; talanoa mo
e kau faiongoongo he mitiá;
mo e kāingalotu 'i Kaná.**

Visione ki he Kaha'ú

Na'e fehokotaki lelei e fakatu'amelie 'a Palesiteni
Hingikeli' mo 'ene tokangaekina e fakafo'ituitu' ki he'ene
visione fakaepalōfita ki he kaha'ú. Kae mahu'inga angé,
ko 'ene tokanga ki he ngaahi temipalé. Na'e fakamamafa 'i
mai 'e Palesiteni Hingikeli, ko e ngaahi ouau 'o e temipalé,
ko e "tūmutumu ia 'o e ngaahi tāpuaki 'oku foaki mai 'e
he Siasí."¹⁸

'I he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí 'i he 1995,
na'e lolotonga ngāue'aki ha temipale 'e 47 he funga 'o e
māmaní. Na'e liunga ua mo e konga e mata'ifika ko 'ení 'o
laka si'i hake pē he ta'u 'e nima 'o 'ene tataki e Siasí. Na'e
mālohi pea mafao atu 'ene visione fekau'aki mo e temipalé,
ka ko hono taumu'a fakalūkufuá ke faitāpuekina fakatāu-
taha e fakafo'ituitu'.

Na'e hoko mai e ue'i ko 'eni ki he kuonga fo'ou 'o e
langa temipalé 'i he 1997 lolotonga e folau 'a Palesiteni
Hingikeli ki Kolonia Hualesa 'o Mekisikou, ki he katoanga

fakamanatu 'o e ta'u 100 e 'apiako ko 'eni 'a e Siasí. Hili iá,
na'á ne fakakaukau lahi lolotonga ha'ane heka me'alele
lōloa. Na'e manatu ki ai 'ene sekelitali ko Toni H. Sitali
'o pehē, "Na'e lōngonoa. Pea mahino leva kiate au na'e
kamata ke ne ma'u e fakahaá. Na'á ne fakakaukau he kuo-
hilí ki ha fanga ki'i temipale iiki, kae 'ikai 'i he founga ko
'eni na'á ne fakakaukau ki ai he taimi ní."¹⁹

Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Hingikeli kimui ange ai e
me'a ne hokó: "Na'e kamata ke u fehu'i loto pē pe ko e ha
'e lava ke fai ke faingofua ai hono ma'u 'e he kaka'i ni ha
temipalé. . . . 'I he'eku fakalaululoto ki he me'á ni, na'e hū
mai ha fakakaukau ki hoku 'atamaí. . . te tau lava 'o langa
e ngaahi me'a kotoa pē 'oku fie ma'u ki ha temipalé, 'i ha
ki'i fale si'isi'i. . . Ne u taa 'i ha ki'i palani. . . Ne mahino
'aupito e fakatātā kakato ne hū mai ki hoku 'atamaí. 'Oku
ou tui 'aki e kotoa hoku lotó ko ha fakahā ia mei he 'Eiki.
Ne u foki mai ki 'api 'o talanoa ki ai mo hoku ongo tokoní,
pea ne na tali ia. Ne u 'oatu ia ki he Toko Hongofulu Mā
Uá pea ne nau tali ia."²⁰

Hili ha māhina 'e fā mei ai 'i he konifelenisi lahí, na'e fai
ai 'e Palesiteni Hingikeli 'a e fanongonongo fakahisitōlia ko
'eni 'e kamata langa 'e he Siasí ha fanga ki'i temipale iiki 'i
he ngaahi feitu'u 'oku 'ikai tokolahi fe'unga ai e kāingalotú
kae toki lava ke langa ai ha temipale lahi angé. Na'á ne
pehē, "Oku mau fakapapau 'i . . . ke 'oatu e ngaahi temi-
palé ki he kaka'i pea 'oange kiate kinautolu e faingamālie
kotoa pē ke nau ma'u ai e ngaahi tāpuaki fungani 'oku
ma'u mei he mōihū 'i he temipalé."²¹

'I he konifelenisi hokó, na'e fai ai 'e Palesiteni Hingikeli
ha fanongonongo fakahisitōlia 'e taha, 'o ne pehē kuo 'i
ai ha ngaahi palani ke a'u ki he temipale 'e 100 he faka'o-
singa 'o e ta'u 2000. Na'á ne pehē, "Oku tau laka atu 'i he
polokalamá ni 'i ha tu'unga kuo te'eki ai ke tau mamata
ai kimu'a."²² 'I he'ene lipooti ko ia 'i 'Epeleli 'o e 1999 e
fakalalakaka 'o e langa temipalé, na'á ne faka'aonga 'i ai ha
kupu 'i lea angamaheni: "Ko ha ngāue lahi faufaua 'eni, 'oku
lahi hono ngaahi palopalemá, ka neongo ai hono fainga-
ta'á, 'e ola lelei me'a kotoa pea 'oku ou falala te tau a'usia
'etau taumu'á."²³

'I 'Okatopa 2000, na'e folau ai 'a Palesiteni ki Positoni,
Mesasūseti, USA ke fakatapui e temipale hono 100—ko ha
taha ia mei he temipale 'e 21 kuó ne fakatapui he ta'u ko
iá 'i ha konitinēniti 'e 21. 'I he tā-tuku 'o 'ene mo'uí, na'e
kakato ai hono langa 'o ha temipale 'e 124, pea fanongo-
nongo pe langa ai mo ha temipale kehe 'e 13.

Na'e hanga 'e he visione 'a Palesiteni Hingikeli ki he
kaha'ú, 'o fakatupunga ha'ane fekumi ki ha ue'i ki ha
ngaahi founga kehe ke faitāpuekina ai e fānau 'a e 'Otuá.

Na'e mamahi hono lotó 'i he'ene mamata ki he faingata'a-
'iá mo e masivá ko ia na'á ne tu'utu'uni ai ke toe fakalahi
e ngāue tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí, tautefito kiate
kinautolu 'oku 'ikai ko ha mēmipa 'o e Siasí. Na'á ne foko-
tu'u foki mo e Pa'anga Tokoni Fakaako Tu'uma'ú ke tokoni
ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi fonua masivesivá. Te
nau lava 'o nō mei he pa'anga
ko 'ení ke totongi'aki 'enau akó
ke ma'u ha ngāue lelei ange,
'e tokoni ia ke fakangata ai e
sēini 'o e masivá ka nau hoko
'o mo'ui fakafalala pē kiate
kinautolu. 'I he'ene a'u mai ki
he 2016, kuo laka hake he ní'ih
fakafo'ituitui 'e 80,000 tupu kuo
nau ma'u e faingamālie ke nau
ako pe ako ngāue ko e tupu
mei he tokoni 'a e nō mei he
sino'i pa'anga ko 'ení.

'Oku kau foki he ngaahi
sipinga kehe 'o e vakai faka-
epalōfita 'a Palesiteni Hingikelí,
'a e "Ko e Fāmilí: Ko ha
Fanongonongo ki Māmani"
pea mo hono langa 'o e Senitā
Konifelenisí, 'i he tohi *Ngaahi
Akonaki 'o e Kau Palesiteni 'o e
Siasí: Kōtoni B. Hingikelí*.

"Ko 'Eku Fakamo'oni"

'I ha ngaahi 'aho sí'i kimu'a pea hoko e ta'u 91 'o
Palesiteni Hingikelí, na'á ne tohi ai 'o pēhē: "'Oku 'ikai
fie ma'u ke u toe tō 'akau, ka te u fai ia. Ko hoku natulá
ia."²⁴ Tatau ai pē pe ko e hā hono ta'u motu'á, pe ko ha

faifekau kei talavou pe ko ha palōfita ta'u 97, ko hono
natulá ia ke ne tōkaki e fanga ki'i tenga'i 'akau 'o e ongo-
ongoleléi 'i he loto 'o e kaka'i 'i he funga 'o e māmaní.
Na'á ne hoko 'i ha ta'u 20 ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Na'á ne hoko
he ta'u 'e 14 ko ha tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí.

'I he'ene hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí 'i hono
ta'u 84, na'á ne tataki ia 'i ha meimei ta'u 'e
13 'o ha tupulaki faufaua.

Ko e 'elito e taimi 'o e ngāue tokoni na'e fai
'e Palesiteni Hingikelí, ko 'ene fakamo'oni ko ia
kau kia Sisū Kalaisí mo 'Ene ongoongolelei kuo
toe fakafoki mai he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. 'I
ha'ane lea he konifelenisí lahí ko hono tefitó ko
e "Ko 'Eku Fakamo'oni," na'á ne fakamatala'i ai
'ene fakamo'oni ko 'ení, 'a ia ko ha kongā lahi ne
fai 'i he lo'imata'ia:

"'I he ngaahi me'a kotoa 'oku ou hounga'ia ai
'i he pongipongi ní, 'oku 'i ai ha taha 'oku mahu-
'inga makehe. Ko ha fakamo'oni mo'ui kau kia
Sisū Kalaisi. . . .

"Ko Ia hoku Fakamo'ui mo hoku Huhu'i.

'I He'ene foaki 'Ene mo'ui 'i he mamahi mo e
faingata'a'ia ta'e-mafakamatala'i, kuó Ne ala hifo
ai ke hiki hake au pea mo kitautolu takitaha
mo e ngaahi foha mo e 'ofefine kotoa pē 'o e
'Otuá mei he vanu 'o e fakapo'uli ta'engata hili
e maté. . . .

"Ko Ia hoku 'Otuá mo hoku Tu'i. 'E pule mei
he ta'engatá ki he ta'engatá ko e Tu'i 'o e ngaahi Tu'i mo e
'Eiki 'o e ngaahi 'Eiki. He 'ikai ha ngata'anga 'o 'Ene pulé.
He 'ikai ha fakapo'uli 'i Hono nāunaú. . . .

"'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi me'a ni 'i Hono huafa
Mā'oni'oni, 'i he loto hounga'ia mo e 'ofa ta'e-tūkua."²⁵ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gordon B. Hinckley journal, Mar. 22, 1993.
2. Gordon B. Hinckley, *Standing for Something: Ten Neglected Virtues That Will Heal Our Hearts and Homes* (2000), 101.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Kōtoni B. Hingikelí* (2016), 82.
4. Vakai, Jeffrey R. Holland, "President Gordon B. Hinckley: Stalwart and Brave He Stands," *Liahona*, June 1995, 4.
5. *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 339.
6. 'I he Conference Report, Oct. 1969, 113.
7. *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 638.
8. Journal, Nov. 4, 1973.
9. *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 298–99.
10. Journal, May 22, 1996.
11. Journal, May 30, 1996.
12. Journal, June 1, 1996.
13. Journal, Feb. 22, 2002.
14. In "The Prophet Spoke to Youth," *In Memoriam: President Gordon B. Hinckley, 1910–2008* (supplement to the *Ensign*, Mar. 2008), 15.
15. Journal, Nov. 23, 1974.
16. Journal, May 14, 1995.
17. Henry B. Eyring, in *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 202.
18. 'I he *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 313.
19. Don H. Stahl oral history transcript (2012), 85, Church History Library.
20. Journal, Mar. 6, 1999. Ko e fakamatala ko 'ení, ko ha to'o kongokonga lalahi ia 'o 'ene lea 'i he fakataha'anga fakatapui 'o e Temipale Colonia Juárez Mexico. Kuo laka hake he ta'u 'e 20 hono fakakaukau 'i 'e Palesiteni Hingikelí 'a e fanga ki'i tempale ikí (vakai, *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 33, 309–10).
21. Gordon B. Hinckley, "Some Thoughts on Temples, Retention of Converts, and Missionary Service," *Ensign*, Nov. 1997, 50.
22. *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 310.
23. Gordon B. Hinckley, "The Work Moves Forward," *Ensign*, May 1999, 4.
24. Journal, June 18, 2001.
25. *Teachings: Gordon B. Hinckley*, 321–23.

Fai 'e Eletā
Christoffel
Golden
'O e Kau
Fitungofulú

Lototoa

I HE'ETAU FAKAMO'ONI KI HE FAKAMO'UI

'E ui takitaha kitautolu ke tau ngāue 'i ha ngaahi momeniti 'oku faingata'a mo mahu'inga 'amuiange. 'E tala 'e he ngaahi momeniti ko 'enī hotau tu'unga totonū pea mo e tu'unga kuo tau 'i aī.

Ihe'eku kei talavou 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne ui ai au— pe 'oku tau ui ko e, “fakamālohi'i ke kau ki he taú”—ki he ngāue fakakautau 'o 'Afilika Tonga. Ne vahe'i au ki ha ki'i kau tau sōtia ko ha kau tangata lelei, ka ne nau faka'aonga'i ha ngaahi hua kovi mo ha ngaahi 'ulungaanga 'oku fa'a fakahaa'i he taimi 'e ni'ihi 'e ha kau tangata 'oku fai fatongia 'i he ngāue fakakautau.

Na'á ku 'ilo ne 'ikai fa'a faingofua ke mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga 'o e ongoongo-lelei, 'ākilotoa au 'e he ngaahi ivi tākiekina ko iá. Ne u fiefia ke u tu'u 'o taukapo'i 'eku ngaahi tui fakalotú mei he kamata'anga 'o 'eku fai fatongia 'i he ngāue fakakautau. Ne mahino kiate au 'e 'ikai ke u kau ki ha fa'ahinga me'a ne u 'ilo 'oku 'ikai totonu. 'Oku ou fiefia ke pehē ko e kau tangata 'i he'eku kulupu fakakautau—ni'ihi ne nau 'ite'ita 'i he kamata—ka 'i he 'alu e taimí ne nau faka'apa'apa'i 'eku ngaahi tui fakalotú.

Taimi 'e taha 'i ha pō faka'ofu'ofa, ma'a 'a e langí mo fetu'u'ia, ne mau fakakulupu ai 'i ha kemi ako ngāue fakakautau 'o tu'u takatakai 'i ha ve'e afi. Ne ma'u kavamālohi ha ni'ihi 'i he kulupú, lolotonga ia 'oku ou inu kapa inu. Ne faka'ofu'ofa e ngaahi fevahevehe'akí, pea ne 'ikai ke 'i ai ha ngaahi talanoa ta'etaau.

Lolotonga 'emau 'a'ahí, ne hē ange ha ni'ihi 'o e kau tangata mei ha 'iuniti kehe ki he'emau kulupu fiefiá. Ne fakatokanga'i au 'e ha taha 'o e kau tangata ko 'enī 'a 'eku pukepuke ha kapa sota 'i hoku nimá, peá ne manuki'i au he 'ikai ke u ma'u kava-mālohí. Kimu'a peá u malava 'o talí, ne faka'ohovale'i au 'e ha taha 'o 'eku ngaahi kaungāme'á 'aki 'ene valoki'i e tokotahá ni.

Na'á ne pehē ange, “Oku mau fokotu'u atu ke ke mavahe 'i he taimí ni.” “'E 'ikai ke mau fakangofua ke lea pehē ha taha kia Kulisi! Ko hono mo'oní, ko ia pe taha 'iate kimautilu 'okú ne mo'ui 'o fakatatau ki ha Kalisitiane mo'oni.”

Hili iá, ne mavahe fakalongolongo atu leva 'a e tangata ne valoki'í 'i he kaupō'uli 'o e poó. 'I he momeniti ko iá, neongo ne u ki'í mā he me'a fakata'e'amanekina ne hokó, na'á ku fakamālō 'i he'eku fili ke muimui ki he akonaki 'a Paulá ke "i he kakai tuí ko e faka'ilonga" (1 Timote 4:12).

'Oku tau fehangahangai kotoa mo ha ngaahi fili, tau-taufefito 'i he taimi ko 'eni 'i ho'o mo'uí, 'oku nofotaha mo ongongofua ai ho laumáli ki he ngaahi faingamālie fungani 'oku tatali ma'áu. Ko e fehu'í leva, ko e hā 'okú ke fie tohi 'o fekau'aki mo koe hili ha ta'u 'e 5,10 pe 20 mei heni—pe ki he ngata'anga 'a ho'o mo'uí.

'Oku 'UHINGA KI HE HĀ KE TO'Á?

'I he taha 'o e ngaahi me'a-hā-mai fakaofa taha kuo lekooti 'i he ngaahi folofola mā'oni'oni, ne fakamatala 'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá e tu'unga 'o kinautolu te nau ma'u e pule'anga fakaselesitalé hili 'enau toetu'ú mo e fai fakamāú. 'Oku fakahā 'i he vahe tatau 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá (vahe 76) 'a e tu'unga mo e tūkunga 'o kinautolu 'e 'ikai taau ki he pule'anga fakasilesitalé ka 'e hoko kinautolu ko ha kau kanititeiti ma'á e pule'anga fakatelesitalé mo fakatilesitalé.

'I he'eku lave 'o kau kiate kinautolu te nau ma'u e pule'anga fakatelesitalé, 'oku ako'i kitautolu 'e he ngaahi fakahaá ko e "kakai anga-faka'e'i'eiki 'o e māmaní, 'a ia na'e fakakuihi 'e he olopoto 'o e tangatá . . . [pea] ko kinautolu 'eni 'oku nau ma'u e naunau 'o e ['Otuá], kae 'ikai ko hono fonú" (T&F 76:75–76). 'Oku tau ako leva e tefito'i mo'oni mā'ongo'onga ko 'eni: "Ko kinautolu 'eni 'oku 'ikai ke nau to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisuú; ko ia, 'oku 'ikai te nau ma'u 'a e kalauni ki he pule'anga 'o hotau 'Otuá" (T&F 76:79; tānaki atu 'a hono fakamamafa'í).

Fakakaukauloto angē ki a'í 'i ha ki'i miniti si'i. Te tau lava nai 'o tukuange ke mole e langilangi 'o e pule'anga fakasilesitalé, fakataha mo hono ngaahi tāpuaki fungani mo ta'engatá, koe'uhí pē ne 'ikai ke tau to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisū 'i he māmaní 'i hotau tu'unga taimi nounou, fakamatelie, mo 'ahi'ahi'anga ko 'eni.

'Oku 'uhinga ki he hā ke to'a 'i he fakamo'oni kia Sisuú? Ne toe vahevahe 'e ha 'Aposetolo 'i onopooni fekau'aki mo e 'Eikí 'o pehē:

"Oku 'uhinga ia ke loto-to'a mo loto lahi; ke ngāue 'aki hotau mālohí, iví, mo e me'a kotoa te tau malavá 'i he taú mo e māmaní; ke tau'í 'a e tau lelei 'o e tuí. . . . Ko e makatuliki

ma'ongo'onga 'o e loto-to'a 'i he ngāue 'o e mā'oni'oni, ko e talangofua ki he fono kotoa 'o e ongoongolelé.

"Oku 'uhinga 'etau to'a 'i he fakamo'oni kia Sisuú ke tau 'ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate ia'; 'oku 'uhinga ia ke fakafisi 'a kitautolu mei he 'anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē,' pea "ofa ki he 'Otuá' 'aki hotau iví, 'atamaí mo e mālohí.' (Molonai 10:32.)

"Oku 'uhinga e to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisuú ke tui kia Kalaisi mo 'Ene ongoongolelé 'aki ha loto fakapapau ta'e-ue'ia. 'Oku 'uhinga ia ke 'ilo ki he mo'oni mo e faka-'Otuá e ngāue 'a e 'Eikí 'i he māmaní. . . .

"Oku 'uhinga e to'a 'i he fakamo'oni kia Sisuú ke 'vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē.' 'Oku 'uhinga ia ke 'kātaki ki he ngata'angá.' (2 Nifai 31:20.) 'Oku 'uhinga ia ke mo'ui 'aki 'etau tui fakalotú, ke fakahoko 'a e me'a 'oku tau lea 'akí, ke tauhi e ngaahi fekaú. 'Okú ne fakahā mai hono 'haohaoa e tui fakalotú' 'i he ngaahi mo'ui e tokotaha kotoa pē; 'oku 'uhinga ia ke 'a'ahi ki he 'kau ta'e-tamai mo e uitoú 'i he'enau ngaahi faingata'a'ia' mo tauhi ai kitautolu ke 'ma'a ange mei māmani.' (Sēmisi 1:27.)

"Oku 'uhinga e to'a 'i he fakamo'oni 'o Sisuú ke ta'ofi hotau ngaahi holi fakakakanó, mapule'i hotau ngaahi u'á, pea ikuna'i e ngaahi me'a fakaekakano mo koví. 'Oku 'uhinga ia ke ikuna'i 'a māmani 'o hangē pē ko Iá, 'a ia ko ia e sipinga lelei taha 'o e to'á 'i he kotoa e fānau 'o e Tamáí. 'Oku 'uhinga ia ke tau mo'ui angama'a, totongi 'etau vahehongofulú mo e foakí, tauhi e 'aho Sāpaté, lotu 'aki ha loto 'oku fonu 'i ha taumu'a, ke foaki kotoa e me'a 'oku tau ma'ú 'i he 'ōlitá, 'o kapau 'oku ui kitautolu ke fai pehē.

"Oku 'uhinga e to'a 'i he fakamo'oni kia Sisuú ke tauhi ki he 'Eikí 'i he me'a kotoa pē. 'Oku 'uhinga ia ke fili 'o hangē ko 'Ene filí. 'Oku 'uhinga ia ke fakakaukau 'o hangē pe ko Iá, tui ki he me'a 'okú Ne tui ki a'í, lea 'aki e ngaahi me'a te Ne lea 'akí pea mo fakahoko e me'a te Ne fakahoko 'i he tūkunga tatau. 'Oku 'uhinga ia ke tau 'ilo'i 'a e finangalo 'a Kalaisí pea taha mo Ia 'o hangē 'oku 'iate Au e Tamáí mo Au 'iate Koé.'¹

'Oku ou fie tānaki ha me'a ne 'ako'i 'e he'etau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí lolotonga 'Ene ngāue fakafaifekau 'i he māmaní.

"Oua na'a mou mahalo kuó u ha'u ke 'omi 'a e melinó ki [he] māmaní: na'e 'ikai te u ha'u ke 'omi 'a e melinó, ka ko e heletaá.

“He kuó u ha’u ke fakafehi’a ‘a e tangatá ki he’ene tamaí, mo e ta’ahiné ki he’ene fā’eé, mo e ta’ahine ‘i he fonó ki he’ene fa’ē ‘i he fonó.

“Pea ko e fili ‘o e tangatá ‘a kinautolu ‘oku nofo mo ia ‘i hono falé.

“Ko ia ‘oku ‘ofa lahi hake ki he tamaí pe ko e fa’eé ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au: pea ko ia ‘oku ‘ofa lahi hake ki hono fohá pe ‘ofefiné ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au.

“Pea ko ia ‘oku ‘ikai to’o hake ‘ene ‘akau mafasiá ‘o muimui ‘iate aú, ‘oku ‘ikai taau mo ia ke ne ma’u au.

“Ko ia ‘oku kalofaki ‘ene mo’uí, ‘e mole ia ‘iate ia; ka ko ia ‘oku mole ‘ene mo’uí koe’uhi ko au, ‘e ma’u ‘e ia ia” (Mātiu 10:34–39).

Ko ‘etau taumu’a ‘i he mo’ui fakamatelié ‘oku ‘ikai ke toe mahu’iange ange pe si’i ange ‘i he’etau teuteu ke nofo fakataha mo ‘etau Tamai Hēvaní ko e kau ‘ea-hoko tatau mo Sisū Kalaisi. ‘Oku ‘atā ki he tokotaha kotoa pē ‘a e ngaahi naunau fungani ko ‘eni ‘o e mo’ui ta’engata fakataha

mo ‘etau uaiŋi pe husepānití, fānaú, mo e toenga ‘o e fāmilí, neongo ‘e a’usia ‘e ha ni’ihi e ngaahi tāpuaki ko ‘ení ‘i he hili e mo’ui fakamatelié ni.

‘Oku fie ma’u ke tau to’o ‘etau kolosí pea to’a ma’u ai pē ki he ngata’angá ‘i he fakamo’oni mo e ngāue ki hotau ‘Eikí mo e Fakamo’uí.

Teuteu ke Ngāue

Ko e hala ‘oku fie ma’u ke tau fononga aí ‘oku mohu he ngaahi faingamālie pea fonu ai mo e ngaahi faingata’a. ‘Oku fie ma’u ke tau fakahoko ha ngaahi fili faka’aho—ngaahi fili ‘e ni’ihi ‘oku iiki mo ‘ikai mahu’inga, pea ko e ni’ihi ‘oku loloto mo ta’efa’alaua ‘a hono ngaahi olá.

Ko ha mo’oni mata’ā’ā ‘e ui kinautolu ke ngāue ‘i he ngaahi momeniti ‘oku faingata’á, ka ‘e hoko ia ko ha me’a te ne hanga ‘o ngaohi kinautolu ke tau toe lelei ange. ‘E tala ‘e he ngaahi momeniti ko ‘ení hotau tu’unga totonú pea mo e tu’unga kuo tau ‘i aí. ‘Oku hoko ‘eni he taimi ‘oku faingatāmaki mo ta’e-manakoa ai ke mo’ui mā’oni’oni mo

loto-to'a. Te ke 'ilo 'i he taimi te ke hiki ai e talanoa 'a ho'omou'ui, ko e momeniti na'a ke fehanganahangi lahi taha mo ia 'a ia na'a ne ngaohi koe ke ke toe lelei ange, na'e hoko ia he taimi na'a ke tu'u tokotaha ai.

'Oku ou fie lave ki ha tohinoa heni 'o kau ki he tu'u tokotaha, 'i he lolotonga 'o ha 'ahi'ahi lahi. 'Aho 'e taha 'i Nove ma 'o e ta'u 1838, ne ha'i seini mo fakahu e Palofita ko Siosefa Samita mo ha ni'hi kehe, kau ki ai mo 'Eleta Pa'ale P. Palati (1807–57), 'i Lisimoni, Misuli, USA.

Na'e lekooti 'e 'Eleta Palati e ngaahi me'a na'e hoko lolotonga hono fakahu kinautolu.

"I ha taha 'o e ngaahi po fakata'elata, ne mau 'osi takoto 'o hangē kuo mau 'osi mohē 'o a'u ki he tu'uapoō, pea na'e fakamamahi ki homau telinga mo homau lotō 'a e lauhoua 'emau fanongo ki he hua kovi, ngaahi fakapapau fakalilifu, taukaē, mo e lea ta'e-fe'unga 'emau kau le'ō, fakataha mo 'enau taki ko Kēnolo Palaisi, 'i he'enau fepōtalanōaki 'o kau ki he'enau ngaahi ngāue vetē, fakapoō, kaiha'a, etc., 'a ia ne nau fakahoko ki he kakai 'Māmongā' lolotonga 'o 'enau 'i Far West [Missouri] mo e feitu'u ofi ki ai. Ne nau

toe pōlepole 'i he'enau pā'usi'i mo fakamālohi'i 'a e ngaahi uaifī, 'ōfēfinē mo e kau taupo'ou, fana'i pe taa'i e kakai tangata, fafine, mo e fānaū 'o 'uto 'atā.

"Na'a ku fanongo 'o a'u ki he'eku fakalili'a, fakatumu-tumu, mamahi, mo fonu 'i he loto 'ita mo'oni pe'a u meimei tu'u hake ke valoki'i 'a e kau le'ō; ka na'e 'ikai ke u lea kia Siosefa, pe ko ha toe taha, neongo na'a ku tokoto ofi pē ki ai mo 'ilo'i na'e kei 'ā. Kae fakafokifā ha'ane tu'u hake ki 'olunga 'o lea 'i he le'ō ne hangē ha manā, pe ko ha laione ngungulū, 'o ne lea'aki 'a e ngaahi me'a ko 'eni, 'o fakatatau ki he'eku manatū:

"FAKALONGOLONGO, 'a kimoutolu kakai angakovi 'o heli. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi 'oku ou valoki'i kimoutolu mo fekau ke mou fakalongolongo; He 'ikai ke kātaki'i ke u mo'ui 'i ha toe momeniti 'e taha 'o fanongo ki ha fa'ahinga lea pehē. Ta'ofi e talanoa ko iā, pe ko ha'amou mate pe ko au 'i he MOMENITĪ NI PĒ!

"Na'e ta'ofi ai 'ene leā. Ka ne tu'u hangatonu mo faka'eieiki. Na'e seini'i ia pea 'ikai ha'ane me'atau; ka na'e fotu nonga mo ta'e ue'ia pea hā faka'eieiki 'o hangē ha 'angelō,

‘o ne sio fakahangatonu ki he hoholo hifo ‘a e kau le’ó, mo tuku māmālie hifo ‘enua me’a-faná pea li ki he kekelele; pea mapelu honau tuí, ‘o fakamoulu hifo ki he tulikí, ‘o nau kole fakamolemole, pea nau nofo fakalongolongo ai pē ‘o a’u ki hono fetongi ‘o e kau le’ó.²

‘Oku ‘ikai fakangatanga pē ‘a e loto-to’a na’e ma’u ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ma’á e kau palōfita pe kāingalotu motu’a ‘o e Siasi. ‘Oku fakamo’oni ki ai e me’a na’e hoko ‘i he mo’ui ‘o Palesiteni Siosefa F. Sāmita (1838–1918). ‘I he fa’ahita’u fakatōlau ‘o e 1857, ne foki mai ai ‘a Siosefa F. mei hono misiona ‘i Hauai lolotonga ko ia ‘ene ta’u 19, na’e kau atu he fononga saliate teketeki ‘i Kalefōnia, USA. Ko ha taimi fakalilifu ‘eni ma’á e kāingalotú. Ne laka atu e kautau ‘o Sonisoní ki Iutá, pea ne ‘i ai e tokolahi ne nau ‘ita ki he Siasi.

Ne ha’u ha kau longoa’ā noa ki he kemi ‘o e kau folau saliate teketeké ‘i ha efiāfi ‘e taha, ‘o lea kovi mo fakailifia ‘i he fakamamahi ‘i e kāingalotu Māmonga kotoa pē te nau ma’ú. Tokolahi ‘o kinautolu ‘i he fononga saliate teketeké ne nau toitoi ‘i he vaó, ka na’e fakakaukau ‘a Siosefa F.: “Te u hola nai mei he kau tangatá ni? Ko e hā ‘oku totonu ke u manavahē ai kiate kinautolú?”

Ko ia ai, na’á ne lue atu ki he taha ‘o e kau fakatanga ‘okú ne to’oto’o ha kaufana, ne lea mālohi ange e tokotahá ni, “Ko e Māmonga koe?”

Ne tali ange ‘e Siosefa F., “Io, ko e Māmonga au, ta’e-liliua, mateaki ‘oku ta’eue-ia, mo e tui ‘oku kakato.”

‘I he me’á ni, ne puke ‘e he tokotaha fakatangá hono nimá mo pehē ange, “Te’eki ke u fetaulaki mo ha ——— tangata lelei ‘o hangē ko koé! Lulululu, tamasi’i, ‘oku ou fiefia ke u vakai ki ha tangata ‘oku tu’u ‘aki e me’a ‘oku ului ki ai”³

‘Okú ke kau atu ‘i he taimí ni ‘i he ni’ihi ‘o e ngaahi momeniti mā’ongo’onga ‘o ho’o mo’uí. ‘Okú ke lekooti ‘i he taimí ni pea te ke lekooti ha ngaahi momeniti ‘i he ‘aho takitaha ‘o ho’o ngaahi hisitōlia fakatāutahá. ‘E ‘i ai ha taimi ‘e fie ma’u ai ke ke ngāue, lolotonga ko ia ‘i ha ngaahi me’a kehe ‘i ho potó ‘e ‘ikai ai

te ke ngāue. ‘E hulufau e ngaahi faingamālié, fie ma’u ke fai ha ngaahi fili, pea ‘e fie ma’u ke ikuna’i e ngaahi faingata’á.

‘I he palani lahi ‘o e fiefia ‘o ‘etau Tamai Hēvaní, ‘e ‘ikai ha taimi te ke tuēnoa ai! Toko-lahi ‘o kinautolu ‘i he mo’uí ni pea toe toko-lahi ange ‘i he maama fakalaumālié ‘oku nau taukapo’i hono ngaahi faingata’á fakataha mo e ‘Eikí. Kuo foaki atu ‘e he ngaahi ouau kuó ke ma’ú mo e ngaahi fuakava kuó ke fakahokó ha mālohi lahi kiate koe. Pea toe mahulu angé, ‘e ‘iate koe ma’u ai pē ‘a e Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló—ko hotau Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí, ko hotau Taukapo—ke tokoni’i koe ‘i he mo’uí ni. ‘I ha ako fakalotolahi ne fakahoko ‘e he Fakamo’ui ‘i he’ene ngāue fakafiefekau ‘i he māmaní, na’á Ne tuku atu ai ha fakaafe ki he laumālie mo’ui kotoa pē pea ko ia ai kiate kinautolu hono kotoa:

“Ha’u kiate au ‘a kimoutolu kotoa pē ‘oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki ‘a e fiemālié kiate kimoutolu.

“To’o ‘eku ha’amongá kiate kimoutolu, pea mou ako ‘iate au; he ‘oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou ‘ilo ai ‘a e fiemālié ki homou laumālie.

“He ‘oku faingofua pē ‘eku ha’amongá, pea ‘oku ma’ama’á ‘eku kavengá” (Mātiu 11:28–30).

‘Oku ou tñaki atu ‘eku fakamo’oni ‘oku mo’ui ‘etau Tamai Hēvani Ta’engatá mo Hono ‘Alo ko Sīsū Kalaisí. ‘Oku ou toe fakamo’oni ko e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko e Siasi ia ‘o e ‘Eikí ne toe fakafoki maí mo e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he funga ‘o e Māmaní.

‘Oku ou ‘amanaki pē—pea mo kinautolu te nau vahevahe e fakamo’oni tatau ko ‘ení—pea loto-to’a ai pē ki he ngāué ni. ■

Mei ha lea ko e, “Being Valiant,” a ia na’e fakahoko ‘i he LDS Business College ‘i he ‘aho 17 ‘o Sune 2014. Ke ma’u e kakato ‘o e leá ‘i he lea faka-Pilitāniá, ‘alu ki he ldsbc.edu.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Bruce R. McConkie, “Be Valiant in the Fight of Faith,” *Ensign*, Nov. 1974, 35.
2. *Autobiography of Parley P. Pratt*, ed. Parley P. Pratt Jr. (1938), 210–11.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa F. Sāmita* (1998), 104.

TAUKAVE’I HO’O TUÍ,

“Ofa te tau loto-to’a mo mateuteu ke taukavei ‘etau tuí, pea kapau te tau tu’u toko-taha ‘i hono fai iá, ‘ofa ke tau fai ia ‘i he loto-to’a pea fakamālohia kinautolu ‘e he ‘ilo he ‘ikai ke tau teitei tuenoa he taimi ‘oku tau tu’u fakataha ai mo ‘etau Tamai Hēvaní.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Pole ke Tu’u Toko Taha,” *Liahona*, Nōv. 2011, 67.

Fai 'e 'Eletā
Gary E.
Stevenson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

‘I HE ME‘A KOTOA
PĒ ‘OKÚ KE MA‘Ú,
KE KE MA‘U MO E

Mahinó

‘Oku hoko mai e mahino mo‘oní ‘i ho‘o fakatoka-nga‘i ko ia ‘a e fengāue‘aki fakataha ‘a e akó mo e lotú, ‘i ho‘o pao- toloaki ha tuku- pā ke ke tokoni lolotonga ho‘o ako mo ngāué, ‘i ho‘o falala mo faka- falala ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí.

Ne u faka‘aonga‘i e konga lahi ‘eku ako ‘univēsítí ‘i he laipelí. Ko e taimi kotoa pē na‘á ku hū atu ai, na‘e talitali ‘aki au ha faka‘ilonga he hū‘angá na‘e pehē, “Pea ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke ma‘ú, ke ke ma‘u mo e [mahinó]” [Lea Fakatātā 4:7].

‘Oku tau ‘ilo kotoa pē ‘oku muimui mai e manatu‘í ‘i hono toutou fai ha me‘a. Ko ia ‘oku ou tohi tongi ‘i hoku ‘atamaí e potu folofola ko ‘eni mei he tohi ‘a Lea Fakatātā, he ne u lau ia he taimi kotoa pē ne u hū ai ki laipeli ‘i he ta‘u ‘e 4 ‘o ‘eku ngāue‘i hoku fuofua mata‘itohí.

‘Oku ou ‘oatu e na‘ina‘i tatau kiate kimoutolu kotoa: “Pea ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke ma‘ú, ke ke ma‘u mo e [mahinó].” ‘Oku ou fakaafe‘i foki kimoutolu ke mou fakakaukau ki he ‘uhinga ‘o e potu folofolá ni pea mo ‘ene ‘aonga kiate kimoutolú. Kuó ‘i fai ia. Kuó u toutou fakakaukau lahi ki ai ‘i ha ngaahi taimi kehekehe, pea kuo fetu- moliliu‘aki ‘eku hanga ‘o faka‘uhinga‘i iá. Mahalo ‘e ‘aonga kiate koe ‘eku vakai ki aí.

Ko ha Loto Mahino

‘I he‘eku hoko ko ha faifekau kei tala- vou ‘i Siapani peá u feinga lahi ke ako ha lea fakafonua faingata‘á, ne u fa‘a onгона

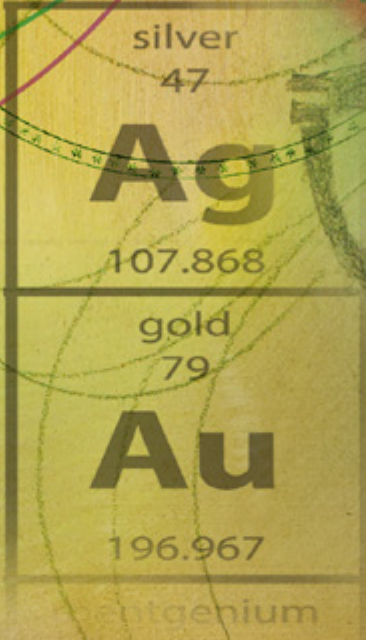
ai ha ngaahi fo‘i lea ne lea‘aki. Ne kau ai e ongo lea fakafe‘iloaki hangē ko e *ohayo gozaimasu* (mālō e lelei ki he pongipongí ni) pe *konnichiwa* (mālō e lelei ki he ho‘ataá ni). Na‘e kau ai mo e fo‘i lea ko e *wakarimasen*, ko hono ‘uhingá, “Oku ‘ikai mahino kiate au.” Ko e fo‘i leá ni, fakataha mo ha fakafōtunga mai ‘o e nimá, ne hangē ia ha tali manako mei he kau Siapaní ki he kau faifekau ‘i he‘enua feinga ke kamata ha fepōtalanoa‘akí.

‘I he‘eku mu‘aki fakakaukautolu atu ki he ‘uhinga ‘o e “Pea ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke ma‘ú, ke ke ma‘u mo e [mahinó],” ne u fakakaukau lahi ange ai ki he *mahinó* ‘i he fa‘ahinga ‘uhinga ko ‘ení: ko e me‘a ko ia oku ongo fanongo ki ai mo hoku telingá pea mahino ki hoku ‘atamaí. Ne u fakakaukau ki he lea faka-Siapani ko e *wakarimasen*. ‘Oku mahino koā kiate au pe ‘ikai?

Ka ‘i he‘eku ako mo vakai ki hono faka‘aonga‘i ‘o e fo‘i lea ko e *mahinó* ‘i he folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita mo‘uí, ne u fakatokanga‘i ai ha ‘uhinga ne toe loloto ange. Fakakaukau ki he ngaahi lea ko ‘eni meia ‘Eletā Lōpeti D. Heili ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā ‘i he‘ene kei hoko ko e Písopo Pule ‘o e Siasí:

Planet Nine?

FALALA KI HE 'EIKÍ MO 'ENE FOLOFOLÁ

“Oku ‘uhinga ‘a e hoko ko e sipinga ‘o e tuí ke tau falala ki he ‘Eikí mo ‘Ene folofolá. ‘Oku ‘uhinga ia ke tau ma’u mo tanumaki ‘a e tui te ne tataki ‘etau fakakaukaú mo ‘etau tō’ongá. ‘E tākiekina he‘etau tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí pea mo ‘etau Tamai Hēvaní ‘a e me‘a kotoa ‘oku tau fai. ‘Oku hoko ‘etau tui mālohí ko ha taula ki he‘etau mo‘uí, neongo e puputu‘u hotau kuongá, fepakipaki e konisēnisí pea mo e maveuveu ‘o e mo‘uí faka‘ahó.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Hoko ko ha Fa’ifa’itaki’anga mo ha Maama,” *Ensign*, Nōvema 2015, 87.

Ke ma’u ‘a e potó ‘oku tau tānaki atu ‘a e ‘iló, taukeí, potó pea mo e tokoni mei he Laumālie Mā’oni’oni ‘o fakafou ‘i he lotu. Pea ko e toki taimi pe ia ‘oku tau a’usia ai ha mahino ‘i hotau lotó.

“Uluakí, ‘oku tau kamata’aki e ‘atamai lelei ne fā’ele’i mai kitautolu mo iá. ‘Oku tau tānaki atu ‘etau ‘iló ki hotau ‘atamai lelei ‘i he‘etau fekumi ki he ngaahi talí, akó mo ma’u ha ako faka‘atamaí. ‘Oku tau tānaki atu ‘etau a’usiá/taukeí ki he‘etau ‘iló ‘a ia ‘oku totonu ke ne tataki kitautolu ki ha tu’unga ‘o e potó. Makehe mei hotau potó, ‘oku tau tānaki atu e tokoni ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘o fakafou ‘i he ngaahi lotu ‘o e tuí, ‘o kolea ha takiekina mo ha ivi fakalaumālie. Pea ko e toki taimi pē ia ‘oku tau a’usia ai ha mahino ‘i hotau lotó—‘o ne fakalotoa kitautolu ke tau ‘faitotonu; [neongo pe ko e hā hono nunu’ál.] (*Ngaahi Himi*, 1994, fika 145.) ‘Oku hanga ‘e he ongo’i ko ia ha loto mahinó ‘o ‘omi kiate kitautolu ha laumālie fakapapau ‘o ‘ikai ngata he‘etau ‘ilo’i ka ‘oku tau fai foki e me‘a totonú neongo pe ko e hā e ngaahi tūkungá. ‘Oku ha’u e loto mahinó mei he fefalala’aki kakato ‘a e akó mo e lotú.”¹

Sai toe fakakaukau’i ange ‘ení: “Pea ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke ma’ú, ke ke ma’u mo e [mahinó].” Ko e mahinó ‘i he‘ene tu’u ko ‘ení, ‘oku muimui mai ia ‘i he ‘atamai lelei, ‘iló, a’usiá/taukeí, potó pea mo e ngaahi ue’i ‘a e Laumālie Mā’oni’oni—‘a ia ‘oku nau tataki kotoa kitautolu ke tau ‘ilo’i mo fai ‘a e me‘a totonú.

Ko e kongā lahi ‘o kimoutolu ‘oku mou fakaofi atu pe hū ki ha kongā hala mahu’inga ‘i ho’omou mo’uí. ‘Okú ke toe mo’ui tau’atāina ange ‘o ‘ikai fakafalala ki ha taha ‘i he ta’u takitaha, pea ‘oku mou toe ofi ange ki he kongā ko ia ho’omou mo’uí ko e “pea ‘i he me‘a kotoa pē ‘okú ke ma’ú.” Ko e hā e me‘a te mou ma’ú? Mahalo te mou ma’u ha husepāniti pe uaifi, ha fāmili, ha ngāue pe ko ha ngaahi me‘a kehe.

Ke mapule’i lelei e ngaahi me‘a mahu’inga fau ko ‘ení ‘oku tau “ma’ú,” kuo pau foki ke tau ma’u ai mo e “mahinó,” ‘o hangē ko ia ‘oku ako’i mai ‘i he folofolá. ‘Oku ma’u ‘a e ‘ilo ko ‘ení ‘i he fefalala’aki ‘a e akó mo e lotú. Pe ko hono fakalea ‘e tahá, kuo pau ke tau tui mo falala ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí. Na’e fakamatala’i ‘eni ‘e ‘Alamā he‘ene fakatatau e folofolá ki ha tenga’i ‘akaú. Na’á ne pehē, “Oku kamata ke fakamaama ‘e ia hoku ‘atamaí, ‘io, ‘oku faka’au ke melie ia kiate au” (‘Alamā 32:28; tānaki atu e fakamamafá).

Na’e fa’a lea ‘aki ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha potu folofola meia Lea Fakatātā ‘okú ne toe fakalahi e mahino ko ‘ení: “Falala ki he [‘Eikí] ‘aki ho lotó kotoa; pea ‘oua na’á ke fa’aki ki ho poto ‘o’ou” (Lea Fakatātā 3:5).²

‘I he taimi ‘oku tau tui mo falala ai ki he ‘Eikí, ‘oku ha’u meiate Ia ha mahino ‘oku lahi angé ki hotau lotó.

“Oku Malu’i Kitautolu ‘e he To’ukupu ‘o e ‘Eikí”

Tuku mu’a ke u ‘oatu ha sīpinga ‘o ha fefine ma’ongo-‘onga na’á ne kau ‘i ha konga mahu’inga ‘o hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongolelé, na’e falala ki he ‘Eikí pea ‘ikai fa’aki ki hono poto ‘o’óná.

Hili pē hono fokotu’u ‘o e Siasí ‘i Palemaila, Niu ‘Toké, na’e kei nofo pē ‘a e fa’ē ‘a Siosefa Sāmitá ko Lusi ‘i Uotalū, Niu ‘Toke, mo ha tokolahi ‘o e Kāingalotú, kae ‘alu hono husepānití ko Siosefa ko e Lahí pea mo ha nī’ihi ‘o hona ngaahi fohá, kau ai ‘a Siosefa ko e Sí’i, ‘o mu’omu’a ki Ketilani, ‘Ohaiō . Ko hono fatongiá ke ‘omi ‘a e kakaí ni ki ‘Ohaiō he taimi te ne ma’u ai ha tala mei hono foha ko e Palōfitá.

Ne ma’u e talá he konga kimu’a ‘o e fa’ahita’u failaú ‘i he 1831. Na’e kamata leva ke tokoni ha nī’ihi ‘o e kau tangatá kia Lusi ke ‘oatu e kakaí ki Pafalō, Niu ‘Toke, ko e fakataumu’a ke nau folau vaka ‘o kolosi ‘i he Lake Erie. Na’á ne pehē: “I he taimi na’e fakakaukau’i ai ‘e he kau takí ne fe’unga e fa’ahita’u failaú ki he fefolau’akí, ne kamata leva ke mau teuteu kotoa ke hiki ki Ketilani. Ne mau totongi leva ha vaka . . . ; pea ne . . . mau toko valungofulu.”

Pea ‘i he’enua folau atu he Erie Canal ko e fakataumu’a ki Pafaloó, na’á ne pehē: “Ne u ui mai leva e kau tangatá mo e kau fafiné ‘o fakamanatu kiate kinautolu ko ‘emau folau ‘i he fekau ‘a e ‘Eikí, ‘o hangē ko ia ne fai ‘e he Tamai ko Līhá’i he’ene mavahe mei Selusalemá; pea kapau te tau faivelenga, te tau ma’u e ngaahi ‘uhinga tatau pē ke ‘amanaki atu ai ki he ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Otuá. Na’á ku fakamu’amu leva ke nau ‘apasia, *pea hiki hake honau lotó ki he ‘Otuá ‘i he lotu ma’u ai pē*, ke mau lava ‘o tupulaki.”

Fakafuofua ‘i he tō ha vauea ‘emau fononga ki Pafalō mei Uotaluú, ne kamata ke faingata’a ‘emau folau he kanali. Na’e faingata’a ki he Kāingalotu ‘e toko 80 e ngaahi me’a ne hokó, pea na’e kamata leva e lāungá. Na’e fakafalala ‘a Lusi ki he ‘Eikí ke faaitaha ‘enua tuí. Na’á ne tala-ange, “Ikai, ‘ikai, . . . ‘e kau tangata, he ‘ikai ke mou fiekaia pe faingata’a’ia; ka ke mou kātaki pē pea tuku ho’omou lāungá. ‘Oku ‘ikai ha’aku toe veiveiua ‘oku malu’i kitautolu ‘e he to’ukupu ‘o e ‘Eikí.”

I he’enua tū’uta ‘i Pafalō he ‘aho hono nima hili ‘enua mavahe mei Pafaloó, na’e poloka he ‘aisí e uafu ia ki he Lake Erie. Ne nau heka ‘i ha vaka ne ‘Eikivaka ai ‘a Peleiki, ko ha tangata ne maheni mo Lusi Sāmita mo hono fāmilí.

Hili ha ‘aho ‘e ua, neongo na’e ‘ikai fakafiemālie e ngaahi tūkunga ‘i he vaká ke nau nofo ai ‘o tatali ki he

‘aho ke nau mavahe aí, na’e lipooti ‘e Lusi ‘o pehē, “Na’e kole ‘e ‘Eikivaka Peleiki ki he kau pāsesé ke nau heka pē ‘i vaka pea nau mateuteu he taimi ko iá ki ha taimi ‘e talaatu ai ke nau kamata leva; pea ‘i he taimi tatau pē na’á ne tuku atu ha tangata ke ne fua e loloto ‘o e ‘aisí, pea ‘i he’ene foki maí na’á ne lipooti ange kuo a’u ia ki he fute ‘e uofulu (mita ‘e 6), pea ‘okú ne tui te mau nofo he uafú ‘i ha uike ‘e ua pe lōloa ange ai.”

Ko ha ongoongo fakamamahi ‘eni ki he kulupú. Na’e kamata ke ‘osi ‘emau nāunaú mo e me’akai pea faingata’a e ngaahi tūkunga. Na’e toe hiki ‘e Lusi Meki Sāmita ‘ene na’ina’i ki he Kāingalotú ‘o pehē: “Oku mou tala ‘oku mou falala ki he ‘Otuá, ka ‘oku anga fēfē ho’omou hanu mo lāungá! ‘Oku mou ta’emahino ange kimoutolu ia ‘i he fānau ‘a ‘Isilelí; he ko ‘eni ‘oku faka’amua ‘e hoku ngaahi tokouá honau ngaahi sea sēlué pea ko kimoutolu hou-‘eiki tangatá ne u pehē te mou to’a mo ivi lahí, kuo nau tala te nau mate he fiekaia ‘oku te’eki ai ke nau a’u ki he ngata’anga ‘enua folau. Ko e hā hono ‘uhingá? Kuo masiva nai hamou nī’ihi? . . . Ko fē ho’omou tuí? Ko fē ho’omou falala ki he ‘Otuá? ‘Oku ‘ikai ke mou ‘ilo’i nai na’á Ne ngaohi e me’a kotoa pē, pea ‘okú Ne pule’i e ngaahi ngāue ‘o Hono to’ukupú? Tau pehē ‘oku totonu ke hiki hake ‘e he Kāingalotu kotoa pē heni honau lotó ‘i he lotu ki he ‘Otuá, ke ne lava ‘o fakaava e halá ma’atautolu, ‘ikai ‘e faingofua kiate Ia ke ne paki’i e ‘aisí he momeniti ko iá ka tau lava ‘o folau!”

Ko ia, mou vakai mai ki he tui mālohi ‘a Fa’ē Sāmitá—‘ene fili ke falala ki he ‘Eikí peá ne kole ki he kāingalotú ke ‘oua te nau falala ki honau poto ‘onautolú:

“Ko ‘eni, ‘e kāinga, kapau te mou ‘ohake homou lotó ki he langí, ke veteki e ‘aisí, pea tau ‘atá ke hoko atu, hangē ‘oku mo’ui ‘a e ‘Eikí, kuo pau ke hoko ia.” Ne ongona ha longoa’a he mōmeniti pē ko iá, ‘o hangē ha pā ha maná. Ne kaila e ‘eikivaká, ‘Tangata kotoa pē ki hono tu’unga.’ Na’e mavaeua e ‘aisí ‘o fe’unga mālie pe ke hū ai e vaká pea fāsí’i fau e halangá na’e mapaki ai e ‘ū kane ‘o e misini vaí, pea fakataha ia mo e kaikaila ‘a e ‘eikivaká ‘o tu’utu’uní, tali longoa’a mai e kau kauvaká, pakihikihi ‘a e ‘aisí, pea mo e kaila puputu’u e kau mamatá, ‘o hoko ia ko ha me’a fakalilifu mo’oni. Ne mau mavahe sí’i mai pē mei he hū’angá kuo toe fa’ūtaha mai ‘a e konga ‘aisí, pea ne lí’aki e kau tangata Kolesivilí ‘i Pafalō, ‘o ‘ikai ke nau lava ‘o muimui mai ‘iate kimautolu.

*Hili hono fakalotolahi'i
'e Lusi Meki Sāmita hono
kāinga ne nau tukuvakaá
ke tuku 'enau lāungá kae
'ohake ki he langí e ngaahi
holi honau lotó, na'á ne
pehē leva, "Na'e mavaeua
e 'aisí 'o fē'unga tonu pē
ke hū ai e vaká ki tu'a."
I he fakalaka atu pē vaka
'o e Kāingalotú, na'e toe
mapuni pē 'a e 'aisí ia.*

“I he’emau mavahe mai mei he uafú, na’e kaila ha taha ‘o e kau mamatá ‘o pehē, ‘Ko e kau “Māmongá” ‘ena kuo nau folau! ‘E ngoto ‘a e vaká ‘i he vaí ‘o loloto ‘aki ha ‘inisi ‘e hiva pea mou faka’ilonga ‘i ‘eni, ‘e ngoto—‘oku ou tala fakapapau atu.’ Ko hono mo’óni ne nau tui pau pē ‘e hoko ia ko ia ne nau ō ki he ‘ōfisi [faiongoongó] ‘o pulusi ai kuo mau ngoto, pea ko e taimi ne mau tū’uta ai ‘i Feapōtí, ne mau lau e nusipepá ki he ongoongo ‘o ‘emau maté.”³

“Oua Na’á ke Fa’aki ki Ho Poto ‘O’ou”

“Pea ‘i he me’a kotoa pē ‘okú ke ma’ú, ke ke ma’u mo e [mahinó],” pe ko hono fakalea ‘e tahá, “Falala ki [he ‘Eikí] ‘aki ho lotó kotoa; pea ‘oua na’á ke fa’aki ki ho poto ‘o’ou” (Lea Fakatātā 3:5).

Kuó u vakai tonu ki he loto mamahi pea mo e faingata’ia fakatātutaha e ni’ihi ko ia ‘oku nau tokanga ke “ma’u” e ngaahi me’a fakamāmani kae ‘ikai ko e “mahino” ‘a e ‘Eikí. Ngalingali ko e ni’ihi ko ia ‘oku nau falala ki honau poto ‘onauló pe fakafalala ki he tangatá, ‘oku meimei ke lahilahi ange ‘enua tokanga pe ‘āvea ‘i he koloa fakae-māmani, ongoongoá, mafaí mo e sio tu’ungá. Ka ‘i hono pukepuke ko ia ‘o e me’a ‘oku “ma’ú” ke fenāpasi mo e fakahinohino fakafolofola ko ia kau ki he “mahinó,” te ne ta’ota’ofi ‘e ia ho u’a fakatu’asinó. Te ne ‘ai ke ke taau mo ho’o ngaahi ngāue ko ha mēmipa mahu’inga ‘o e sosaietí pea mo e pule’anga ‘o e ‘Eikí.

‘I he’eku hoko ko ha taha ako kei talavou ne u fonu he ngaahi fakatu’amelié, ‘oku ou manatu ‘i ‘eku fakafanongo ki ha faiake ne faka’apa’apa ‘i mo ‘iloa he’ene fokotu’u mai ke mau mapule ‘i lelei ‘emau ngaahi faka’amú ‘aki ‘emau muimui ki he fakahokohoko totonu ko e “ako, ngāue ‘i pea tokoni.” Na’e ako ‘i mai ‘e Palesitani Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ha sippinga te ne tataki kitautolu ke tau falala ai ki he ‘Eikí pea mo fakafalala kiate Ia kae ‘ikai ko hotau potó. Na’á ne pehē: “Ko e toko taha kotoa pē ‘o kitautolu ‘oku konga ‘e fā hotau fatongiá. ‘Uluakí, ‘oku ‘i ai hotau fatongia ki hotau ngaahi fāmilí. Uá, ‘oku ‘i ai hotau fatongia ki he’etau pule ngāue. Tolú, ‘oku ‘i ai hotau fatongia ki he ngāue ‘a e ‘Eikí. Faá, ‘oku ‘i ai hotau fatongia kiate kitautolu pē.

Kuo pau ke napangapangamaliē. Na’e fokotu’u mai ‘e Palesitani Hingikeli kuo pau ke tau fakakakato hotau fatongia konga ‘e fā ko ‘ení ‘o fakafou ‘i he lotu fakafāmilí, efiāfi fakafāmilí ‘i ‘apí, ako fakafāmilí ‘o e folofolá, faitotonú

mo e mateaki ‘i hotau pule ngāue, fakahoko hotau ngaahi fatongia faka-Siasí, ako fakatātutaha ‘o e folofolá, mālōlō, fiefia pea mo fakamālohisino.⁴

Na’e pehē ‘e he filōsefa mo e punake ‘Amelika ko ia ko Lolo Uolotō ‘Emasoni ‘o pehē, “Koe taimí ni, hangē ko e ngaahi taimi kehē, ko ha taimi lelei ia, kapau ‘oku tau ‘ilo e me’a ke fai ‘akí.”⁵

Me’amālie, he ‘ikai teitei fiu feinga e Kāingalotu ‘o e Siasí ke nau ‘ilo e me’a ke faí. ‘I ho’o ‘ilo ko ia ‘oku ‘i ai ha Tamai Hēvani ‘ofá kae pehē ki he palani lahi ‘o e fiefiá, ‘oku loloto leva ho’o fohe’ulí ‘i he vaí. Sai, tukutuku hifo leva ho’o me’a ‘a’aló ke loloto ‘i he vaí pea ke ‘alofaki ke mālohi.

‘I ha lea konifelenisi lahi na’e fai ‘e Palesitani Monisoni, na’á ne lau ai mei he tohi ‘a Lea Fakatātā ‘o pehē: “Falala ki [he ‘Eikí] ‘aki ho lotó kotoa pea ‘oua na’á ke fa’aki ki ho poto ‘o’ou. Ke ke fakaongoongo kiate ia ‘i ho hala kotoa pē, pea ‘e fakatonutonu ‘e ia ho ngaahi ‘alungá.” Peá ne pehē mai leva, “Ko e talanoa ia ‘o ‘eku mo’uí.”⁶ Ko ha mo’ui ma’ongo’onga mo’oni ia ke tau muimui ki ai.

‘Oku ou nofo ‘o fakatetu’a kiate kimoutolu takitaha, ‘o hangē ko e Tamai mo e ‘Aló. ‘Oku ou toe faka’osi ‘aki pē me’a ne u kamata ‘akí—‘a e na’ina ‘i ‘oku ma’u ‘i he Lea Fakatātā: “Pea ‘i he me’a kotoa pē ‘okú ke ma’ú, ke ke ma’u mo e [mahinó].”

Ma’u ‘a e mahino mo’óni. ‘E hoko mai e mahino mo’óni ‘i ho’o fakatokanga ‘i ko ia ‘a e fengāue ‘aki fakataha ‘a e akó mo e lotú, ‘i ho’o paotoloaki ha tukupā ke ke tokoni lolotonga ho’o ako mo ngāue, pea ‘i he ‘ikai ke ke fa’aki ki ho poto ‘o’ou ka ke falala mo fakafalala ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha’anga lotu ne tefito ‘aki e “Lean Not unto Thine Own Understanding,” ne fai ‘i he ‘Univēsití Pilikihami ‘Iongi ‘i he ‘aho 14 ‘o Sānuāli 2015. Ke ma’u e kakato ‘o e leá ‘i he lea faka-Pilitāniá, ‘alu ki he speeches.byu.edu.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Robert D. Hales, “Making Righteous Choices at the Crossroads of Life,” *Ensign*, Nov. 1988, 10; tñaki atu e fakamamafá.
2. Ki ha sippinga, vakai ki he Thomas S. Monson, “Me’a Tukú,” *Liahona*, Me 2010, 112.
3. Lucy Mack Smith, *History of Joseph Smith by His Mother, Lucy Mack Smith* (1979), vakai, 195–99, 202–205; toki fakamamafa ‘i.
4. Vakai, Gordon B. Hinckley, “Ko e Fiefia ‘i he Faingamālie ke Ngāue,” *Fakataha Ako Fakatakimu ‘a Fakaemāmani Lahí*, Sune 21, 2003, 24–27.
5. Ralph Waldo Emerson, ‘i he “The American Scholar,” ko ha lea na’e fai ‘i he ‘aho 31 ‘o ‘Aokosí 1837, ‘i he University of Cambridge.
6. Thomas S. Monson, “A Word at Closing,” 112; na’á ne lau ‘a e Lea Fakatātā 3:5–6.

KO E FAKA'APA'APA'I E HOU'EIKI FAFINÉ— TATAU AI PĒ PE KO E HĀ HONAU TA'Ú

Ne uiui'i au ke u faiako he Lakanga Taula'eki Faka-Ēloné 'i hoku koló, pea 'aho Sāpate 'e taha ko 'emau tefitó ko e faka'apa'apa'i e tu'unga fakaefefiné. Lolotonga e lēsoní ne nau alea'i ai 'oku totonu ke te faka'apa'apa ki he fefine kotoa pē, mei he pēpē ki he kakai lalahi, 'o hangē ko ia 'oku hā he tohi lēsoni 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.

Na'e pehē 'e Kepaleli (liliu e hingoā), ko ha taha ia 'o e kau talavou he kalasí, 'oku tui ia ko e fefiné 'a e kakai fefine pē ko ē 'oku lahi tatau mo 'ene fa'éé pea 'ilonga ha fefine ia 'oku si'i hifo ai 'oku totonu ke nau faka'apa'apa ange kinautolu ki ai he ko ia 'oku tangatá. Na'e 'ikai tui ha taha ia he kalasí ki ai pea na'e faingata'a ke ne tali.

Ne hoko atu 'emau alea'i e ngaahi founa ke fakahaa'i 'aki 'ete faka'apa'apa ki he kakai fefiné, pea ne u talaange ko ha founa 'e taha ko 'ete tu'u kae tangutu ha fefine 'i hoto seá he pasí pe vēní, neongo kapau te u tu'u 'i ha miniti 'e 30–40 kimu'a pea

toki a'u ki he feitu'u 'oku ou 'alu ki aí. Ne u talaange 'oku totonu ke tu'u e kakai tangatá kae tangutu e kakai fefiné. Na'e 'ikai fiamalie 'a Kepaleli 'i he lēsoní.

Hili ha 'aho 'e ua mei ai, ne u heka ai 'i ha veeni he sea mu'á. Na'e fonu kotoa e seá ka na'e heka hake ha tangata mo hano 'ofefine peá na lue ki he kongá kimui 'o e me'alelé. Ne 'ikai fuoloa kuo heka hake ha fefine toulekeleka ki he vēní, pea ne u tu'u hake kae tangutu ia hoku seá.

Na'e tāta'a'i mai hoku umá 'e ha tangata peá ne tuhu ki he kongá kimui 'o e vēní, mo ne talamai na'e talaange 'e ha talavou ke u sio ange. Ne u lue atu ke vakai pe ko hai e talavou ni. Na'e malimali e taha kotoa ne ofi atu aí, he na'e si'i 'oange 'e he talavou hono seá ke tangutu ai 'a e tangatá mo hono 'ofefine ta'u fá ne na heka hake kimu'á. Ko Kepaleli ia, ko e talavou 'i he'eku kalasi lakanga fakataula'eiki, na'e ta'efiemālie ki he tefito ko e faka'apa'apa'i e hou'eiki fafiné.

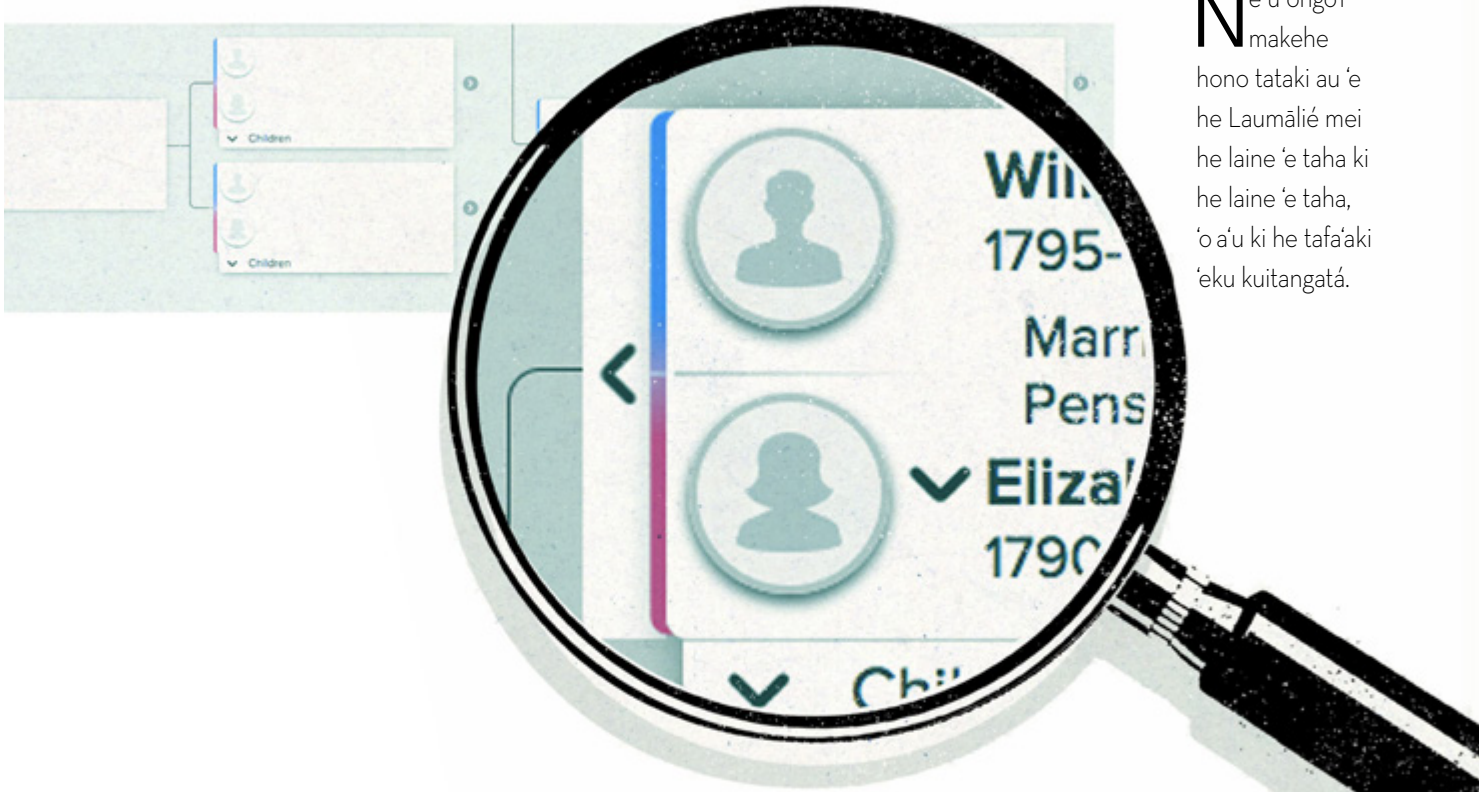
Na'á ne pehē mai kiate au, "Na'á ku siofi koe pe te ke tu'u kae tangutu e fefine na'e heka hake ki he vēní. Na'e ongo kiate au 'eku vakai atu na'á ke fai iá pea ne u manatu'i 'etau lēsoni he Sāpaté, ko ia ne u tu'u ki 'olunga kae tangutu e ki'i ta'ahiné mo 'ene tamaí."

Ne u fiefia lahi mo'oni he'eku sio 'oku mo'ui'aki 'e he'etau kau talavou 'a e me'a 'oku ako'i ange 'i he Siasí. Na'á ne fa'a pehē ko e faka'apa'apa 'oku toki fai pē ia ki he kakai fefine matu'otu'a angé, kae hili 'emau lēsoni he Sāpaté, na'á ne fili ke ne faka'apa'apa'i ha ki'i ta'ahine ta'u fá.

Ne u fiefia foki he na'á ku fili ke u mo'ui'aki e me'a ne u ako'i, peá u tokoni ke ne ako ke fakahaa'i ha faka'apa'apa ki he kakai fefine 'o e to'u kotoa pē. Ne u fifili pe ko e hā e ongo na'á ne mei ma'u kapau na'e 'ikai ke u tu'u kae tangutu e fefine ne heka hake ki he vēní. Ne u manatu ai ki ha potu folofola, "Oku mou monū'ia 'i ho'o-mou 'ilo 'a e ngaahi me'á ni, 'o kapau te mou fai ki ai" (Sione 13:17). ■
Owie Osaretin Friday, Edo, Nigeria

Ne heka hake ha fefine toulekeleka ki he vēní, pea ne u tu'u kae tangutu ia hoku seá.

Ne u ongo'i makehe hono tataki au 'e he Laumalié mei he laine 'e taha ki he laine 'e taha, 'o a'u ki he tafa'aki 'eku kuitangata.

KO HAI 'OKU MATEUTEU?

I he 'aho Sāpate 'e taha hili e fakataha'anga faka'osi 'o e konifelenisi lahi, ne u ma'u ha ue'i makehe ke u hū ki he'eku 'akauni FamilySearch 'o fai 'eku hisitōlia fakafāmilī. Ne u fakatoupikoi ke ngāue ki he'eku hisitōlia fakafāmilī he kuo te'eki ai pē ola lelei 'eku ngaahi feinga kehé. Na'e longomo'ui 'aupito hoku fāmilī hono fai 'a e hisitōlia fakafāmilī, pea ne u fakakaukau mahalo pē 'oku 'ikai ha toe me'a ia ke fai.

Ne u tangutu 'o mapuhoi loto'ita he'eku sio atu ki he ngata'anga 'o e fekumī kuo laui ta'u 'eku ngāue ki aī, mo u 'amanaki pē 'e 'i ai ha 'aho te u toe ma'u ai ha fakamatala. Ne kamata leva 'eku ngaahi fekumi angamaheni 'i he ngaahi tohi kakaī, lekooti malī mo e fā'ele'i pea hili ha houa 'e taha ne 'ikai pē ha 'utu-'e-hakea. Na'e ue'i leva au 'e he Laumalie tatau ko ia kuō ne

fanafana mai he faka'osinga kotoa 'o e uiké lolotonga e konifelenisi lahi, ke u 'alu 'o lotu mo kumia pe ko hai kuo mateuteu ke fakahoko ange e ngāue kiate kinautolū.

Hili 'eku lotū, ne u toe foki ki hoku hingoā pē 'o kamata ke u fakatotolo mai he laine ko iā. Ne u ongo'i makehe hono tataki au 'e he Laumalié mei he laine 'e taha ki he laine 'e taha, 'o a'u ki he tafa'aki 'eku kuitangata. 'I he houa 'e taha ne hokó, na'e nofo'ia 'e he Laumalié 'a e lokí, pea ne u ma'u ha hingoa 'e ono ke 'ave ki he tempalé. 'I he 'osi 'eku kole ke 'ave 'a e ngaahi hingoā ki he tempalé, ne u sio hifo ki he 'ū lekooti ne u ma'u mei ai 'a e fakamatalá. Ne u fakatēlo'imata pea fonu hoku lotó 'i he fiefia—ne ma'u e fakamatalá mei ha ni'ihī 'o e kau fakahokohoko fakamotu'alea ne nau foaki ta'etotongi honau taimí ke

nau fakahū 'a e ngaahi lekooti 'eku ngaahi kuí. 'I he loto hounga'ia mo'oni, ne u fakahokohoko fakamotu'alea ai ha ngaahi hingoa ki ha ni'ihī kehe 'i he houa 'e taha hono hokó.

Na'e fakatupulaki 'eku fakamo'oni he 'aho ko iā 'i he loto fakafeta'i mo'oni 'i ha 'uhinga 'e ua. 'Uluakí, lolotonga 'a e konifelenisi lahi, na'e tataki au 'e he Laumalié ke fai 'eku hisitōlia fakafāmilī pea mo 'ilo'i e ngaahi hingoa ke kumí. Uá, ki he kāingalotu 'o e Siasí he funga 'o e māmaní 'oku nau fakahokohoko fakamotu'alea e ngaahi hingoā, ke lava ha kakai hangē ko aú 'o 'ilo'i mahino mo vave 'emau ngaahi kuí pea fakavave'i ai 'enau ngāue. Na'e mahino pea ongo mo'oni kiate au e fakamo'oni ki he mafola e ngāue 'a e 'Otuá 'i he funga 'o e māmaní. ■

Leisa Wimpee, Nevada, USA

KO HA LOTU 'A HA PULE SIKAUTI

Ko ha pule sikauti au pea ne u taki ha kau talavou 'e toko 20 pea mo ha ongo taki 'e toko ua, 'i ha 'ekitiviti 'o mau fononga ki he fakatonga 'o 'Tutaá, USA.

'I he'emaui a'u ki he afe ke mau a'u ai ki he feitu'u fai'anga kemí, ne u tu'u 'o vakavakai'i 'a e fu'u toafa 'i mu'a 'iate aú. Kuo tu'o lahi 'eku fai ha fononga peheni, ka na'e 'i ai pē ha fa'ahinga 'uhinga, na'e 'ikai ke u lava ai 'o fakatokanga'i ha me'a ne u sio ki ai. Ne u fakasio ki to'ohema mo to'omata'u, ke u sio ki ha me'a ne u anga ki ai.

Neongo pe ko e hā e lahi e ngaahi

hala ne mau afe aí, na'e ngata kotoa pē 'ū halá ia.

Na'e faka'au ke fakapo'uli. Faifai peá u ki'i tu'u hifo 'o talaange ki he taha kotoa ke nau tu'u ma'u. Ne u to'o mai ha kasa peá u talaange te u lue lalo 'o kumi e halá pea te u toki faka'ilonga ange he'eku ma'u iá.

Ka ko e me'a na'á ku faí ko 'eku tū'ulutui hifo ki lalo 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ki he tu'unga fakamamahi ne mau 'i aí. Ne u lilingi hoku lotó kiate Ia, 'o fakaiki-iki ange 'emaui teuteu na'e faí, 'eku 'ofa 'i he fānau tangatá ni, kae pehē ki he'eku hounga'ia 'i he ongo tamai

ne omi mo kimautolú, pea mo 'eku tui fakapapau te Ne tali vave mai 'eku lotú. Ne u faka'osi 'eku lotú peá u tu'u hake ki 'olunga. Ne u 'amanaki aú te u tu'u hake pē 'o hulu'i atu e kasá ki he fakapo'ulí pea 'asi mai leva 'a e hala totonú.

Ka na'e 'ikai ke hoko ha me'a ia.

Ne u hulu fakalongolongo pē kimu'a ki he mama'o taha 'e a'u ki ai e hulu 'a e kasá.

Kei hala pē.

Ne 'ikai ke u fa'a tui ki ai. Na'á ku 'ilo'i ko 'eku tu'ú hake pē, te u sio ki he halá. Na'á ku 'ilo'i he 'ikai tuku 'e he 'Eikí ke u tuēnoa, tautautefito ki

Ko e me'a na'á ku faí ko 'eku tū'ulutui hifo ki lalo 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní ke tokoni mai ki he tu'unga fakamamahi ne mau 'i aí.

he kakai tokolahi 'oku fakafalala mai kiate aú.

Ne pau ke u fehangahangai mo ha ongo tamai loto hoha'a ne fonu 'ena vėnı́ ha kau talavou loto tailiili ne nau fehu'i kotoa mai, "Kuo tau mei a'u?"

Ne u kole fakamolemole mo fakapapau'i ange ko e tu'o 20 'eni 'eku ha'u heni pea ne u 'ilo'i 'oku 'i heni e halá. Ka 'oku 'ikai ke u lava 'o sio ki ai.

Faifai pea mau pehē ke mau ō ki kolo 'o mohe ai 'i ha ongo loki he mōtelé. Te mau toki kamata fakalelei he pongipongi Tokonakı́.

Koe'uhı́ na'e 'ikai ke mau lava 'o tafu ha fanga ki'i afi ke 'ai ai 'emau me'atokoni efiafi ne mau omi mo iá, ko ia ne mau ō ki he fale pisa he muikoló.

Na'e ifo e pisá pea fiefia e kau talavou, ka ne u kei ongo'i tautea pē koe'uhı́ ko e tohi mo'ua 'o e mōtelé mo e me'atokoni efiafi.

I he'emau kaı́, ne u fifili pe ko e hā nai na'e 'ikai tali mai ai 'e he Tamai Hėvanı́ 'eku lotú, fakafokifā pē kuo mau fanongo ki ha ha'ulu le'olahi.

Ne u tu'u hake 'o fakaava e mata-paá 'o e fale pisá, peá u vakai atu ki he 'uha lōvai lahi mo'oni kuó u mamata ai. Na'e fatulisi 'a e tafa'aki tokelau-hihifó—i he feitu'u tonu pē ko ia ne u lotu ai kimu'a ange ke ma'u ha talı́. I he momeniti ko iá, na'e nofo'ia au 'e he Laumalié pea u 'ilo'i kuo tali mai 'e he 'Eikı́ 'eku lotú!

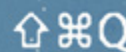
I he pongipongi hokó, kuo tafitonga e langı́ pea mau foki leva ki he fanga ki'i hala ko ia ne mau 'i aı́, peá u hangatonu atu pē ki he fo'i afe ne mau 'i ai he pō kimu'á. 'Oku ou 'ilo'i he taimı́ ni e founa 'oku fa'a tali 'ikai mai ai ki he'etau ngaahi lotú, ka 'oku tali mai ma'u pē kinautolu. ■

Tony Rogerson, Utah, USA

Mohe Toe Kamata Tāmate'i

Hū Kitu'a mei he Polokalamá

Ne u toe ma'u ha taimi lahi—ko ha taimi ke u tokanga'i mo va'inga ai mo 'eku fānaú, 'o laukonga pea mo ako foki.

KO HONO FAKATONUTONU E ME'A 'OKU OU FAKAMU'OMU'Á

Hili ha ki'i taimi nounou mei hono kamata'i 'emau tohinoa fakafāmiili he 'initanetí (blog), ne u toki fakatokanga'i hake ko hoku ki'i taimi 'ataá 'oku faka'aonga'i ia ki hono fakahū ki ai e fakamatalá mo e fakakaukau'i e founa ke toe mohu founa mo manakoa aı́. 'Oku ou fakamoleki foki ha taimi lahi 'i hono lau e blogs 'a e kakai kehé.

Ne 'ikai lava ha ngaahi uike lahi, kuo to'o kotoa 'e he me'á ni ia hoku taimi ako folofolá mo e taimi lautohı́. Na'e 'ikai ke u lava 'o tukutaha 'eku tokangá ki he'eku akó, na'e 'ikai ke u toe fie lautohi pea ne u ongo'i e mavahe e Laumalié mei he'eku mo'uí. Ne si'i 'eku kātaki'i 'eku fānaú pea ko e taimi na'e totonu ke u faka'aonga'i ke feohi mo kinautolú, na'e fakamoleki ia he komipiutá.

Na'e 'ikai ke pehē ia ne ta'efe'unga 'a e tohinoa he 'initanetí; he ko e founa lelei foki ia ke fe'iloaki ai mo e fāmiilı́ mo e kaungāme'á. Ka ne u ongo'i hangē na'e hiki 'eku tokangá mei he me'a ne ma'u mei ai hoku mālohi fakalaumalié, pea ne u 'ilo'i na'e fie ma'u ke u liliu.

Ne u kamata 'aki 'eku pehē kiate au na'e 'ikai fie ma'u ia ke u tohi he

'initanetí he 'aho kotoa pē pea na'e 'ikai fie ma'u ia ke u vakai'i ma'u pē me'a 'oku tohi 'e he kakai he 'aho kotoa. Ne u fakapapau'i te u lava 'o fakamoleki hoku taimi 'ataá 'i he komipiutá kae toki fai pē ia he 'osi 'eku lau folofolá mo e laukonga kehé. I he taimi ne 'osi ai hono fai e ngaahi me'a mahu'ingá, na'e 'ikai leva toe 'i ai ha taimi lahi ia ki he tohi he 'initanetí, ka na'e sai pē ia. Ne u toe ma'u ha taimi lahi—ko ha taimi ke u tokanga'i mo va'inga ai mo 'eku fānaú, laukonga pea mo ako foki.

Hili pē ha ngaahi 'aho si'i hono liliu e ngaahi me'a ke u fakamu'omu'á, ne u fakatokanga'i ne u toe ongo'i lahi ange 'a e Laumalié he'eku mo'uí.

'Oku ou 'ilo'i 'i he'eku fakamu'omu'a ko ia e me'a 'e lelei fakalaumalié kiate aú, te u ongo'i lahi ange mo faka'aho ai e Laumalié. 'Oku ou 'ilo'i ko hono tuku ko ia ha taimi ke ako e folofolá, lau e ngaahi makasini 'a e Siası́ mo e ngaahi tohi lelei kehé, pea mo fakakaukau ki he me'a 'oku mahu'inga ta'engatá, te u hoko ai ko ha uaifi mo ha fa'e lelei ange, pea mo ha mēmipa lelei ange 'i he Siası́ 'o e 'Eikı́. ■

Jinny Davis, Texas, USA

Fai 'e 'Eletā
C. Scott Grow
'O e Kau Fitungofulú

NGAAHI TEFITO 'I MO'ONI FAKAEPALŌFITA 'O E **FAIVELENGÁ**

‘he ta’u ‘e 20 tupu kuohilí, ne kakato ai ‘eku hoko ko ha palesitene fakamisiona ‘i ‘Amelika Tongá. Kuó u mātā mo hoku uafi ko Loná ha ikuna kāfakafa pea mo ha me’a fakamamahi mo’oni ‘i he mo’ui ‘etau kau faifekau lolotonga e ngaahi ta’u ‘e 20 ko iá.

‘Oku sila fiefia ha kongá lahi ‘etau kau faifekau ‘i he tempalé, ‘ohake ha fānau anga mā’oni’oni pea ‘oatu kinautolu ke ō ‘o ngāue fakafaifekau, pea mo ngāue faivelenga ‘i ha ngaahi uiui’i he ngaahi houalotú mo e lakanga fakataula’eikí ‘i he Siasí. Ka ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku māmālohi pea ni’ihi kuo mali pea vete mali pea ni’ihi kuo tu’usi mei he Siasí.

Ko e hā nai e me’a na’á ne fakatupu e liliu he mo’ui ‘etau kau faifekau mālōlō? Ko e hā nai ha me’a kehe na’a nau mei fai ke faka’ehi’ehi ai mei he fakamamahi fakatāutaha ko ‘eni? Fēfē koe? Te ke ‘i fē he ta’u ‘e 20 ka hokó? Ko e hā ha ngaahi fili mo e tukupā ‘oku fie ma’u ke ke fai he taimí ni pea mo e kaha’ú ke tokoni atu ke ke kei faivelenga ai peé?

‘Oku ou fokotu’u atu ha ngaahi tefito’i mo’oni ‘e 10 ke tokoni atu.

1 HOKOHOKO ATU HONO TANUMAKI HO’O FAKAMO’ONÍ

‘Oku hanga ‘e he ngāue fakafaifekau ‘oku fonu he ngaahi a’usia fakalaumālié, ‘o fokotu’u ha fakava’e ‘o e tuí te ne lava ke faitāpuekina koe he toenga ho’o mo’uí. ‘E toki lava pē ke holofa e fakava’e ko iá ‘i hano li’aki pe ko e faiangahala.

Ne u toki ‘initaviu kimuí ni ha tamasi’i ne ‘osi ngāue fakafaifekau ka ‘oku māmālohi peá ne pehē kuo mole ‘ene tuí. Na’á ku fehu’i ange pe ‘oku ne lotu mo ako ‘a e Tohi ‘a Molomoná, ‘o hangē

**Ko e hā ha ngaahi
fili pe tukupā ‘oku
fie ma’u ke ke fai he
taimí ni pea mo e
kaha’ú ke tokoni atu
ke ke kei faivelenga
ai peé?**

ko ia na’á ne fai he’ene kei hoko ko ha faifekau. Na’á ne pehē ‘ikai he kuo mole ‘ene tui kia Siosefa Sāmitá.

Ne u ma’u ha ue’i ke u fehu’i ange: “Okú ke faka’aonga’i e ponokālafí?” Na’á ne tali mai ‘io. Na’á ku talaange, ta ‘oku ‘ikai ha ofo he mole ‘ene fakamo’oni.

Ne u fakamatala’i ange ko e fakamo’oni ‘oku ‘ikai lahi ange pe si’i ange ‘i hono fakamo’oni’i mai ‘e he Laumālie Mā’oni’oni ki hotau laumālié ‘a hono mo’oni ‘o e ongoongo-lelé pea mo e Siasí kuo toe fakafoki maí. ‘I he taimi ‘oku ‘ikai ke tau lotu ai mo ako e folofolá, ‘oku vaivai leva e ivi tāki-ekina ‘o e Laumālié ‘i he’etau mo’uí pea tō lalo leva ai hotau tu’unga malava ke matu’uaki e ‘ahi’ahí. ‘I he taimi ‘oku tau faiangahala mo ta’ema’a aí, ‘oku mole faka’aufuli leva meiate kitautolu e takaua ‘a e Laumālie Mā’oni’oni. Kapau he ‘ikai hokohoko atu ‘etau ma’u e fakamo’oni ‘a e Laumālié, ‘e faingofua leva ke tau fakakaukau ‘oku ‘ikai ha’atau fakamo’oni, pea mahalo na’e ‘ikai pē ha’atau fakamo’oni ia ‘atautolu.

‘Oku fie ma’u ke hokohoko atu hono tanumaki ‘etau fakamo’oni. ‘Oku fai e tanumaki ko iá ‘e he lotu liló, ako faka’aho ‘o e folofolá—tautautefito ki he Tohi ‘a Molomoná—pea mo e tokoni ‘i he Siasí he toenga ho’o mo’uí.

2 MUIMUI KI HE NA'INA'I 'A E KAU PALŌFITA MO E KAU 'APOSETOLO MO'UÍ

Te u toe fakamanatu mo kimoutolu ha na'ina'i fakaepalōfita 'e lava ke tokoni atu ke ke ma'u ai ha nofomali fiefiá, ha fāmili faivelenga pea mo ha mo'ui lavame'á. 'Oku ou fie vakai ki he "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani." Te u vahevahe atu ha ngaahi konga mahu'inga 'o e fanongonongo ko iá, na'e tuku mai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 1995. 'Oku tau poupu'i e Kau Takí ni ko ha kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā. 'Oku nau lea 'o fakafofonga 'i 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú 'i he māmani.

'I he 'aho na'e fokotu'u ai 'a e Siasí, na'e folofola 'a e 'Otuá 'o fekau'aki mo 'Ene palōfitá 'o pehē "Ke mou tali 'ene leá, 'o hangē ko e lea ia mei hoku ngutu 'o'okú, 'i he kātaki mo e tui kotoa pē." Pea toki tala'ofa mai leva 'e he 'Eiki ngaahi tāpuaki fakatu'asino mo ta'engata he taimi te tau muimui ai ki he na'ina'i 'a e kau palōfitá, "Koe'uhi 'i ho'omou fai 'a e ngaahi me'á ni 'e 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o helí; 'io, pea 'e fakamovetevete atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí ki mu'a 'iate kimoutolu, pea pule

ke ngalulululu 'a e ngaahi langí koe'uhi ko ho'omou leleí, pea mo e lāngilangi 'o hono huafá" (TF 21:5–6).

Ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ia he ngaahi taimi faingata'a ko 'ení.

3 SILA 'I HE TEMPALÉ PEA TAUHI HO'O NGAAHI FUAKAVÁ

Kuo fakamahino'i mai 'e he kau pālofita mo e kau 'apostolo 'o e 'aho ní, "ko e malí 'i ha vā 'o ha tangata mo ha fefine na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá pea ko e fāmili ko e uho ia 'o e palani 'a e Fakamo'uí ki he iku'anga ta'engata 'o 'Ene fānaú." 'Oku nau toe tākaki mai: "Oku fakangofua 'i ai 'e he palani fakalangi 'o e fiefiá 'a e feohi fakafāmili ke tolunga atu 'o 'oua na'a ngata pē 'i he fa'itoká. 'Oku faka'atā foki 'e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu 'i he ngaahi tempale toputapú ki he toko taha kotoa pē ke ne foki ki he 'ao 'o e 'Otuá pea mo e ngaahi fāmili ke fakataha 'i 'o ta'engata."¹

Ko e fili mahu'inga taha te ke fai 'i he mo'ui "ko ho'o mali mo e tokotaha totonú 'i he feitu'u totonu, 'i he mafai totonú"² pea tauhi leva ho'o ngaahi fuakava 'o e tempalé. 'Oku 'ikai ha hakeaki 'i ta'e kau ai ha sila he tempalé.

Ke taau mo e hakeaki'i, kuo pau ke fakahoko 'e he ongo me'a malí 'a e "fuakava fo'ou mo ta'engata pea [kuo pau ke] fakama'u ia kiate kinua 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e tala'ofá, 'e ia 'a ia kuo paní"—ko e palōfitá. Kapau te tau tauhi 'etau ngaahi fuakava 'i he tempalé, te tau "ma'u 'a e ngaahi taloni, ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi, ngaahi pule, ko e ngaahi mā'olunga mo e ngaahi loloto kotoa pē . . . mo e nāunau 'i he ngaahi me'a kotoa pē, . . . 'a ia ko e nāunau ko ha kakato ia pea ko ha hokohoko atu ai pē ia 'o e ngaahi hakó 'o ta'engata pea ta'engata" (T&F 132:19; vakai foki ki he veesi 7).

'Oku 'i he sila he tempalé ha tāpuaki 'o e ngaahi tāpuaki ta'engata 'i he mo'ui ka hokó pea tupulaki mo e malava

ke a'usia ha nofo mali fiefia 'i he mo'ui ko 'enī. 'I ho'o hoko ko ha foha pe 'ofefine kuo fakatapai 'o e 'Otuá, kuó ke fuakava ai ke ha'u ki he māmaní 'i he kuonga ko 'enī ke langa hake 'a e pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku kau 'i he langa pule'anga ko iá 'a ho'o mali 'i he tempalé.

4 FENGĀUE'AKI FAKATAHA MO E 'OTUÁ 'I HONO 'OMI 'ENE FĀNAU FAKALAUMĀLIÉ KI HE MĀMANÍ

'Oku pehē 'e he fanongonongo ki he fāmili: "Oku fekau'aki 'a e fuofua fekau na'e tuku 'e he 'Otuá kia 'Ātama mo 'Ivī pea mo e me'a te na malava 'i hona tu'unga fakaemātu'á, ko e husepāniti mo e uaifī. 'Oku mau fakahā ai heni 'oku kei tu'u ma'u pē 'a e fekau ko ia 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú ke nau fanafanau mo fakatokolahi 'a māmaní."

'Oku iiki ange ngaahi fāmili he 'ahó ni 'i hono fakahoa atu ki he to'u tangata kuohilí—kau ai e ngaahi fāmili Siasí. Te tau lava 'o kumi 'uhinga ma'u pē ke fakatonuhia 'i 'aki 'etau fakatoloi pe fakasi'isi 'i 'a e tokolahi 'o 'etau fānaú. Hangē ko 'enī, "Oku fie ma'u ke ma 'uluaki 'osi mei he akó" pe "Oku fie ma'u ke ma ma'u ha ngāue lelei ange ke ma'u ha pa'anga lahi ange" pe "Ko e hā ka to'o atu ai 'ema fiefia he nofo malí kae 'ai ha fānaú?"

Kuo tāpuekina kimoutolu 'aki ha fakamo'oni ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí. 'Oku mou ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ta'engatá ke foaki ki ho'omou fānaú. 'Oua te ke mo'unofoa he fakakaukau kuo pau ke mou ma'u 'a e ngaahi me'a fakatu'asino kotoa pē. Ko e me'a 'ofa ma'ongo'onga taha te ke foaki ki ho'o fānaú, 'a 'enua malava ko ia ke ma'u e ngaahi me'a fakalaumālie kotoa pē 'i he pule'anga 'o e 'Otuá.

'I ho'o talatalaifale ko ia he fa'a lotu mo ho malí 'o fekau'aki mo e ma'u 'o ha fānaú, manatu 'i ko e to'u tupu kimoutolu mo ha tukufakaholo

faka'e'i'eiki. Kātaki 'oua na'a 'ikai ke mo fakakau atu e 'Otuá 'i ho'omo fetalanoa'akí. Vahevahe 'a e totonu ke fā'ele'i maí, ki he ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine fakalaumālie tokolahi kuo mateuteu 'a e 'Otuá ke 'omi ki homo 'apí. He ko hono mo'oní, ko e fānau kotoa 'eni ia 'A'ana, kimu'a pea toki 'amoua iá.

'I he tui ki he 'Otuá mo e lea 'Ene palōfita, laka atu leva 'o 'oua toe kumi 'uhinga pe fakatatali kae fa'u leva ho fāmili ta'engatá.

5 'OUA 'E FAKAHŌHŌ'IA 'I HE PONOKĀLAFÍ MO E TŌ'ONGA ANGA'ULI KEHÉ

'Oku hoko atu e fanongonongó 'o pehē, "Oku ma'u 'e he fānaú ha totonu ke fanau 'i kinautolu 'i he ngaahi ha 'i 'o e nofo malí, pea ke ohi hake kinautolu 'e ha tamai mo ha fa'ē 'okú na tauhi e ngaahi fuakava 'o e nofo malí 'i he faitōnunga kakato."

'Oku 'uhinga 'a e faitōnunga kakató ki he anganofa fakaesino mo fakaeloto ki ho malí. Ko e ponokalafí mo e feohi he 'initaneti, ko ha ongo sipinga ia 'o e ta'eanganofa fakaelotó. 'I he taimi 'oku lotolotoi ai ha mali 'i he ponokalafí, 'okú ne maumau 'i ai e falala toputapu 'oku fūfūnaki taha hono natulá. 'Oku ongo 'i lavaki 'i leva 'a e hoa tonuhia. 'Oku hōloa leva 'a e loto falalá mo e ongo 'i fefalala'akí 'i he nofo-malí. 'Oku utu leva 'a e tono malí mei he tenga na'e tō 'i he ponokalafí.

'Oku ou vahevahe atu ha ngaahi ongo ne ma'u 'e ha tangata na'e sila 'i he tempalé ka na'e mole hono fāmili koe'uhí ko e ponokalafí pea mo 'ene feohi mo ha fefine he 'initaneti. Na'á ne tohi loto mamahi 'o pehē: "Na'e 'ikai ke u muimui ki he ngaahi lea na'e 'omai 'i hoku tāpuaki fakapēteliaké, 'a ia ne pehē ai he 'ikai ma'u 'e Sētane ha mālohi ki he'eku mo'uí, tukukehe 'a ia te u fakangofuá. Ne lahi 'eku fakangofua iá, pea na'á ne to'o māmālie atu ai mo faka'aonga 'i e mālohi ko iá ke faka'auha 'aki 'eku mo'uí, hoku uaifī mo 'eku fānaú. Na'á ku 'ofa 'iate kinautolu 'aki hoku lotó kotoa, pea 'oku kei ongo 'i pehē pea ma'u ai pē, ka na'e 'ikai ke fe'unga e 'ofa ko iá ke ne ikuna 'i e mālohi ne u foaki loto fiamālie ange kia Sētane he'eku mo'uí ke

ne faka'auha ia. 'Oku hanga 'e he ngaahi akonaki 'i he Siasí 'o 'omi kiate kitautolu ha founga ke tau toe foki ai ki he'etau Tamai Hēvaní ko ha fāmilí kuo sila ki taimi mo 'itāniti kotoa, kapau na'á ku fakafanongo mo muimui ki ai, ka na'e 'ikai ke u fai ia."

He toki me'a fakamamahi mo'oni.

6 AKO'I PEA MO'UI'AKI 'A E ONGOONGOLELÉ 'I HOMOU 'APÍ

'Oku ako'i mai 'e he fanongonongó 'a e ngaahi me'a kuo pau ke tau fai ke tau fiefia ai 'i hotau ngaahi 'apí. "Ko e fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku meimei ke toki a'usia pē ia 'i he taimi kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sísū Kalaisí. 'Oku fa'u mo pukepuke 'a e nofo-mali mo e ngaahi fāmilí 'oku fiefiá, 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tuí, lotú, fakatomalá, fa'a fakamolemolé, faka'apa'apá, 'ofá, manava'ofá, ngāue, pea mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatupulakí."

'I he taimi ne ma kei hoko ai mo hoku uaiíf ko ha ongo me'a mali kei talavou, ne ma toutou feinga ke fokotu'u ha tō'onga mo'ui ta'eue'ia 'o e lau fakafāmilí mo faka'aho e folofolá. Fakafuofua nai ki he ta'u fitu 'ema tamasi'i lahi, ne hoko ia ko ha tō'onga mo'ui faka'aho. Ko e fuofua me'a ia ne mau fai he pongipongí, pea mau hokohoko faivelenga atu mei ai. Ko hono fokotu'u pē 'o e tō'onga mo'ui ko 'iá 'i he toenga 'o e fānaú, ne nau loto vēkeveke leva ke kau mai 'i he'enu lahi fe'ungá pē. Taimi 'e ní'hi ne mau lautohi kimu'a he 6:00 a.m. koe'uhí ko e semineli pongipongí.

'Oku tu'u e ongo me'a mali kei talavou 'i ha tu'unga ke na kamata'i ha tukufakaholo fakafāmilí mā'oni'oni—fai faka'aho e lau folofola fakafāmilí, lotu fakafāmilí mo e teuteu 'i enau fānau ke ngāue fakafaifekau pea mali tempale.

7 FAKA'APA'APA'I E NGAHI FATONGIA 'O E TAMAÍ MO E FA'ÉÉ 'I HONO 'OHAKE 'O E FĀNAÚ

'Oku vahevahe mai foki 'e he fanongonongó ha na'ina'i mahu'inga fekau'aki mo e 'ohake 'o ha fānaú: "Ko e tefito'i fatongia 'o e ngaahi fa'éé ke lehilehi'i hake 'a 'enu fānaú. 'I he ngaahi fatongia toputapú ni, 'oku ha'isia ai 'a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'éé ke nau fetokoni'aki ko ha *kaungā-ngāue tu'unga tatau*."

Taimi 'e ní'hi 'e ongo'i 'e ha taha he ongomātu'á 'oku lelei ange 'ene 'ohake 'a e fānaú mo 'ene fakatonotonu e fānaú. Kuo toutou ako'i mai 'e he kau palōfita 'o e kuonga fakakōsipelí ni 'oku hoko 'a e husepānití mo e uaiíf ko ha kaungā-ngāue tu'unga tatau 'i he nofo-malí, pea ko e tu'u-tu'uni kotoa pē 'oku fai fekau'aki mo e fāmilí 'oku totonu ke fai fakataha mo uouangataha ia.

Ko e hoa-ngāue tu'unga tatau ko e hoa-ngāue tu'unga tatau. Talatalaifale pea mo lotu fakataha. Tuku ke tataki kimoua 'e he Laumālié ke mo 'ilo e founga lelei taha ke 'ohake fakataha 'aki ho'omo fānaú. 'E makatu'unga honau iku'anga ta'engatá mei ho'omo ngaahi filí pe tu'utu'uní.

8 FAKA'AONGA'I E TAU'ATĀINA KE FILI KI HE TOTONÚ KE FILI AI KE MUIMUI KI HE FAKAMO'UÍ

'Oku 'i ho 'aofinimá pē 'a e filí ki he feitu'u te ke 'i ai he ta'u 'e 20 pe senituli 'e 20 ka hokó. 'Okú ke tau'atāina ke filí; ka 'e muiaki mai ha ngaahi ola ta'engata ko e ola ho'o ngaahi filí. Koe'uhí ko e Fakalelei 'a e Fakamo'uí, 'oku huhu'i ai 'a e tangatá "mei he hingá [pea] nau hoko ai 'o tau'atāina 'o ta'engata, 'o nau 'ilo'i 'a e lelei mei he koví; ke *fili mā'anautolu pē* kae 'ikai fakamālohi'i ke ngāue 'i ha fa'ahinga founga, tuku kehe pē 'i hono tautea'i 'e he fonó 'i he fu'u 'aho lahi mo faka'osi ko ia, . . . o fakatatau ki he ngaahi fekau kuo foaki mai 'e he 'Otuá.

"Pea 'oku tau'atāina 'a e tangatá . . . ke filí 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe filí 'a e pōpulá mo e maté, 'i he'enu pōpula mo mo'ulaloa ki he mālohi 'o e tēvoló;

he 'okú ne feinga ke mamahi 'a e tangata kotoa pē 'o hangē pē ko iá" (2 Nifai 2:26-27; tǎnaki atu e fakamamafá).

'Oku fehi'a 'a Sētane 'iate koe he 'okú ne 'ilo ko hai koe mo e me'a 'okú ke fakafofonga'í. 'Okú ne loto ke ke mo'ui mamahi 'o hangē ko iá. 'Oku 'ofeina koe 'e Sisū Kalaisi. Na'á Ne fua ho'o ngaahi angahalá. Na'á Ne foaki 'Ene mo'uí ma'au. 'Okú Ne fakaafe'i koe ke ke muimui 'iate Ia pea fakatomala, kapau 'e fie ma'u. 'I ho'o fili ke muimui ki he Fakamo'uí, te ke ma'u ai ha "fiefia 'i he mo'uí ni mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka ha'ú."³

9 FAKATUPULAKI E TUI KE KĀTAKI KI HE NGATA'ANGÁ

'Oku hoko mai e tuí 'i ho'o ului ki he 'Eikí. Na'e akonaki mai 'a Nifai 'o pehē: "Ko ia, kuo pau ke mou vivili atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma'u 'a e 'amanaki 'oku mālohi haohaoa, mo ha 'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē. Ko ia, kapau te mou vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kǎtaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamaí: Te mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá" (2 Nifai 31:20).

Na'e toki pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahí, "'Oku ngingila tatau pē kaha'ú mo ho'o-mou tuí."⁴ 'Oku kau he tui ko iá 'a e kǎtaki ki he ngata'angá pea mo hono ikuna'i e ngaahi fakatūkia'anga kotoa pē, kau ai 'a e fakatupu loto'itá, lavaki'í pea mo e loto mamahí. 'E hanga 'e ho'o tui ke kǎtaki ki he ngata'angá, 'o fakapapa-u'i mai ho iku'angá, 'a ia ko ho iku'anga ta'engatá.

10 FAKAVAIVAI HO LOTÓ KI HE FINANGALO 'O E 'OTUÁ

'Oku ou lotua kuo faitokonia ho Laumálié 'e he 'Otuá 'aki ha holi ke fai lelei ange pea muimui ki he na'ina'i hotau kau palōfita mo'uí. 'Oku ou fakatauange kuo mou

ongo'i ha holi ke fakamālohia ho'omou tukupā ke a'usia e tu'unga kotoa pē ne tomu'a fakanofu kimoutolu ki ai 'e he 'Otuá.

"Kāinga, he 'ikai koā ke tau fai atu 'i ha ngāue mahu'inga pehē? Laka atu ki mu'a kae 'oua 'e faka-holoholomui. Loto-to'a, . . . pea fai atu, fai atu ki he ikuna! . . . Ko ia, tuku ke tau fai, ko e siasi mo e kakai pea ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ha feilaulau ki he 'Eikí 'i he mā'oni'oni" (T&F 128:22, 24).

Ko e hā nai e feilaulau ko ia te ke lava 'o fai fakafo'ituitui ki he 'Otuá? Ko e me'a'ofa ia he 'ikai te Ne teitei kole kiate koé. Ko e feilaulau ko ia hono fakavaivai'i ho lotó ki Hono finangaló. Ko hono hilifaki ia ho'o tau'atāina ke filí 'i he 'ōlita 'o e feilaulau fakatāutahá.

'I ha taha 'o e *Lectures on Faith*, ne teuteu'i 'e he Kau Taki he kongá kimu'a 'o e kuonga faka-kōsipelí ni, 'oku pehē ai: "'Ilonga ha tui fakalotu 'oku 'ikai ke ne fie ma'u ke feilaulau'i e me'a kotoa pē, he 'ikai 'aupito ke ne teitei ma'u 'e ia ha mālohi fe'unga ke fakatupulaki 'a e tui 'oku fie ma'u ki he mo'uí mo e fakamo'uí."⁵

Ko ho'o tau'atāina ke filí ko e me'a pē ia 'e taha 'oku 'a'au mo'oni'oni pea te ke lava 'o foaki ko ha feilaulau ki he 'Otuá. 'I ho'o loto fiemālie ko ia ke tukulolo ho lotó ki Hono finangaló, te ke hoko ai 'o hangē ko Iá.

'Oku ou faka'osi 'aki 'eku fakamo'oni ki he Fakamo'uí. Te ke faivelenga, fiefia mo lavame'a 'i ho'o a'u ki he tu'unga 'okú ke fakahaa'i ai ho'o tui kia Sisū Kalaisí 'o fakavaivai ho lotó ki he finangalo 'o e 'Otuá, muimui ki he na'ina'i 'Ene kau palōfita pea talangofua ki he ngaahi ue'i 'a e Laumálié. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha lotu ko e, "Where Will You Be in 20 Years?" ne fai 'i he 'Univēsití Pilikihami 'Iongi—'Aitahō he 'aho 15 'o Mē 2012. Ke ma'u kakato 'a e leá ('i he lea faka-Pilitāniá), 'alu ki he web.byui.edu/devotionalsandspeeches.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129; ko e toki tǎnaki atu hono fakamamafa'í.
2. Bruce R. McConkie, "Agency or Inspiration?" *New Era*, Jan. 1975, 38.
3. Gordon B. Hinckley, *Caesar, Circus, or Christ?* Brigham Young University Speeches of the Year (Oct. 26, 1965), 8; see also Russell M. Nelson, "Spiritual Capacity," *Ensign*, Nov. 1997, 16.
4. Palesiteni Thomas S. Monson, "Ke Mou Fiefia," *Liahona*, Mē 2009, 92.
5. *Lectures on Faith* (1985), 69.

KOLE

Sēmisi 1:5-6

“Ka ai hamou taha ‘oku masiva ‘i he potó, ke kole ‘e ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valoki‘i; pea ‘e foaki ia kiate ia.

“Ka ‘e lelei ‘ene kole ‘i he tuí, ‘o taéfakata‘eta‘etui. He ko ia ‘oku fakata‘eta‘etui ‘oku hangē ia ko e peau ‘o e tahi ‘oku fakateka mo felīiaki ‘e he matangí.”

Ko e hā na'e fili ai e kaveinga ko 'ení, pea ko e hā 'ene 'uhinga kiate koé? Ko e vahevahe mai 'e Brother Stephen W. Owen, Palesiteni Lahi 'o e Kau Talavou' pea mo Sister Bonnie L. Oscarson, Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí, 'ena fakakaukauá.

KO E HĀ NE FILI AI E POTU FOLOFOLA KO 'ENÍ?

Sister Oscarson: 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a e pōpoaki te mou fie ma'ú, pea 'oku fakafo e founa 'oku hanga ai 'e he kaveingá ni 'o tali e ngaahi palopalema 'oku hoko he ta'ú, kae pehē ki he'ene kaungatonu ki he ngaahi me'a 'oku hoko 'i ho'omou mo'uí.

'I he'etau talanoa ki he Sēmisi 1:5–6 ke hoko ko ha kaveinga ki he ta'u ní, na'e nofo'ia e loki 'e he Laumālié. Pea ne mau lototaha kotoa 'e hoko ia ko ha potu folofola ma'ongo'onga ma'á e to'u tupú he 'oku lahi hono ngaahi fakafehokotakí. 'Oku fakafehokotaki ia ki he hisitōlia 'o e Siasí—ko e potu folofola ia na'e lau 'e Siosefa Sāmita pea ue'i ai ia ke ne 'alu ki he Vao'akau Tapú 'o lotú. Pea ko e fehokotaki hono uá, 'oku fakamo'oni ia ki he misiona fakalangi 'o Siosefa Sāmitá, ko ha me'a 'oku tau fie ma'u 'i ha taimi 'oku toutou fehu'ia ai 'e he māmaní hono ongoongó pea mo e hisitōlia 'o e Siasí. Ko ha pōpoaki foki ia ki he founa 'oku tau ma'u ai ha fakahā fakafo'itui-tui he'etau mo'uí, ka 'oku fie ma'u ke 'ilo 'e he taha kotoa pē.

Brother Owen: Lahi fau e me'a 'oku hoko 'i ho'omou mo'uí, pea lahi

mo ho'omou ngaahi fehu'í. 'I he mītia fakasōsiale mo e ngaahi polokalama kumi 'oku tau ma'ú, 'oku lahi fau e ngaahi ma'u'anga tokoni te ke ma'u mei ai ha ngaahi tali ki ho'o fehu'í fekau'aki mo e tuí. 'Oku 'asi he potu folofola mahu'ingá ni e founa ma'u fakahā 'a Siosefa Sāmitá, 'a ia ko ha sīpinga te tau ala muimui ki ai.

'E HANGA FĒFĒ 'E HE TO'U TUPÚ 'O 'AI KE FAKATĀUTAHA MO NAU FAKA'AONGA'I E SĒMISI 1:5–6?

Sister Oscarson: 'Oku 'i ai ha pōpoaki ma'ongo'onga he potu folofolá ni. 'Oku pehē ai, "Kole 'i he tuí, 'o ta'e fakata'eta'etui" (Sēmisi 1:6). 'Oku mahu'inga makehe 'eni. 'Oku fie ma'u ke ke kole 'i he tuí, kae 'ikai 'i he loto veiveiua.

Brother Owen: Pea 'oku 'uhinga e kole 'i he tuí ke kole 'i he loto fakamātoato. 'I he ma'u 'e Siosefa Sāmita e tali ki he siasi ke kau ki aí, na'e 'ikai pehē ange ia, "Io, sai ke tau 'ilo, ka . . ." Na'á ne laka atu 'i he loto tui.

Sister Oscarson: Manatu'i ko e lotu mā'oni'oni 'oku 'ikai ko ha kole pē me'a 'oku tau fie ma'ú ka ko hono 'ilo'i ia e finangalo 'o e 'Otuá ma'atautolú.

KO E HĀ HA FALE'I TE MO FAI KI HE TO'U TUPÚ 'O KAU KI HONO FAKA'AONGA'I E LOTÚ HE'ENAU MO'UÍ?

Sister Oscarson: To'onga mo'ui 'aki ia. He 'ikai lava ke ngalo. He

'ikai lava ke ke li'aki ia. 'Oku 'omi ha sīpinga 'e he tokoua 'o Sēletí (vakai, 'Eta 2:14).

Brother Owen: Ko e me'a kehe fa'a ngalo ia ke fai ha lotú, ka 'oku fakamamahi e tafoki mei he 'Eikí 'o ta'e fie lotú. Ko ho'o ongo'i pē 'oku 'ikai totonu ke ke lotú, ko e taimi ia 'oku fu'u fie ma'u ai ke ke lotú. Pea kapau 'oku fai ho'o ngaahi lotú mo lau e folofolá, te ke ongo'i ma'u pē Laumālié. Kapau 'oku 'ikai ke ke fai ia, te ke mama'o ange ai.

Sister Oscarson: Te tau lava 'o fefolofolai hangatonu mo e 'Otuá. 'Oku 'ikai ke ne ta'ota'ofi mai. Me'a fungani mo'oni ke 'ilo'i te tau lava 'o fai ia pea 'okú Ne 'i ai ma'u pē.

KO E HĀ HA FOUNA KUÓ KE AKO AI KE LOTU 'I HA FOUNA 'OKU MAHU'INGAMĀLIE ANGÉ?

Sister Oscarson: 'Oku 'ikai ke u fakakaukau ki ha a'usia pē 'e taha; ka ko e mo'uí kotoa. Kuo hoko e lotú ko ha taha e ngaahi kongá mahu'ingamālie taha hoku 'ahó he 'oku ou feinga ke fakahoko ma'u pē ia. 'Oku toe lelei ange ai 'eku fakafanongó mo ma'u e ngaahi talí. 'Oku tau ako pea tau toe lelei ange he'etau toutou fakahoko ha me'a. Ka ko hono fai ma'u pē ia he 'aho kotoa pē, 'o fakapapau'i 'oku 'ikai ke u tuku ke mole ha fai-ngamālie ke u fefolofolai ai mo 'eku Tamai Hēvaní. Ko e lahi ange 'etau lotú, ko e lelei ange ia 'etau fakafanongo ki he ngaahi talí.

Brother Owen: I he'eku kei 'i he to'u tupú, ko e taimi ko ē ne u fu'u fie 'ilo ai ki ha me'á, ne u manatu'i 'a e 'Uluaki Mata-me'a-hā-maí peá u fakakaukau, "Na'e fai ia 'e Siosefa Sāmita. 'Oku 'ikai ke u fie ma'u ke fakahaa'i pehe'i mai, ka 'oku ou fie ma'u ha tali." Peá u muimui leva ki he sippinga ko iá 'i he lotu tui. 'Oku ou manatu'i 'eku tū'ulutui 'o punou hoku 'ulú 'o lotu le'olahi. Kuo hanga 'e he'eku muimui ki he sippinga ko iá 'o tāpuekina 'eku mo'uí 'i ha ngaahi taimi lahi ke u ma'u ha fakahā fakatāutaha.

KO E HĀ HA ME'A MAHU'INGA 'E LAVA KE AKO 'E HE TO'U TUPÚ MEI HE POTU FOLOFOLÁ NI?

Brother Owen: 'Oku ou fie fakamamafa'i 'a e sippinga 'o e lotú na'e fokotu'u 'e Siosefa Sāmitá. I hono ta'u 14, na'e puputu'u peá ne lau 'ene folofolá. Ko e 'Uluaki Mata-me'a-hā-maí 'oku 'ikai ko ha momeniti noa'ia pē ia ne tū'ulutui hifo ai 'a Siosefa. Na'e 'i ai ha ngāue lahi ne fai kimu'a ai. Na'á ne toutou fakakaukau ki he'ene fehu'í. I he'ene ma'u 'a e Sēmisi 1:5–6 na'á ne pehē, "Na'e te'eki ai ke hū mamafa ha potufolofola ki he lotu 'o ha tangata 'o lahi ange 'i he mālohi na'e hū 'aki 'a e me'á ni ki hoku lotó 'i he taimi ko 'ení" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:12). Na'e hū ia 'i he mālohi lahi ki hono lotó pea na'á ne ngāue leva ki ai. Na'á ne lotu 'i he lotu fakamātoato peá ne ngāue leva 'i he lotu tui. Ko e me'a ia 'oku mau faka'amu te mou lava 'o ongo'i 'i he potu folofola ko 'ení 'i he ta'u 2017. ■

NGAAHI MA'U'ANGA TOKONI 'I HE 'INITANETÍ

Tatau ai pē pe 'okú ke palani ke fai ha 'ekitiviti pe konifelenisi pe fakakaukau pē 'iate koe ki he kaveingá, te ke ma'u ha 'aati, mūsika pea mo ha ma'u'anga tokoni makehe ki he kaveinga 'o e Mutualé he ta'u ní mei he lds.org/go/11752.

KOLE

Sēmisi 1:5-6

“Ka ai hamou taha ‘oku masiva ‘i he potó, ke kole ‘é ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valoki’i; pea ‘é foaki ia kiate ia. “Ka ‘é lelei ‘ene kole ‘i he tuí, ‘o ta‘éfakata‘éta‘etui. He ko ia ‘oku fakata‘éta‘etui ‘oku hangē ia ko e peau ‘o e tahí ‘oku fakateka mo feliliaki ‘é he matangi.”

Sēmisi 1:5-6

TALA'OFEA 'E 5 'O E LOTÚ

Fai 'e Carlisa Cramer

Na'e tuku mai 'e he Tamai Hēvaní e lotú ko ha founga ke tau fetu'utaki hangatonu ai mo Ia kae lava ke tau fai ha fakafeta'i, kole ha ngaahi tāpuaki pea mo tupulaki fakalaumālie ai. Taimi 'e nī'ihī ko e me'a pē 'oku fie ma'ú ke punou hotau 'ulú, kūnima pea tau lea 'aki ha fanga ki'i lea faingofua mo fakamātoato. Tōatu ē? Ko ha ngaahi tala'ofa pe tāpuaki 'eni 'e nima 'e lava ke tau ma'ú kapau te tau lotu:

1

KO HA MĀLOHI KE IKUNA'I

'I he'etau hoko ko ha tangatá, 'oku tau lava ke ongo'i vaivai 'i ha ngaahi founga lahi—fakatu'asino, fakaeloto, fakalaumālie pea mo faka'atamai. Te tau lava 'o fefá'uhi mo e lele 'i ha lova pe lava 'i ha sivi pe matu'uaki ha 'ahi'ahi pe ongo'i e Laumālié. Ka 'oku lava ke 'omi 'e he lotú 'a e mālohinga 'oku tau fie ma'ú ke ikuna'i 'aki ha fa'ahinga me'a pē 'oku tau fehanganhangai mo ia he mo'uí.

Na'e pehē 'e Nifai, " 'Oku 'ikai tuku mai 'e he 'Eikí ha fekau ki he fānau 'a e tangatá kae 'ikai te ne teuteu ha hala ma'anautolu ke nau lava ai 'o fai 'a e me'a kuó ne fekau kiate kinautolú" (1 Nifai 3:7). 'E lava ke 'omi 'e he 'Eikí ha mālohinga ke tau lava'i 'aki ha fa'ahinga me'a lelei 'oku tau feinga ke fai kapau ko Hono finangaló ia.

Lotu ke ma'ú ha mālohi ke ikuna'i e 'ahi'ahí. Lotu ke ma'ú ha mālohi ke ke tokanga pea lelei ho'ó ako ki ha sivi. Lotu ke ma'ú ha mālohi ke ke lele kae 'ikai ongosia. Lotu ke ma'ú ha mālohi pea te Ne 'ai koe ke ke mālohi.

2

FA'A FAKA-MOLEMOLE

'Oku 'ikai ke tau haohaoa, neongo 'oku 'ikai ke tau fie fakakaukau pehē. 'Oku tau fai ha ngaahi fehalaaki, pea ko ha kongá pē ia 'o e mo'uí. Ka 'oku 'omi 'e he 'Eikí ha founga ke fakalelei'i 'aki kinautolu: ko e mālohi ia 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Pea ko e founga 'e taha ke ma'ú ai Hono mālohí, ko e lotú.

'I he'etau kolea ha fakamolemole 'i he'etau lotú, 'e lava ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. Neongo 'e fie ma'ú e tokoni ia 'a e pīsopé pe palesiteni fakakoló 'i he ngaahi angahala lalahí, ka 'e hoko ma'ú pē 'a e lotu fakatāutahá pea mo e lotu fakamātoató ko e taha 'o e ngaahi fuofua sitepu ki he fa'a fakamolemolé—tatau ai pē pe ko 'etau kole ki he Tamai Hēvaní ke ne fakamolemole'i kinautolu pe tokoni mai ke tau fakamolemole'i ha taha kehe. Te Ne tokoni foki ke tau ako ke fakamolemole'i pē kinautolu.

3

'ILO MO E TATAKI

Mahalo 'oku kau e fakahā fakatāutahā he taha 'o e ngaahi tāpuaki 'oku tala'ofa mai 'e he lotú, te ke fakakaukau ki ai, tautautefito kapau 'okú ke fakakaukau ki he kaveinga fo'ou 'o e Mutualé. Na'e 'ikai 'ilo lahi 'a Siosefa Sāmita ki he siasi na'e totonu ke ne kau ki ai, ko ia na'á ne tū'ulutui ai 'i he Vao'akau Tapú 'o fai 'ene fehu'í peá ne ma'u ha tali—'i ha founga fakaofa mo'oni.

Ka 'oku 'ikai ko e kau palōfitá pē 'oku ma'u fakahaá, pea 'oku 'ikai fie ma'u ke hoko ia ko ha me'a 'e ngalulu ai e māmaní. Kapau 'oku tau masiva 'i he potó 'i ha fa'ahinga me'a, te tau lava pea 'oku totonu ke tau kole ki he 'Otuá. Te Ne tali mai, kae mahalo he 'ikai fai ia he founga 'oku tau fa'a 'amanaki ki ai.

'E tali 'e he 'Eikí 'etau ngaahi fehu'í pea tokoni ke tatakí 'etau mo'uí, ka kuo pau ke tau 'uluaki kole!

4

HOLI KE FAI E FINANGALO 'O E 'EIKÍ

Mahalo 'e faingata'a ke tau lau ko ha tāpuaki 'eni—he ko hono mo'oni, 'oku tau faka'amu he taimi 'e ni'ihhi ke ma'u 'a e me'a 'oku 'ikai finangalo e 'Eikí ia ke tau ma'u. Ka 'i he'etau lotu ke tau ului mo'oni mo ma'u 'a e holi ke fai e finangalo 'o e 'Eikí, te tau fakatokanga'i ai ha me'a fakaofa: 'e hangē leva 'oku tatae e me'a ia 'oku tau faka'amu ki ai, mo e me'a 'okú Ne finangalo ki ai.

Ka he'ikai tupukoso hake pē liliu ko 'eni 'o e lotó. Na'e pehē 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ko e tokolahi 'o kitautolu, 'oku hoko e uluí ia ko ha founga ta'etūkua pea 'ikai ko ha me'a 'oku hoko faka'angataha pē, ke iku ai ki ha a'usia 'oku mālohi mo makehe. 'Oku hoko 'i he 'otu lea ki he 'otu lea mo e akonaki ki he akonaki, 'o māmālie pea 'ikai fa'a fakatokanga'i, 'a 'etau fakakaukau, leá, mo 'etau angafaí, 'a e faka'au ke nau taau mo e finangalo 'o e 'Otuá' ("Ului ki he 'Eikí," *Liahona*, Nōvema 2012, 107-8).

5

NONGA

Ko e taha e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai, kapau te tau lotu, te tau ma'u ha nonga mo e fiamālie 'o fakaofa 'i he Laumālie Mā'oni'oni. He ko la foki 'oku ui ko e Fakafiemālie. 'Oku fakapapau'i 'e hoko mai 'a e nongá 'i he ngaahi taimi faingata'á. Manatu'i e tala'ofa 'a e 'Eikí 'i he Sione 14:27, "Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia." 'E hoko mai 'a e nongá kapau te tau kole.

Ko e lotú ko ha founga fetu'utaki faka-hangatonu ia mo 'etau Tamai 'ofá. Faka-aonga'i ia pea tuku ke Ne tāpuaki'i koe ai. Ka 'i he hili hono ma'u e ngaahi tāpuaki ni mei he lotu fakamātoató, manatu'i ke fakahaa'i ho'o loto hounga'ia mo'oni—'o fai ha'o lotu. ■

'Oku nofo 'a e taha na'a ne fa'u 'i 'Iutā, USA.

5

FEHU'I 'E NIMA KE FAI

'i Ho'ó Ongó'i Hangē 'Oku 'Ikai Tali mai Ho'ó Lotú

Fai 'e Margaret Willden

Kuó ke 'osi fai nai ha lotu peá ke tatali ki hano tali mai ka na'e hangē ia he 'ikai pē toe hoko ma'i? 'Oku 'ikai ke ke tuēnoa—ka ke 'ilo pau 'oku fanongo mo'oni mai 'a e Tamai Hēvaní ki ho'o ngaahi lotú. 'Oku mahu'inga ke 'ilo'i he 'ikai hoko mai e ngaahi talí ia *'i he taimi* pe *founga* 'okú ke faka'amu ki aí, pea 'oku lelei taha pē me'a 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní.

Ko ha ngaahi fehu'i 'eni te ke lava 'o 'eke loto pē kiate koe, he taimi 'okú ke faifeinga ai ke ma'u ha ngaahi tali ki ho'o lotú:

2

Kuó u fai nai e me'a kotoa pē 'i hoku mālohi?

Tau pehē na'e 'ikai ke ke ako ki ho'omou sivi saienisí he na'á ke 'alu koe 'o 'eva mo ho ngaahi kaungāme'á. 'E tokoni atu nai e Tamai Hēvaní ke ke lava he sifí kapau ko ho'o me'a pē na'e faí ko e kolea 'Ene tokoní?

'Oku fie ma'u ke tau fai hotau fatongiá ka tau ma'u e ngaahi tāpuakí. Ko ia 'i ho'o ako ko ia ki ha sivi, te ke lava 'o lotu ke ma'u ha mālohi ke sai ho'o sivi 'o fakatatau mo ho'o teuteú.

Fakakaukau ki he sīpinga 'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá, na'e ola lelei 'enau ngāue fakafaifekau' he na'a nau ngāue ke mālohi ange: "Kuo nau fa'a lotu, mo 'aukai lahi; ko ia na'a nau ma'u 'a e mālohi 'o e kikité, pea mo e laumālie 'o e fakahaá, pea 'o ka nau ka akonaki 'oku nau akonaki 'i he mālohi mo e mafai mei he 'Otuá." (Alamá 17:3).

1

Kuó u mateuteu nai ke ngāue'i 'a e talí?

'Oku 'uhinga 'a e lotu 'i he tuí, ke ngāue leva ki he tali 'okú ke ma'ú—'o tatau ai pē pe ko e tali ia na'á ke 'amanaki ki aí pe 'ikai. Na'e ma'u 'e he Palófitá ko Siosefa Sāmitá 'a e fakahinohino ko 'ení: "Ko ia, teuteu ho lotó ke ke tali mo talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a ia 'oku ou 'amanaki ke 'oatu kiate koé; he ko kinautolu kotoa pē kuo fakahā ki ai 'a e fono ko 'ení kuo pau ke nau talangofua ki ai" (T&F 132:3). Kapau te ke lotua pe 'oku totonu pe 'ikai ke ke 'alu ki ha paati, te ke talangofua (neongo pe ko e talí ko e 'ikai)?

3 Kuó u ta'etokanga nai ki he talí?

'Oku fanongo mai ma'ú pē 'a e Tamai Hēvaní kiate koe, ko ia 'e malava pē kuó Ne 'osi tali mai ho'ó lotú! Hangē ko ia 'oku 'asi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:14, "Ko e taimi kotoa pē na'á ke fehu'i aí na'á ke ma'ú 'a e fakahinohino mei hoku Laumālié." Te ke lava 'o lotua ke ma'ú ha mata fakalaumālie ke ke 'ilo'i e talí, he 'oku fa'a tali mai e ngaahi lotú 'i he founga māmālie mo 'ikai fakahangatonu—'o fakafou 'i he ngāue 'a ha ni'ihi kehe.

Pea 'oua foki na'a ngalo ke ke ki'i fakafanongo. Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "E tātātaha ke hoko mai e ngaahi tali [mei he Tamai Hēvaní] ia lolotonga ho'ó kei tū'ulutui 'o lotú. . . . Ka te Ne ue'i koe 'i ha ngaahi momeniti fakalongolongo he taimi 'e lava ke ongo lelei ai ki ho 'atamaí mo ho lotó e ue'i 'a e Laumālié" ("Using the Supernal Gift of Prayer," *Liahona*, May 2007, 9).

4 'Oku mā'oni'oni nai 'eku ngaahi holi?

Kapau te ke kole ha me'a 'i ha fa'ahinga taimi na'e 'ikai ke lelei kiate koe, mahalo pē he 'ikai tali ho'ó kolé. Na'e ako'i mai 'e he Fakamo'uí, kuo pau ke tau "lotu ma'ú ai pē ki he Tamai 'i huafa 'o [Kalaisi]" (3 Nīfai 18:19), 'oku fokotu'ú mai ai ke tau kole 'a e ngaahi me'a 'oku totonú kae lava ke foaki mai. Fehu'i lotu pē kiate koe, "Ko e hā e ongo 'e ma'ú 'e he Fakamo'uí ki he'eku ngaahi fie ma'ú?" Kapau 'oku fakatefito ho'ó ngaahi fie ma'ú 'i he siokitá pe ko ha fa'ahinga ta'emā'oni'oni kehe, lotu ke liliu ho lotó pea ke ke 'ilo'i e me'a ne mei finangalo 'a e Fakamo'uí ke faí.

5 Ko e taimi totonú nai ia?

Kuo pau ke tonu e me'a 'oku tau kolé, pea kuo pau ke tonu foki mo e taimi 'oku tau kole aí. 'Oku 'i ai ha palani faka'e'i'eiki kuo tokateu 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolu, ka 'oku fa'a kehe 'etau taimitēpilé mei Ha'aná he taimi 'e ni'ihi. "Kuo pau ke hoko 'a 'eku ngaahi leá, te nau ma'ú ia. . . . Ka kuo pau ke hoko 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i honau taimi" (T&F 64:31–32). Mahalo na'a 'uhinga ia ke tau tatali 'o ki'i fuoloa ange kae toki sai 'a e lavea ko iá pe toki ma'ú ha ki'i monumanu ne tau pusiaki'i ka na'e mole, pea taimi 'e ni'ihi 'oku kau e mo'ui ka hokó 'i he taimi 'a e 'Eiki—ka te ke lava 'o fakapapai'i te Ne fanongo atu mo tokoni'i koe 'i ho halá.

'E ala faingata'a ke tau kātaki, tautautefito ki he taimi 'oku 'ikai hā mahino mai ai e tali ki ho'ó lotú. Ka 'i ho'ó fekumí, te ke lava 'o ma'ú ha lototo'a 'i he 'ilo te ke ma'ú ma'ú ai pē 'a e ngaahi tali 'okú ke fie ma'ú kapau te ke fekumi 'i he lotu fakamātoato: "Pea te mou kumi mo 'ilo'i au, 'o ka mou ka kumi kiate au 'aki homou lotu kotoa" (Selemaia 29:13). ■

'Oku nofo e taha na'á ne fa'ú 'i Niu Toke, USA.

KOLE KI HE 'OTUÁ

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e
Nik Day

Tauhi ki he taimí ♩ = 156-170

9

1. Ko e 'i - ló _____ ne hu - lú na, _____ Fe - ku - mí ne
2. Fa - ka - 'au _____ ke ma - ta - la, _____ 'O fa - ka - tu -

9

14

_____ tau ka - ka - pa. _____ Ne fi - fi - li _____
_____ pu - le - ki - na. _____ 'A - ma - na - ki _____

14

19

he tu - í, _____ Fo - u - nga ke _____ 'i - lo - í. _____
ne le - le - í, _____ 'I - ka - i ha toe fi - fi - lí. _____

19

24

— Ko - le, pe - a te Ne ta - li, Lo - tu, pe - a mo - 'u - i. —

(veesi 2) Ka

A \flat E \flat B \flat

28

— Ta - u - ta - pa he mo - 'o - ní, Maa - ma te Ne li - li - ngí. — Te Ne fai

E \flat E \flat /G A \flat E \flat B \flat E \flat E \flat /G

33

— fa - ka - mo - 'u - i, Te Ne — fa - ka - hā I - a. —

A \flat E \flat B \flat C \flat

37

'Alu ki he Coda
(Hono tu'ò tolú)

Ma - si - va po - to, kole ki he 'O - tu - á. —

A \flat E \flat B \flat E \flat

41

Ta - i - mi e — ma - na - va - heé, Ta - u - mu - 'a va - le pē, Tau - fo - nu -

A \flat E \flat G

46

- a he tu - í. _____ Fe - 'a - o mo _____ e ma - ta - ngí,

46 Cm Bb/D Eb Ab

51

Tu - i 'i - kai u - e - 'í, Tu - 'u 'i _____ he mo - 'o - ní. _____ Ka ko - le pe

51 Eb/G Fm7 Eb/G Ab Bb

57

CODA

'O - tu - a. _____

57 Bb Ab Eb Bb

62

62 Eb Eb/G Ab Eb Bb Eb

Sēmisi 1:5-6

Na'e ako'i kitautolu 'e Sēmisi ki he founa kole ki he 'Otuá ke tau lava 'o ma'u ha tali.

KOLE 'I HE TUI

“Ko e fie ma'u ko ia ke kole 'i he tui [oku 'uhinga ia] ke 'oua na'a ngata pē 'i hono lea'akí ka ke

fakahoko foki, 'a e tufakanga ko ia ke fakatou kole mo ngāuē, 'a e fie ma'u ko ia ke fetu'utaki pea mo ngāuē.”

'Eletā David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Kole 'i he Tui,” *Liahona*, Mē 2008, 94.

MASIVA POTÓ

‘Oku tau masiva poto kotoa pē 'o a'u ki ha fa'ahinga tu'unga, ko e 'Otuá pē taha te ne foaki mai e poto ko iá. “'Oku 'ikai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá ka ko e Laumālie pē 'o e 'Otuá” (1 Kolinitō 2:11). Ko e 'uhinga ia 'oku fie ma'u ai ke tau kole kotoa kiate Iá.

FOAKI LAHI

Foaki lahi—Ko e fo'i lea faka-Kalisi ko e to'o mei he fo'i lea ko e “faingofua,” 'a ia 'oku 'uhinga ia ki he tukutaha e fakakaukaú 'i he taumu'a 'a e 'Otuá ke Ne foaki tau'atāina mo lahi kiate kitautolú.

'IKAI VALOKI'I

'E tali atu 'e he 'Otuá pea he 'ikai ke Ne teitei *valoki'i* (fakaanga'i, tafulu'i pe fofonga 'ita atu kiate) koe 'i ho'o fakahoko loto fakatōkilalo ange kiate la ha fehu'i fakamātoató.

5 Ka ai ha mou taha oku majiva i he boto, ke kole eia ki he Otua, aia oku ne foaki lahi ki he kakai kotoabe, bea oku 'ikai valoki'i; bea e foaki ia kiate ia.
6 Ka e lelei ene kole i he tui, o taefakataetaetui. He ko ia oku fakataetaetui oku hage ia koe beau oe tahi oku fakateka mo feliliaki e he matagi.

'OKU FOAKI KI HE KAKAI KOTOA PĒ

“Oku 'ikai te ne ta'ofi ha tokotaha 'oku ha'u kiate ia, . . . pea 'oku tatau 'a e kakai fulipē 'i he 'ao 'o e 'Otuá.”

2 Nifai 26:33

TA'EFAKA-TA'ETA'ETUI

“I he ngaahi taimi 'o e loto-hoha'á, tuku ke mu'omu'a ho'o

ngaahi fuakavá pea fakapatonu ki ai ho'o talangofuá. Peá ke kole leva 'i he tui 'o 'ikai fakata'eta'etui, 'o fakatatau mo ho'o fie ma'ú, pea 'e tali atu 'e he 'Otuá.”

'Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Mālohi 'o e Ngaahi Fuakavá,” *Liahona* Mē 2009, 22.

KOLE KI HE 'OTUÁ

“Oku tau lotu ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí. . . .

“Oku 'ikai ko e taumu'a 'o e lotú ke liliu 'a e finangalo 'o e 'Otuá, ka ke ma'u mai ma'atautolu mo ha ni'ihī kehe foki 'a e ngaahi tāpuaki kuo 'osi finangalo pē 'a e 'Otuá ke foaki maí, ka kuo pau pē ke tau kole pea tau toki ma'u ia.”

Fakahinohino ki he Ngaahi Fofolá “Lotú,” scriptures.lds.org.

Fakamatala 'a e 'ētítá: 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e pēsi ni ke fakamatala'i faka'āuililiki e Fakataukei Fakatokāteline kuo filí, ka ko ha kamata'anga pē ki ho'o akó.

NGAAHI MOMENITI Faka-Silesitiale

Taimi 'e ni'hi hangē ia 'oku 'ikai fu'u mama'ó 'a hēvaní.

Fai 'e Hollie Megan Laura Hunter

‘I he ‘aho ‘e taha, na‘e ako‘i kimautolu ‘e he‘emau kau taki ‘i he Kau Finemuí, ‘o fekau‘aki mo ha ngaahi momeniti makehe ‘okú ke ongo‘i mo‘oni ai e Laumālié mo ofi ai ki he ‘Otuá. Na‘a nau ui ia ko ha “ngaahi momeniti faka-silesitiale,” ko ha kupu‘i lea ma‘ama‘a na‘e faingofua hono manatu‘í. Kiate au, ne u ‘ilo‘i lelei pē ‘a e ‘uhinga ‘o e “momeniti fakasilesitiale”; ne u ‘osi ongo‘i ia kimu‘a, hangē ko e taimi ‘okú ke ongo‘i pe a‘usia ai e fa‘ahinga mo‘ui ‘oku lava ke ma‘u ‘i he pule‘anga fakasilesitiale. Pea na‘e lahi fau hoku ngaahi momeniti pehení!

Hili hono fakafe‘iloaki mai ‘e homau kau takí ‘a e fakakaukau, ne mau ō leva ki tu‘a. Na‘e fetapaki mai e la‘aá he ‘ulu‘akaú. Ne kuikui homau matá. Ne u ongo‘i e la‘aá hoku fofongá, pea mā‘ili‘ili māfana mai ‘a e ‘eá. Ne hiva e fanga manupuná pea ‘u‘ulu e ‘ulu‘akaú he havilí, ‘i he‘emau fiefia he ngaahi fakatupu ‘a e ‘Otuá. Ko ha momeniti fakasilesitiale ia.

Ko ha taimi ‘e taha ne u a‘usia ai ha momeniti fakasilesitiale, ko e hili ko ia e papitaiso hoku kaungāme‘a mamaé. ‘I he‘emau lue ‘o foki ki ‘apisiasi ki he faka-‘osinga ‘o e ouaú, na‘á ne ala mai ‘o puke hoku nimá peá ma talanoa ki he faka-fiefia ‘o ‘ema hoko ko ha kaungāme‘á pea te ma kaungāme‘a ma‘u pē—‘o a‘u ki he ta‘engatá. He ‘ikai toe ngalo ia. Na‘á ku vēkeveke mo fiefia mo loto honga‘ia!

Hili ha ta‘u nai ‘e taha mei ai, ne ma toe lava ‘o ongo‘i e fiefia fakataha ko iá ‘i he‘ema tu‘u he vē‘e fa‘anga papitaisó mo sio ki hono papitaiso ‘ene fa‘eé. Na‘e faka‘ofofa mo‘oni e me‘a kotoa.

Mahalo ko e feitu‘u lelei taha ke ma‘u ai e ngaahi a‘usia ko ‘ení, ko e loto fale ‘o e Eikí. ‘I he fuofua taimi ne u hū ai ki he temipalé, ne u monū‘ia ke u ‘i ai mo ‘eku ongomātu‘á pea mo hoku tokouá. Na‘á ku papitaiso ‘o fakafofonga ‘i ‘eku kuifefine uá, pea ne u ongo‘i na‘á ne fiefia.

‘E lava ke hoko ha ngaahi momeniti fakasilesitiale ‘i ha fa‘ahinga feitu‘u pē mo ha fa‘ahinga taimi pē—lolotonga e fanongo hivá pe efiafi fakafāfili ‘i ‘apí pe ‘i he akó. ‘Oku ou manatu‘i ha‘amau efiafi fakafāfili na‘e fiu ta‘ofi ai e kakata ‘a e taha kotoa! Ko e taha ia ‘eku ngaahi momeniti faka‘ofofa tahá.

Kuo hanga ‘e he ngaahi momeniti fakasilesitiale ko ‘ení ‘o fakamālohia ‘eku fakamo‘oní mo tokoní‘i au ke u ma‘u ha laumālie honga‘ia ange. Kuo nau ako‘i mai ha ngaahi lēsoni ma‘ongo‘onga. Kae me‘atēpuú, kuo nau ‘ai ke u fiefia mo vēkeveke ki he ongoongoleleí! ‘Oku ou ‘ilo kapau te u hokohoko atu hono mo‘ui‘aki e ongoongoleleí, te u lava ‘o ongo‘i ma‘u pē ‘a e faka‘ofofa, fiefia, nonga pea mo e ‘ofa ‘oku ou ma‘u mei he momeniti fakasilesitiale kotoa pē ‘oku ou a‘usia—pea toe lahi ange ai—‘i he pule‘anga fakasilesitiale. ■

‘Oku nofo ‘a e taha na‘á ne fa‘u ‘i North Lanarkshire, Scotland

KO 'ETAU TAFĀKÍ

Lāitā 'o e Tempale Nāvū "Illinois" nāe 'ai 'e Michaela S., Florida, USA

KO HONO TALI 'O E #TEMPLECHALLENGE

Na'á ku papi 'i he 2012 peá u ma'u lotu 'i ha ki'i kolo 'i he Vahefonua 'Ipomea Palāsílá. Talu mei he 2014, mo 'eku ngāue mālohi he'eku hisitōlia fakafāmilí. Na'e kamata 'aki ia ha fakaafe meia 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he RootsTech ke u fakahoko e papi-taisó ma'a 'eku ngaahi hingoa fakafāmilí. Ne u ongo'i tukupā mo'oni ke u fai 'eku hisitōlia fakafāmilí, he'eku 'ilo'i kapau te u "tukituki," 'e "to'o" kiate au (vakai, Mātiu 7:7).

'Oku toe lahi ange he taimí ni 'a e ngaahi to'u tangatá, 'ū taá, kae me'a mahu'inga tahá, ko ha ngaahi talanoa fakafāmilí lahi ange, pea 'oku tōtōatu mo'oni ia. 'I he'eku ma'u e fakamatalá ni, na'á ku hiki ia 'i ha tohi mo ha 'ū tā kae pehē ki he ngaahi 'ahó, mei he'eku hisitōlia fakafāmilí. Na'e tokoni e ngāue ni ke u fetu'utaki ai mo hoku fāmilí te'eki ai ke nau siasí pea ne u ma'u ai ha faingamālie ke u vahevahe 'eku fakamo'oni 'oku lava ke ta'engata 'a e fāmilí.

Kuo tokoni 'a e ngāue ni ke u tu'u ai 'i he ngaahi potu mā'oni'oni, ngāue mālohi 'i he Siasí pea mo tali ha uiui'i ke u ngāue fakafaifekau 'o tokoni ki he 'Eikí.

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'oni e ngāue faifakamo'ui 'oku fai 'e he Siasí ni, 'i he ongo fa'ahi fakatou'osi 'o e veilí, pea ko e finangalo ia 'o e Tamai Hēvaní. Kimu'a peá u 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ne u ma'u ha faingamālie ke u papitaiso ai ma'a 'eku ngaahi kuí pea 'i he'eku hoko ko 'eni ko ha faifekau, 'oku ou ma'u ai ha faingamālie ke papitaiso 'a e kakai mo'uí pea 'oku ou faka'amu ke liliu 'enau mo'uí 'o ta'engata. ■

'Eletā Claudio Klaus Jr., Misiona Arizona Mesa

'Olungá: 'Oku fakafofonga'i 'e he fakatātaá ni e 'ofa 'a e 'Otuá ma'aku fakatāutahá pea mo hoku ngaahi tokouá, 'a ia 'oku lolotonga ngāue fakafaifekau taimi kakato. Kuo hoko 'a e ongoongolelei ko ha fiefia ta'e-hano-tatau 'i he'ema mo'uí.

Kenia R. 'i he Tempale Monterrey Mexico

Fai 'e 'Eletā
M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

FOUNGA HONO VAHEVAHE ATU 'O E ONGOONGOLELEÍ

‘O ku 'ikai fie ma'u ia ke tau kole fakamolemole koe'uhí ko 'etau ngaahi tui fakalotú pe te tau holomui mei he me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oni. Ka te tau lava 'o vahevahe atu ia 'i he laumālie 'o e 'ofa mo e loto mahino—**mālohi pea 'i he lototo'a**, mo e mata 'oku sio tāfataha ki hono fakalāngilangi'i 'o e 'Otuā—pea 'ikai fakamālohi'i 'etau kau fanongó pe ongo'i kuo tōnounou 'etau faifatongiá kapau he 'ikai ke nau tali leva e me'a 'oku tau tui ki aí.

I he 'etau ma'u e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni, te tau lava ai 'o fai ha fanga ki'i me'a faingofua ke ma'u 'e he kāingalotu māmālohi 'o e Siasí ha mahino lahi ange ki he ongoongoleleí kae pehē ki he nī'ihī 'oku 'ikai tatau 'etau tui fakalotú. 'Oku 'ikai fie ma'u ha polokalama fo'ou ke fai 'eni. 'Oku 'ikai fie ma'u ha tohi tu'utu'uni pe ko ha uiui'i pe ko ha fakataha fakaako ki ai. Ko e me'a pē 'oku fie ma'u ki he kāingalotu lelei 'o e Siasí, ke nau ako ke **fakafalala ki he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni** pea nau ala atu 'i he mālohí ni 'o faitokonia e mo'ui 'a e fānau 'etau Tamai Hēvaní. 'Oku 'ikai ha tokoni ma'ongonga ange te tau lava 'o fai, ka ko 'etau vahevahe ko ia 'etau **fakamo'oni fakatāutahá** ki he nī'ihī 'oku si'i 'enau mahino ki he ongoongoleleí 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí.

Ko ia kāinga, kuo tau maau nai ke fai ha me'a? Te tau takitaha lava nai 'o fakapapau he 'ahó ni ke **fakatupulaki 'etau tu'unga mateuteu fakalaumālie fakatāutahá** 'aki 'etau kumia e tatakí 'a e Laumālie Mā'oni'oni pea 'i he 'etau ma'u ko ia Hono mālohí ko hotau takauá, ke tau faitāpuekina mu'a e fānau 'etau Tamai 'aki e loto mahino mo e 'ilo 'oku mo'oni 'a e Siasí?

'Oku ou fakamo'oni 'oku mo'ui 'a e Fakamo'ui pea te Ne tāpuekina fakatāutaha kitautolu kapau te tau fai e me'a kotoa te tau lavá ke 'unuaki'i kimu'a e ngāue ma'ongonga ko 'eni 'o Hono Siasí. 'Ofa ke tau takitaha fakapapau ke fai ha ngāue 'oku lahi angé. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2000.

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

'Oku ou fakafeta'i ne u tupu hake 'i he Siasí. 'Oku ou manako 'i hono vahevahe 'o e ongoongoleleí pea 'oku ou feinga ke u hoko ko ha sipinga lelei he 'oku ou 'ilo'i 'oku siofi au 'e hoku ngaahi kaungāme'a mo e nī'ihī kehé, tautautefito ki he'eku Tamai Hēvaní. 'Oku 'ikai ha me'a ia te mou fai 'e ta'e'ilo'i pe ta'e fakatokanga'i 'e he'etau Tamai Hēvaní. Kuo pau ke ke feinga ke fai e me'a 'oku totonú mo vahevahe 'a e ongoongoleleí ki He'ene fānau, he 'oku ta'e-fa'a-laua e ngaahi faingamālie ke fakahoko ai iá; kuo pau ke ke lotu ke ke 'ilo'i mo faka'aonga'i e ngaahi faingamālie ko iá.

Chari G., Arkansas, USA

'AI HANGATONU

Ko e hā 'oku hoko ai ko ha angahala lahi ange 'a e 'ikai ke te fakamolemole'i ha tahá, 'o laka ia 'i ha'ate faihala ki ha tahá?

Kuo ako'i mai 'e he 'Eikí, "Oku totonu ke mou fefakamolemole'aki; he ko ia ia 'oku 'ikai te ne fakamolemole'i hono toko-uá 'i he'ene ngaahi angahalá 'oku halaia ia 'i he 'ao 'o e 'Eikí; he 'oku nofo 'iate ia 'a e angahala lahi angé.

"Ko au, ko e 'Eikí, te u fakamolemole'i 'a ia 'oku ou loto ke fakamolemole'i, ka 'oku 'eke'i meiate kimoutolu 'a ho'omou fakamolemole'i 'a e kakai kotoa pē" (T&F 64:9–10).

'I he'etau fakatatali 'etau fakamolemolé, 'oku tau fokotu'u ai 'etau fakamaau nounou 'i 'olunga he fakamaau haohaoa 'a e 'Eikí. 'Okú Ne 'afio'i lelei e loto 'o e kakai mo honau ngaahi tükungá pea ko Ia tokotaha pē 'oku totonu ke fai fakamāu. Te Ne tuhani mai e fakamaau totonú mo e 'alo'ofa haohaoá ki he taha kotoa pē—'o tatau pē ni'ihine faihala ki ha tahá pea mo e ni'ihine fai ange kiate kinautolu ha fehalaaki.

'Ikai ngata aí, 'i he finangalo ko ia e 'Eikí ke tau fa'a fakamolemolé, 'okú Ne tokoni ai ke tau fili 'a e fiefiá kae 'ikai ko e mamahí, ke tuku hono kukuta 'etau 'ita fakamolokaú mo 'etau fehi'á kae fakamo'ui kitautolu 'o fakafou 'i He'ene 'alo'ofá. Te tau toki 'ilo'i leva, hangé ko ia ne fakamanatu mai 'e 'Eletā Kevin R. Duncan 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e Fakalelei 'a Fakamo'uí 'oku 'ikai mana'utolu pē 'oku fie ma'u ke fakatomalá; ka 'oku ma'anautolu foki 'oku fie ma'u ke nau fa'a fakamolemolé" ("Ko e Faito'ofa Faifakamo'ui 'o e Fakamolemolé," *Liahona*, Mē 2016, 35). ■

Ko e hā e vakai 'a e Siasí ki he kulukia-tamakí, (loto mafasiá), pea te u tokanga'i fēfē ia?

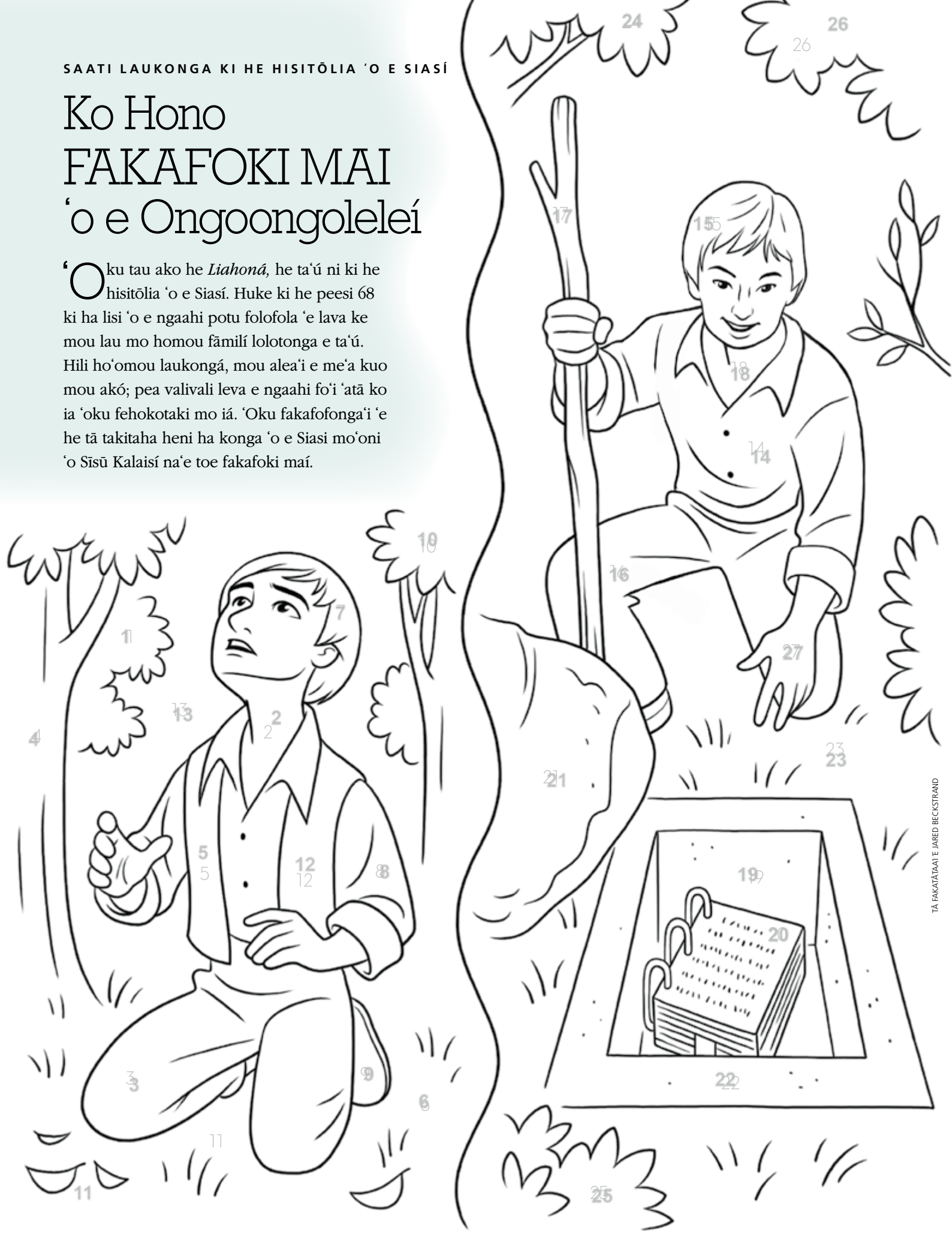
Oku 'i ai ha ngaahi taimi 'oku tau ongo'i lotosi'i ai pea 'e lava ke tokoni e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí pea mo e pou pou mei he fāmili, kau taki pea mo ha ni'ihine kehe, ke tau toe ma'u ha fiamālie, fiefia mo ha nonga. Ka kuo talamai 'e he kau taki 'o e Siasí, ko e kulukia-tamaki pe hulutu'a 'o e loto mafasiá (MDD), ko ha mahaki ia 'oku fakatu'utāmaki ange pea 'e lava ke ne uesia e malava 'a ha taha 'o ngāue lelei. Na'e fokotu'u mai 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha ngaahi me'a ke fai kapau 'oku tōtu'a ho'o loto-mafasiá pe kulukia-tamakí:

- 'Oua na'a mole ho'o tui ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi.
- Fai e ngaahi me'a te ne 'omi e Laumālie ki ho'o mo'uí (lotu, ako folofola, mo e alā me'a pehē).
- Kumi fale'i mei he ongomātu'á mo e kau taki lakanga fakataula'eikí.
- Ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.
- Ma'u e sākalamēnití he uike takitaha, pea pikitai ki he ngaahi tala'ofa 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi.
- Tokanga ki he ngaahi faka'ilonga 'o e loto mafasiá, hangé ko e tā-vaivaiá pea fai leva ha ngaahi liliu.
- Kapau 'oku kei hokohoko atu pē ho'o palopalemá, talanoa ki ho'o mātu'á pe kau taki lakanga fakataula'eikí ke fai ha kumi fale'i ki ha tokotaha taukei fakapalofesinale kuo fakamo'oni'i 'oku lelei 'ene ngāue.

(Vakai, "Hangé ha Ipu Kuo Maumaú," *Liahona*, Nōvema. 2013, 40–42.) ■

Ko Hono FAKAFOKI MAI 'o e Ongongolelei

‘O ku tau ako he *Liahoná*, he ta’ú ni ki he hisitōlia ‘o e Siasí. Huke ki he peesi 68 ki ha lisi ‘o e ngaahi potu folofola ‘e lava ke mou lau mo homou fāmílí lolotonga e ta’ú. Hili ho’omou laukongá, mou alea’i e me’a kuo mou akó; pea valivali leva e ngaahi fo’i ‘atā ko ia ‘oku fehokotaki mo iá. ‘Oku fakafongá’i ‘e he tā takitaha heni ha konga ‘o e Siasí mo’oni ‘o Sīsū Kalaisí na’e toe fakafoki maí.

LISI 'O E NGAahi FOLOFOLÁ

Ko e konga lahi e ngaahi potu folofola ko 'ení, ko ha ngaahi fakahā ia mei he 'Eikí kia Siosefa Sāmita. Valivali'i e fakatātā 'i he peesi 66–67 'i ho'o lau kinautolú!

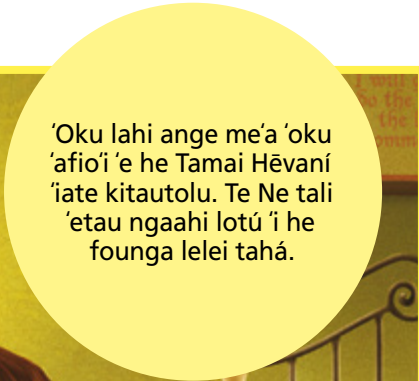
1. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:10–13	27. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:9–10; 15–19
2. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14–17	28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:9–11
3. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:30, 33–34	29. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 64:33–34
4. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:51–53	30. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:19–24; 40–41
5. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:66–69	31. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:17–19
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:37–38	32. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5–6
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:1–2	33. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:3, 10, 14
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:1–7	34. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:46–47, 62
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:34–37	35. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:78–80
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2–3, 9–10	36. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:118–120
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:5, 69	37. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:123–126
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:6–7	38. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89:1; 18–21.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13:1	39. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:15, 24
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10–13	40. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:15–16; 21
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:15–16	41. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:11–12
16. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:16–19, 23–24	42. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:5–8
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:75–79	43. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16; 32, 36.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10–13	44. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 105:39–41
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:15–18	45. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:6; 8, 13.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 39:20–23	46. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 110:1–10
21. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:10–12, 32–33	47. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 119:4; 6–7.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 49:25–28	48. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–9; 46
23. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:40–46	49. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41–45
24. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 51:13, 19	50. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7–9
25. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:26–28	51. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:20–23
26. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42–43	52. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4

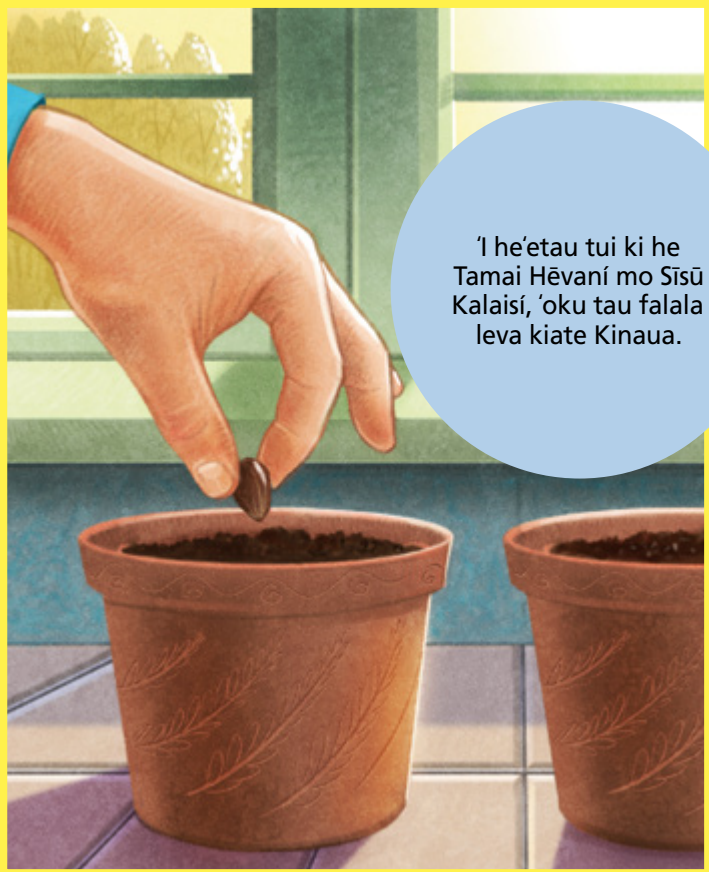
Fai 'e 'Eletā
Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

'E tali MA'U PĒ nai 'e he Tamai Hēvaní 'eku ngaahi lotú?

'Oku lahi ange me'a 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'iate kitautolu. Te Ne tali 'etau ngaahi lotú 'i he founga lelei tahá.

'I he'etau tui ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí, 'oku tau falala leva kiate Kinaua.

Falala 'oku 'afio'i koe 'e he Tamai Hēvaní mo Ne 'ofeina koe. Falala te Ne onгона ho'o ngaahi lotú mo tali mai kinautolu 'i he founga 'oku lelei taha kiate koé. (Vakai, 3 Nifai 18:20.)

Mei he "Faith in the Lord Jesus Christ," Ensign, May 1994, 98–100.

KO 'ETAU PĒSÍ

Fai 'e Alexandra M., ta'u 10, Maryland, USA

Na'e fai 'e he 'Eiki e Fakatupú ma'á e fānau 'a e Tamai Hēvani. 'Oku ou manako he fanga manú pea mo natula.

Samuel M., ta'u 7, Madrid, Spain

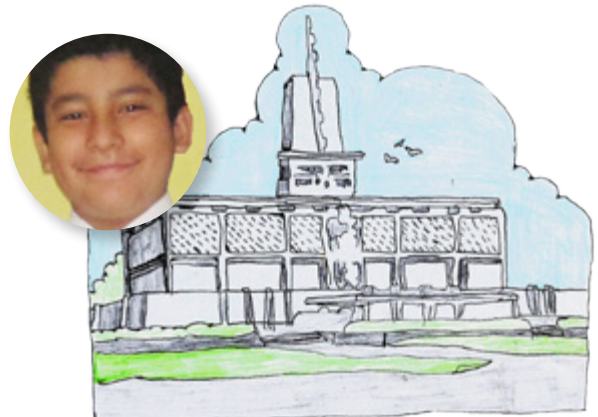

Fai 'e Lissette N., ta'u 5, Madrid, Spain

Kuó u ako 'i he houalotu sākalamēnití mo e ngaahi kalasi he Sāpaté, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a ia 'oku 'ikai fu'u mahu'inga hangē ko ha ni'hi. Ko e ngaahi me'a mahu'inga tahá 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi mo e talangofua ki he'etau Tamai Hēvani. 'Oku ou manako ke ako.

Ian A., ta'u 5, Morelos, Mexico

'I he'eku 'a'ahi mo hoku fāmili ki he temipalé, ne mālohi 'eku ongo'i e Laumālié he na'á ku 'ilo'i ne kau fakataha e 'Eiki mo kimautolu. Na'á Ne folofola, "Ha'u kiате au, 'a e tamaiki iiki" (vakai Mātiu 19:14).

Heitor A., ta'u 10, Paraná, Brazil

Fai 'e 'Eletā
Walter F.
González
'O e Kau
Fitungofulú

Ko e Tohi 'i he Funga Laupapá

“Fekumi, fifili pea mo lotu 'a e ngaahi me'a kuo pau ke u fai” (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 66).

N'a'á ku ta'u 12 he taimi ne u fanongo ai 'o kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ne u fetaulaki mo ha ongo faifekau Siasi 'i he pasí. Ne na kole mai pe te nau ha'u 'o ako'i hoku fāmīlī.

Na'e tuku mai 'e he ongo faifekau ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo ha tohitufa

'o e fakamo'oni 'a Siosefa Sāmitá. Ko ha kakai lelei 'eku ongomātu'á. Ka na'e 'ikai ke na kau ki he Siasí he taimi ko iá.

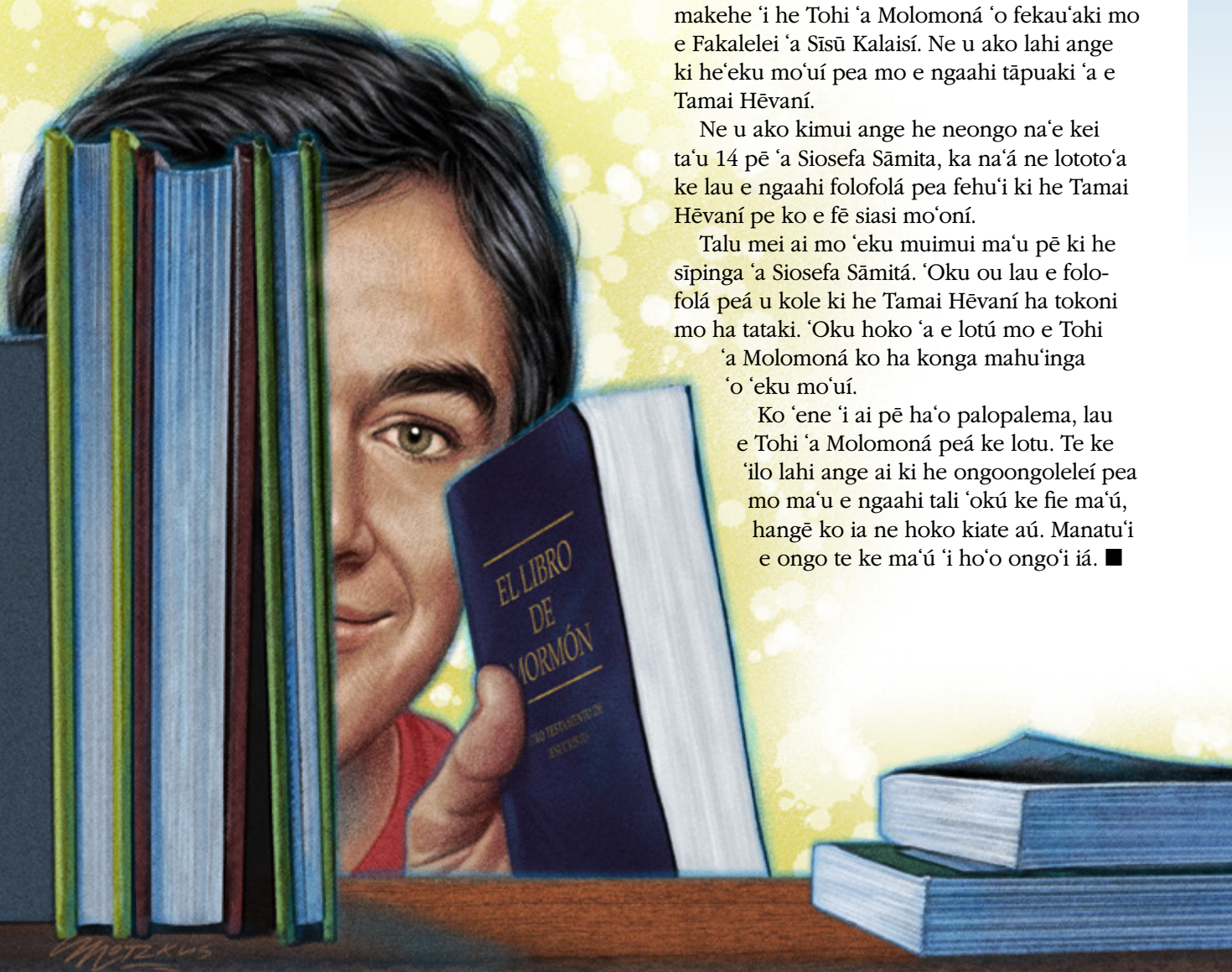
Na'e ta'u lahi e hili e ongo tohi ni 'i he'emaui tuku'anga tohi. Pea 'i he 'aho 'e taha 'i he'eku kei ta'u 18, ne u fakasio he tuku'anga tohi ha tohi lelei ke u lau. Ne u to'o hake 'a e Tohi 'a Molomoná 'o lau e 'uluaki vahé. Na'e lōmekina au 'e ha ongo makehe 'i he'eku lautohí.

Ne u ma'u ha a'usia makehe 'aki 'a 'eku 'ilo'i na'e mo'oni 'a e tohi. Na'e 'i ai ha pōpoaki makehe 'i he Tohi 'a Molomoná 'o fekau'aki mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Ne u ako lahi ange ki he'eku mo'uí pea mo e ngaahi tāpuaki 'a e Tamai Hēvaní.

Ne u ako kimui ange he neongo na'e kei ta'u 14 pē 'a Siosefa Sāmita, ka na'á ne lototo'a ke lau e ngaahi folofolá pea fehu'i ki he Tamai Hēvaní pe ko e fē siasi mo'oni.

Talu mei ai mo 'eku muimui ma'u pē ki he sīpinga 'a Siosefa Sāmitá. 'Oku ou lau e folofolá peá u kole ki he Tamai Hēvaní ha tokoni mo ha tataki. 'Oku hoko 'a e lotú mo e Tohi 'a Molomoná ko ha konga mahu'inga 'o 'eku mo'uí.

Ko 'ene 'i ai pē ha'o palopalema, lau e Tohi 'a Molomoná peá ke lotu. Te ke 'ilo lahi ange ai ki he ongoongoleléi pea mo ma'u e ngaahi tali 'okú ke fie ma'ú, hangē ko ia ne hoko kiate aú. Manatu'i e ongo te ke ma'ú 'i ho'o ongo'i iá. ■

Mo'ui Taau 'a Mini-Suné

Fai 'e Kelly Hunsaker

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Sīsū hotau kaume'a
'ofā. [. . . Mahu'inga e
fānau kotoa]"* Tohi Hiva
'a e Fānaú, 58).

Na'e mo'usioa 'a Mini-Sune kitu'a ki he ngaahi konga 'aó. Na'á ne pehē ange, "Hangē ka 'uha 'apongipongi."

Na'e sio hake 'a e Kuitangatá mei he'ene lau nusipepá 'o kamokamo mai. Ko e ofi ia ki he faka'osinga 'o e fa'ahita'u māfaná 'i Soulu, Kōlea Tonga pea kuo kamata e fa'ahita'u 'uhá.

Na'e fokotu'u 'e Mini-Sune 'a e fakamalú he tafa'aki hono valalotu ki he Sāpaté. "Oku ou tui 'oku totonu ke tau ō vave 'apongipongi."

Na'e malimali pē 'ene Kuitangatá. "Fakakaukau lelei ia. Te tau 'alu he hala lōloa angé, na'a faifai kae tāfea e hala te ta tā-kolosi aí."

"Okú ke pehē 'e sai pē 'a 'apisiasi?" Ko e fehu'i atu ia 'a Mini-Suné. Na'e

tāfea e peisimení he ta'u kuo'osí lolo-tonga e fa'ahita'u 'uhá.

Na'e pehē ange 'ene Kuitangatá, "Io." "Ka 'oku 'ikai kovi ia ke ta lotu."

"Te u lotua leva e 'apisiasi he pooni. Pea ke ta a'u lelei ki ai. *Jal-ja-yo* (po'uli ā)." Na'e punou ange 'a Mini-Suné pea 'alu ia 'o mohe.

'I he pongipongi hokó, ne na mavahe pongipongia mei hona 'api-nofo'angá. Na'e sio hake 'a Mini-Sune ki he langí kuo fakapōpō'uli.

Na'e pehē ange 'ene Kuitangatá, "Ai e tuí ke lahi."

Na'e muimui atu 'a Mini-Sune he'ene Kuitangatá ki he ki'i sitepu he fo'i tafungofunga hona ve'e 'api-nofo'angá. Ne na ki'i mālōlō 'i 'olunga ke fakatau 'ena mānavá. Ne nga'unga'u hona sote hiná mei he hauhau e 'eá.

Ne ala atu 'ene Kuitangatá ke ne ongo'i e 'uhá 'i hono nimá. "Okú ke ongo'i ē? 'Oku kamata ke 'uha."

FEINGA PĒ

“Ko e me’a lelei fekau’aki mo e ongoongolelei ko ‘etau ma’u ha lelei he’etau *feingá*, neongo kapau ‘oku ‘ikai ke ola lelei ma’u pē.”

‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘E Fai ‘e [he ‘Eiki] ha Ngaahi Mana ‘ate Kimoutolu ‘Apongipongi na,” *Liahona*, Mē 2016, 125–126.

Ne na teke leva hona ongo fakamalú. ‘I he’ena a’u ko ia ki he sitepu hokó, kuo lolo hifo e ‘uhá. Na’e feinga e kī’i mata ‘o Mini-Suné ke sio lelei ki he sitepú ‘i he ‘uhá. “Oiaue!” ko ‘ene kaila ia he’ene hekea ‘o tō ‘aki hono tuí.

“Okú ke lavea?” ko e ‘eke ange ia ‘e he’ene Kuitangatá. Na’á ne punou hifo ke ne sio ki he mahae he talausesé ‘o Mini-Suné.

Na’e tete pē le’o ‘o Mini-Suné mo ne pehē ange, “Ko e kī’i mamulu pē.”

Na’e pehē ange ‘e he’ene Kuitangatá, “Te tau faito’o he’eta a’u ki ‘apisiasí.”

Na’e kaka hake ‘a Mini-Sune mo ‘ene Kuitangatá he toenga ‘o e sitepú peá na afe atu ki he hala lahi.

Na’e puke ma’u ‘e he’ene Kuitangatá e fakamalú mo ne pehēange, “Oku toe kovi ange havilí ia heni.” Na’e ‘ikai kei lava ‘a Mini-Sune ‘o mapule’i hono fakamalú. Fakafokifā

pē kuo tō mai ha tu’oni matangi ‘o fulihi hono fakamalú, ‘o mahae. Na’e fakatoupíkoi mai e ongo uma ‘o Mini-Suné.

Na’e puke mai ‘e he’ene Kuitangatá ‘a hono fakamalú. “Unu mai ki heni. ‘Okú ta mei a’u.”

Na’e fakamalu taha pē ‘a Mini-Sune mo ‘ene Kuitangatá, ka na’e ‘ikai fu’u tokoni ia ke ta’ofi e ‘uhá. ‘I he’ena fakao’i atu ki ‘apisiasí, na’e fanongo ‘a Mini-Sune ki ha hiva ‘oku tā mai.

“Kuo nau kamata kinautolu!” Na’e lele ‘a Mini-Sune ki he matapá ‘i mu’á. Peá ne sio atu ki hono ‘atá ‘i he sio-‘atá. Na’e moveuveu hono ‘ulú pea pīponu, mahae hono

talausesé pea pelepela mo hono suú. Na’á ne toe holomui mei he matapá ‘o hifo ki lalo he sitepú.

Na’e pehēange ‘a Mini-Sune, “He . . . he ‘ikai ke u lava ‘o hū ki loto.”

Na’e pehēange ‘ene Kuitangatá, “Okú ke sai pē koe ia.”

“Ka ‘oku ou ‘uli mo pīponu!”

Na’e sio atu ‘ene Kuitangatá kia Mini-Sune peá ne sio atu ki he me’afua vai ‘oku ha’i ki he ‘aá.

“Oku faingofua ke tau fua e lahi ‘o e ‘uhá, ka te tau fua fēfē kitautolu Mini-Sune?”

Na’e sio fakakuikui hake ‘a Mini-Sune ki he’ene Kuitangatá.

Na’e pehēange ‘ene Kuitangata, “Okú ke sio ki he sū pelepelá, tui mamulumulú pea mo e ‘ulu moveuveú, peá ke fakakaukau ‘oku ‘ikai ke ke fe’unga. “Ka ‘oku ‘i ai ha founga lelei ange ‘oku fuatautau ai kitautolu ‘e Sīsū

Kalaisi. ‘Okú Ne ‘afio ki ho lotó mo Ne ‘afio’i ‘oku tonu ho’o me’a ‘oku faí. Kapau te ke vakai kiate koe ‘i He’ene foungá, te ke sio ai ‘oku hake kitu’a e me’afua vai.”

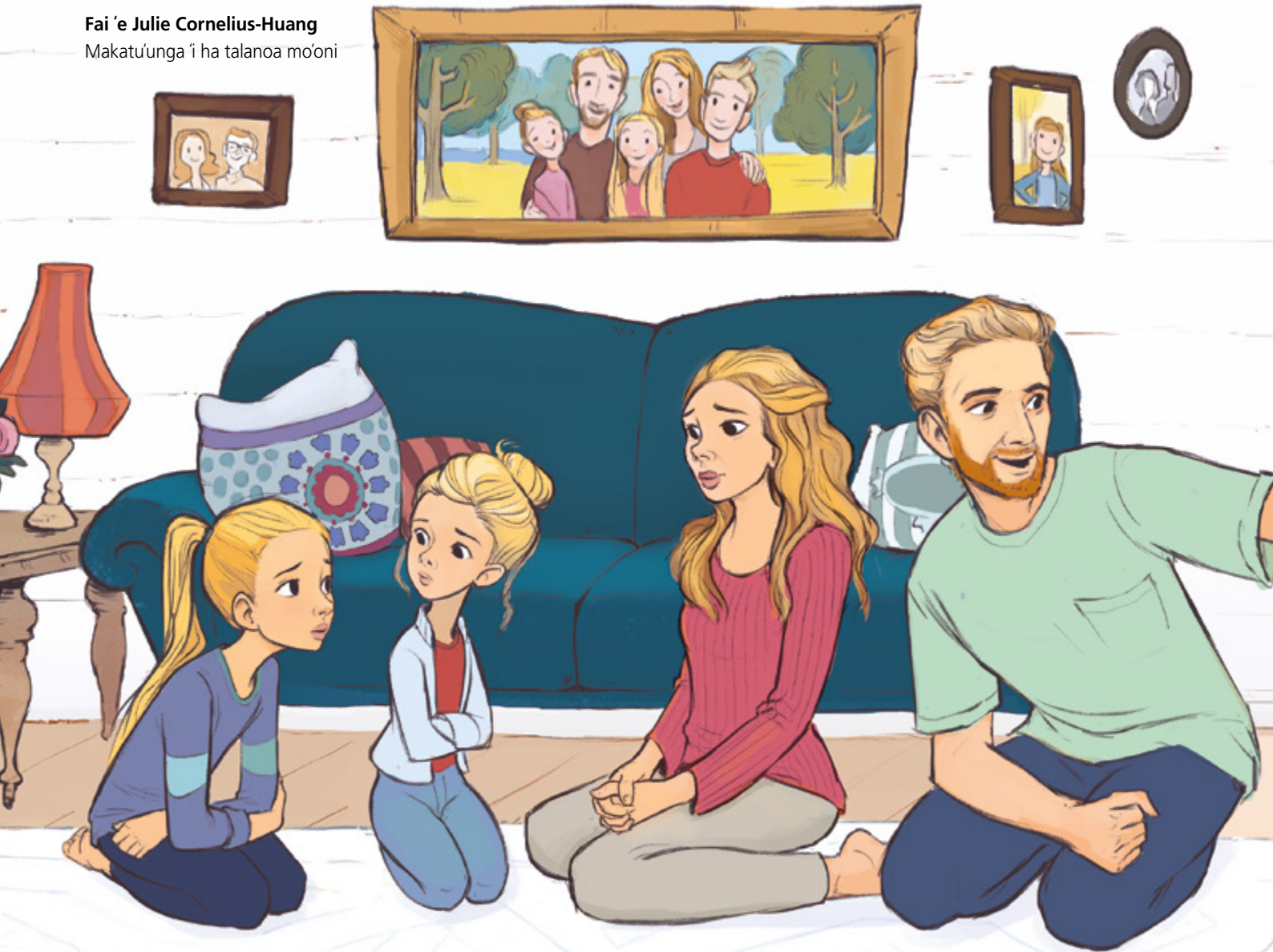
Na’e sio atu ‘a Mini-Sune ki he me’afua vai. ‘Oku tupu pē ‘o lahi he tō hifo ‘a e ‘uhá. Na’á ne fakakaukau ki he ngāue lahi kuó ne fai ke a’u mai ai ki he lotú pea mo e ongo’i māfana mo fakafiefia na’á ne ma’u he’ene a’u mai ki aí. Na’á ne fakakaukau ki he lahi ‘o ‘ene ‘ofa ki he Fakamo’uí mo e lahi e ‘ofa ‘a e Fakamo’uí ‘iate iá.

Na’e fā’ofua ‘a Mini-Sune ki he’ene Kuitangatá peá na lue fakataha atu ki he lotú. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fai e talanoá ‘i Kololato, USA.

‘Oua Na’a Ngalo ke Lotua ‘a ‘Ēliki

Fai ‘e Julie Cornelius-Huang
Makatu’unga i ha talanoa mo’oni

*“Ev’ry soul is free to choose his life and what he’ll be”
(Hymns, no. 240).*

Na’e tū’ulutui e fāmili ‘o Kalí he ve’e seá ke fai ‘enau lotu fakafāmili. Na’e kūnima loto ‘apasia e taha kotoa. Na’e kole ange ‘e Papa ki he tehina ‘o Kalí ko Livi ke ne fai e lotú.

Na’e fakamanatu ange ‘e Papa, “Oua na’a ngalo ke

ke fakamālō ki he Tamai Hēvaní he ngaahi tāpuaki *lahi* kuó ne foaki maí.”

Na’e tāmaki atu ‘e Mama, “Pea ‘oua na’a ngalo ke tāpuaki ‘a ‘Ēliki.” Na’e fakamanatu ange ma’u pē ‘e Mama ke nau lotua ‘a ‘Ēliki.

Ko ‘Ēlikí ko e tuonga’ane lahi ia ‘o Kalí. Kimu’a peá ne mavahe ki he ‘univēstí, na’á na kaungāme’a mamae

pē mo Kali. 'Okú ne manatu mo'oni ki he ngaahi me'a fakalata ne na fa'a fakahoko fakatahá.

'I he ngaahi mahina si'i kuohilí, na'e talaange ai 'e 'Ēliki kia Mama mo Papa 'oku 'ikai toe fie kau ia ki he Siasí. Na'e 'ohovale mo loto mamahi 'a Kali mo hono fāmilí. Ne nau kamata lotua leva 'a 'Ēliki he pō kotoa pē. Taimi 'e ni'ihí ne nau lotua ke ne ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni pea ke toe fie foki mai ki he lotú. Na'e lotua 'e Papa 'e toe lelei ange fakakaukau 'a 'Ēliki ke ne fai ha ngaahi fili 'oku lelei. Na'e fa'a lotua 'e Mama 'e lava 'e ha taha 'okú ne falala ki ai 'o tokoni'i ia ke ne 'ilo e hala 'oku totonú. Hili 'enau lotu kotoa pē, na'e ki'i fa'a ongo'i 'ita 'a Kali. Ko e hā 'oku 'ikai fakafoki mai ai 'e he Tamai Hēvaní 'a 'Ēliki ki he lotú?

'I he faifai pea fakaava 'e Livi hono ngutú ke lotú, na'e 'ikai kei fakama'uma'u 'a Kali ia. Na'á ne lea hake, "Ko e hā 'oku 'ikai tali ai 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi

lotú?" Na'e sio mata'i 'ohovale atu e taha kotoa kia Kali, ka na'e fu'u

'ita ia ke tokanga ki ai. Na'e 'ikai toe lea ha taha ia 'i ha ki'i taimi nounou.

Na'e pehē ange 'a Papa, "Kali, na'á ke tuku fakalelei ho'o kató 'i ho'o foki mai mei he akó he 'aho ni?"

"Ko e hā?" ko e fehu'i puputu'ū ange ia 'a Kalí. Ko e hā e kaunga 'ene kato akó ki heni? Na'á ne sio atu ki he matapā 'i mu'á 'oku lí mai he ve'e holisí 'ene kató, kae 'ikai ke tautau he ve'e kato 'a Liví. "Ikai . . . kātaki."

"Ikai na'e toutou fakamanatu atu 'e Mama ke ke tautau ia?"

Na'e tali ange 'e Kali, "Io." Na'á ne sio hifo ki hono ongo tuí.

"Ikai 'oku fakamanatu atu ma'u pē 'e Mama ke tautau fakalelei ho'o kató?"

Na'e tali ange 'e Kali, "Io." Na'e te'eki ai pē ke ne 'ilo pe ko e hā e kaunga 'a e me'á ni ki ai. Me'a ní 'oku 'ikai 'ilo 'e Papa ko 'ene fakamātoato?

"Oku ou 'ilo ko e taimi kotoa pē 'oku tau lotua ai 'a 'Ēliki, 'oku tali mai 'e he Tamai Hēvaní 'etau lotú—he taimi kotoa pē. Ko e palopalemá, he 'oku 'ikai mahalo ke fanongo mai 'a 'Ēliki ia he taimí ni. 'Oku fa'iteliha pē 'a 'Ēliki he me'a 'oku fie fanongo ai ki he Laumālie Mā'oni'oni, hangē pē ko ho'o fa'iteliha pe te ke fanongo kia Mama ke tautau ho'o kató. Ka 'oku ke pehē te ke ta'etokanga ma'u pē kia Mama he'ene kole atu ke tautau fakalelei ho'o kató"

Na'e pehēange 'a Kali, "Mahalo pē 'ikai."

Na'e tali ange 'e Mama, mo fakakuitaha pē kia Kali, "E 'i ai pē 'aho 'e fanongo mai ai!" Na'e malimali pē 'a Kali.

Na'e toe lea atu 'a Kali, "Mahalo pē 'e 'i ai ha 'aho 'e fanongo ai mo 'Ēliki ē."

Na'e tali atu 'e he Fine'eikí, "Mo'oni ia. Ko e fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni ko ha me'a ia kuo pau ke ke ako ke ke poto ai. Mahalo kuo te'eki ai ke poto ai 'a 'Ēliki ia." Na'e kamata ke ongo'i fiefia ange 'a Kali.

Ne punou kotoa honau 'ulú lolotonga e lotu 'a Liví. Na'á ne lotua kē fakafanongo mu'a 'a 'Ēliki ki he Laumālie Mā'oni'oni. Lolotonga e lotu 'a Liví, na'e ongo'i 'e Kali ha nonga mo ha māfana. Na'á ne 'ilo'i na'e fakafanongo mai e Tamai Hēvaní ki he'enu ngaahi lotú. 'I he fakalau 'e Livi e ngaahi me'a kuo tāpuekina 'aki honau fāmilí, na'e fakakaukau 'a Kali ki ha tāpuaki 'e taha ke tākaki atu ki he lisí—na'e toe lahi ange 'ene mahino ki he lotú he taimí ni!

'I he 'osi 'a e lotú, na'e 'ilo 'e Kali kuo 'ikai ngalo 'a 'Ēliki he Tamai Hēvaní. Na'á ne 'ilo'i foki he 'ikai teitei ngalo ia. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'u 'i Nevata, USA.

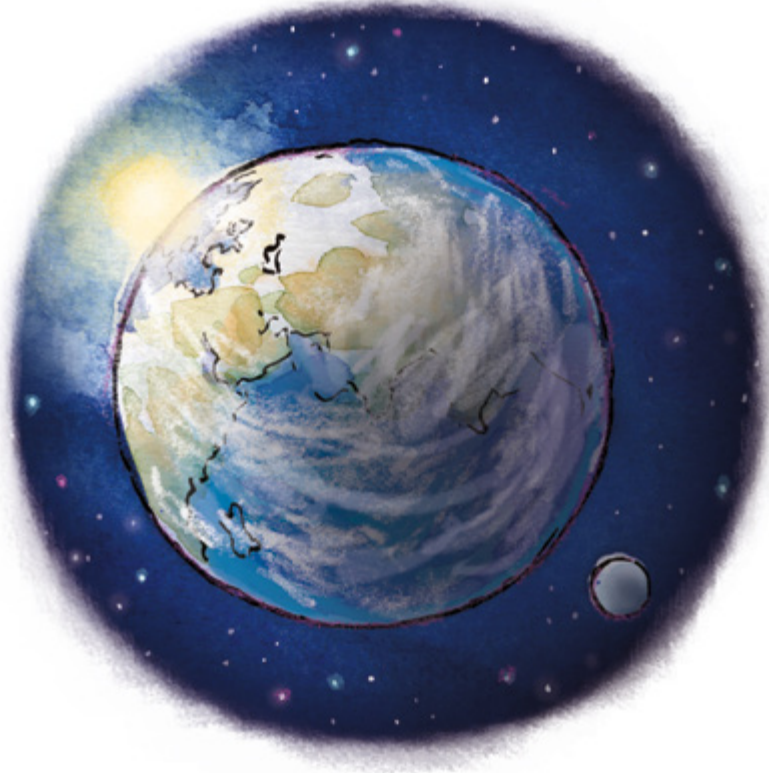
KO E HĀ 'A E TAU'ATĀINA KE FILÍ?

Ko e tau'atāina ke filí ko ha me'āfoaki ia kuo foaki 'e he Tamai Hēvaní ki he tokotaha kotoa pē. Ko e me'āfoaki ia ke tau filí 'a e me'a ke tau fai. 'Oku tokoni mai 'a e Tamai Hēvaní ka 'oku 'ikai ke Ne fakamālohii kিতautolu ke tau fai ha me'a. Ka 'okú Ne tuku ke tau filí pē ma'atautolu.

'Oku 'Ofa 'a Sīsū 'Iate Āu

Fai 'e Kim Webb Reid

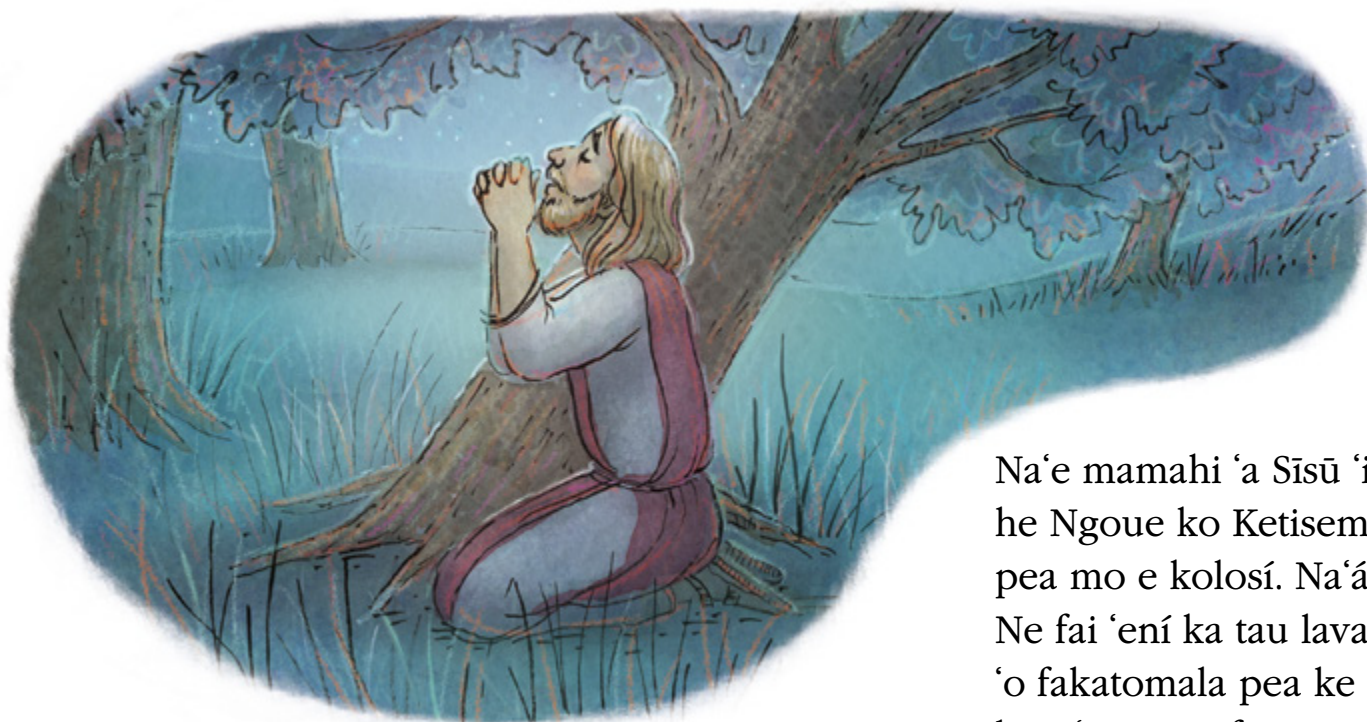
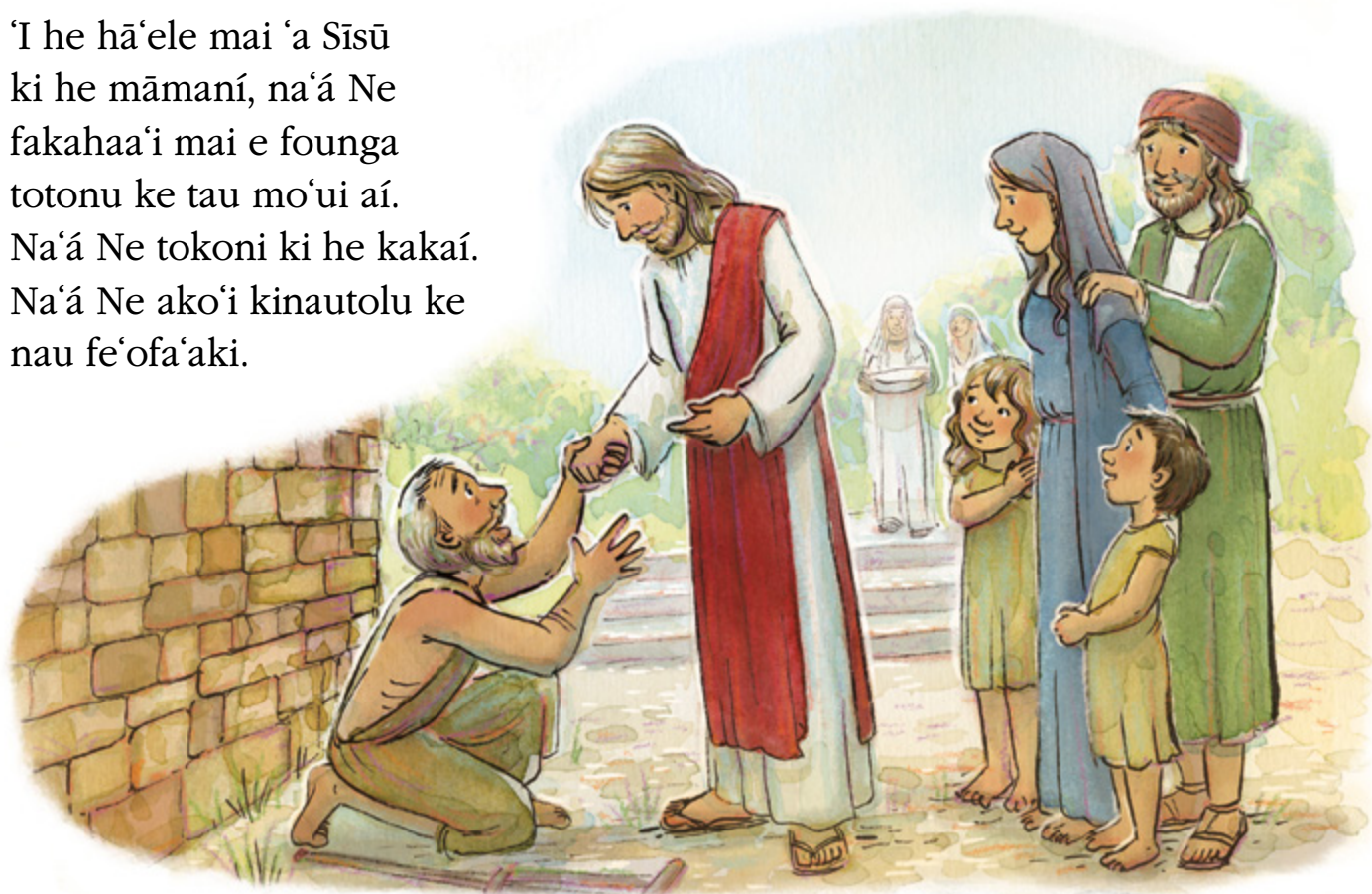

Kimu'a pea fa'u 'a e māmaní, ne tau nofo kotoa pē 'i langi mo 'etau ongomātu'a fakalangí pea mo hotau Tuonga'ane/Tokoua lahi ko Sīsū. Na'a tau fiefia, pea na'a tau fe'ofa'ofani 'aupito.

'I he 'aho 'e taha na'e fakahā mai ai 'e he Tamai Hēvaní te ne fa'u ha māmani ke tau nofo ai. Na'á Ne 'afio'i 'e 'i ai ha ngaahi taimi he 'ikai ke tau tauhi ai 'Ene ngaahi fekaú lolotonga 'etau 'i he māmaní. Te tau fie ma'u ha Fakamo'ui ke tokoni ke tau toe foki ai ki 'api kiate Ia. Na'e fili 'e he Tamai Hēvaní 'a Sīsū ke hoko ko hotau Fakamo'uí.

‘I he hā‘ele mai ‘a Sīsū
ki he māmaní, na‘á Ne
fakahaa‘i mai e founa
totonu ke tau mo‘ui aí.
Na‘á Ne tokoni ki he kakaí.
Na‘á Ne ako‘i kinautolu ke
nau fe‘ofa‘aki.

Na‘e mamahi ‘a Sīsū ‘i
he Ngoue ko Ketisemaní
pea mo e kolosí. Na‘á
Ne fai ‘ení ka tau lava
‘o fakatomala pea ke tau
lava ‘o toe nofo mo ia
hili ‘etau maté.

‘I he‘eku ako fekau‘aki mo Sīsuú, ‘oku ou ongo‘i ai ‘Ene ‘ofa ‘iate aú. ■

Ko e Fānau Au 'a ha Ongomātu'a Fakalangi

TĀ FAKATĀAANI E ARRYL STOTT

Fai 'e Palesiteni
Hugh B. Brown
(1883–1975)

Tokoni 'Uluaki 'i he
Kau Palesitenisi 'Uluaki

KO HA NGĀUE KI HA PALŌFITA MO'UI

I he 1939, kimu'a pea pavaki mai e Tau Lahi 'a Māmani Hono II, na'e fakaafē'i ai 'a Misa Palauni ki he Falealea 'o e Kakai 'o 'Ingilani, ke ne fai ha fakamatala taukapo ki he'ene tala ko Siosefa Sāmitā ko ha palōfita. 'I ha lea 'a Palesiteni Palauni na'e fai 'i he 'Univērsiti Pilikihami 'longi he 'aho 4 'o 'Okatopa 1955, ne ui ko e "The Profile of a Prophet," na'á ne fakamatala'i ai 'enau fetalanoa'aki (vakai, speeches.byu.edu).

Ne u kamata 'aki . . . , "Mou tala ko 'eku tui ko ia ne folofola e 'Otuá ki ha tangata he kuonga ní 'oku mālie mo ngalikehe?"

"Kiate au, 'oku pehē."

"'Okú ke tui ne folofola 'a e 'Otuá ki ha taha?"

"Ko ia hono kotoa, 'oku tau mātā hono fakamo'oní 'i he Tohi Tapú."

"Na'á Ne folofola kia 'Ātama?"

"'Io."

"Kia 'Īnoke, Noa, 'Ēpalahame, Mōsese, Sēkope, Siosefa mo e kau palōfita kehē?"

"'Oku ou tui na'á Ne folofola kiate kinautolu takitaha."

"'Okú ke tui na'e ngata nai e fetu'u-taki 'a e 'Otuá mo e tangatá he taimi na'e hā mai ai 'a Sīsū ki he māmani?"

"'Ikai, ne a'u e fa'ahinga fetu'uaki ko iá ki hono tumutumú he taimi ko iá."

"Tangata, 'okú ke tui nai hili e

toetu'u 'a Sīsū, na'e 'i ai ha tangata loea—ko ha tangata fa'u tēniti ko hono hingoá ko Saula 'o Tāsisi—'i he'ene 'alu ki Tāmasikusí na'á ne talanoa ai mo Sīsū 'o Nasaletí, 'a ē kuo tutuki, toetu'u pea hā'ele hake ki he langí?"

"'Io 'oku ou tui ki ai."

"Ko e le'o 'o hai ne fanongo ki ai 'a Saulá?"

"Ko e le'o 'o Sīsū Kalaisí he na'á Ne fakahaa'i pē Ia."

"Ko ia 'oku ou fakahū atu ai 'i he loto fakamātoato kotoa, ko e founga angamahení pē ia he kuonga 'o e Tohi Tapú ke folofola e 'Otuá ki he tangatá."

"'Oku ou tui te u talaatu ia, ka na'e ngata pē ia hili e senituli 'uluaki 'o e kuonga faka-Kalistiané."

"'Okú ke pehē ko e hā na'e ngata ai?"

"He'i'ilo."

"'Okú ke pehē nai ko e talu mei ai mo e 'ikai toe folofola mai e 'Otuá ia?"

"'Oku ou tui kuo te'eki ai."

"Pau pē 'oku 'i ai hono 'uhinga. Te ke lava 'o tuku mai ha 'uhinga?"

"'Oku 'ikai ke u 'ilo."

"Fēfē ke u fokotu'u atu ha ngaahi 'uhinga? Mahalo 'oku 'ikai toe folofola e 'Otuá ia ki he tangata he 'oku 'ikai pē ke Ne lava 'o toe fai ia. Kuo mole meiate Ia 'a e mālohí."

Na'á ne pehē ange, "Ko e takuanoa ia."

"Sai, kapau 'oku 'ikai ke ke tali ia, mahalo 'oku 'ikai ke Ne toe folofola ki he tangatá he 'oku 'ikai ke Ne toe 'ofa mai kiate kitautolu pea 'oku 'ikai ke Ne toe mahu'inga'ia he ngaahi me'a 'oku hoko ki he kakai."

Na'á ne pehē mai, "'Ikai. 'Oku 'ofa e 'Otuá ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai ke filifilimānako Ia."

"Sai, kapau te Ne lava 'o folofola mai pea kapau 'okú Ne 'ofa mai, ta 'oku taha pē 'a e talí ia, 'i he anga 'eku vakaí, ta 'oku 'ikai ke tau toe fie ma'u Ia. Kuo tau fakalalaka lahi he tafa-'aki fakasaienisi pea kuo tau ako lelei, ko ia 'oku 'ikai ke tau toe fie ma'u ai e 'Otuá."

Na'á ne pehē mai leva—pea na'e tetetete hono le'ó 'i he'ene fakakau-kau ki he tau ne teuaki maí—"E Misa Palauni, kuo te'eki ai pē ha kuonga ia he hisitōlia 'o e māmani 'e fie ma'u ai e le'o 'o e 'Otuá, 'o hangē ko e taimi ní. Mahalo te ke lava 'o talamai e 'uhinga 'oku 'ikai ke Ne folofola mai aí."

Ne u tali ange: "'Okú Ne folofola mai, kuó Ne folofola mai; ka 'oku fie ma'u ke tui e tangatá ka nau onгона Ia." ■

**KO E 'ULUAKI MATA-ME'A-HĀ-MAÍ,
FAI 'E JORGE COCCO SANTANGELO**

"I he nofo mai 'a e māmā 'iate aú, na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunaú 'oku 'ikái fa'a lava ke mafakamatala'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'akí hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he toko tahá 'o pehē —Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate la!" (Siosefa Sāmīta-Hisītōlia 1:17).

'I he Makasini Foki ko 'Ení

MA'Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓU

p.44

NGAAHI TEFITO'I MO'ONI FAKAKIKITE 'O E **TUI FAIVELENGÁ**

Ko e hā ha ngaahi fili 'oku fie ma'u ke ke fai he taimi ni ke ke ma'u ai pē ha tui faivelenga he kaha'ú? Fakakaukau'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'e 10 ko 'eni.

MA'Á E TO'U TUPÚ

KAVEINGA 'O E MUTUALÉ KI HE 2017

'Okú ke fie ofi ange ki he Tamai Hēvani? Ako ki he kaveinga 'o e Mutualé he ta'u ní 'o fekau'aki mo e lotú.

p.50

MA'Á E FĀNAÚ

Ko e Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí

'Ahíahi fakahoko e 'ekitiviti ko 'eni ko ha founa fakafiefia ke kamata 'aki e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.

p.66

